

Derlemenin Derkenarı: Sosyolojik Soruşturmalar

Editor
MEHMET ÇAKIR

BİDGE Yayınları

Derlemenin Derkenarı: Sosyolojik Soruşturmalar

Editör: Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR

ISBN: 978-625-6707-85-6

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2023

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Derleme araştırmaları, belirli bir alandaki özgün konu, sorun, gündem içeren çalışmaları değerlendiren, bu özgün çalışmaları gruplandıran, dikkatli ve titiz bir biçimde gözden geçiren, elde edilen sonuçları eleştirel bir düzlemde ele alan ve bütün bu aşamaların sunduğu bulguları diyalektik bir şekilde yorumlayan araştırmalar olarak bilinmektedir. Bu yönüyle derleme araştırmaları, konuyla ilgili önceden gündeme gelmiş ve kaleme alınmış çalışmaları gözden geçirerek belirli bir çalışma alanında başta önde gelen kuramcıların ortaya koyduğu çalışmaların kuramsal içerimlerine-sonuçlarına ulaşmada araçsal rolü olan, konu ya da sorunun ortaya konulmasında; diğeri bir ifade ile çalışma ve deneyim değerlendirmelerinde konu ya da sorunun zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koyan ve çoğu zaman öneriler sunan, akademik tartışma ortamına erişme şansı sağlayan araştırmalar olarak da görölmektedir. Alandaki geçmiş ve güncel araştırmalar ve bulgular arasında bir bağlantı oluşturmaının yanında benzer konu ya da sorun içeren çalışmaların sonuçlarının istatistiksel olarak değerlendirilmesi ve ikincil verilerin paylaşılmasında da derleme usulü çalışmaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Buradan hareketle dört bölümden oluşan bu kitap çalışmasında, farklı konularda ele alınmış derleme usulü çalışmalar yer almaktadır. Okuyucu karşılayan çalışmalardan ilki Tuğba Atasever Karabacak ve Adem Bölükbaşı tarafından kaleme alınan “Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Devlete Etkisi” başlıklı makaledir. Yazarlar çalışmalarında sosyal devlet olmanın temel ilkeleri ve sorumlulukları, sosyal devlet-sivil toplum örgütleri çatışması, sosyal devlet ve sivil toplum örgütleri uyumu gibi konuları irdeleyerek sivil toplum örgütlerinin sosyal devlete olan etkilerini değerlendirmeye ve konuyla ilgili karşılaştırmalar yapmaya çalışmaktadırlar.

Öte yandan kitabın ikinci bölümünde okuyucuyu bekleyen bir diğeri çalışmada Ayşe Yıldırım’a aittir. “İnfertilite, Taşıyıcı Annelik ve İslami Paradigma” başlıklı çalışmada yazar, taşıyıcı anneliğin kimi toplumlarda neden yasal bir karşılık bulurken kimilerinde ise yasaklandığını açıklayabilmenin önemli

çerçevelerinden birinin ilgili dinin/dinlerin yaklaşımını anlamakla mümkün olacağı varsayarak; dini grup üyelerinin taşıyıcı anneliğe ilişkin bakışlarını, özellikle dinlerin yardımcı üreme teknolojisine nasıl yaklaştıklarını İslamiyet özelinde ele almayı amaç edinmektedir.

Kitabın üçüncü bölümünde Gülbaşak Diktaş Yerli, “Pisa Türkiye Sonuçlarına, SEGE 2017 Raporu Bağlamında Bourdieu’cu Bakış” adlı çalışması ile yer almaktadır. Yazar, Türkiye’deki sosyo ekonomik farklılıklar nedeniyle karşılaşılan eğitimdeki eşitsizlikleri, Türkiye’nin 2015-2018 PISA ve 2017 SEGE Raporu verileriyle ulaşılan sonuçları, Bourdieu’nun eğitime ilişkin görüşleri perspektifinde ele almaya çalışmaktadır.

Kitabın son bölümü olan dördüncü bölümün yazarları ise Recep Ercan ve Gökhan Kurt’tur. “Türkiye’de Sosyolojiye Vurgu Yapmış Bazı Dergiler” adlı çalışma da yazarlar, sosyolojiye vurgu yapmış önem atfeden bazı dergileri odağa almakta; Türkiye’de sosyolojinin gelişme eğilimlerini izlemek açısından da bu dergilerin sunacağı fırsatları dikkate alarak, dergilerin sosyolojik ilgi ve yönelimlerini genel hatlarıyla değerlendirmeye çalışmaktadırlar.

Sonuç olarak dört farklı makalenin yer aldığı bu kitap çalışması alana ilgi duyanların dikkatine sunulmaktadır. Başta yazar grubu olmak üzere; yayınevi çalışanlarına, redaksiyon ve dizgi işlerini yürüten teknik ekibe müteşekkirimiz.

Editör

Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	3
İÇİNDEKİLER	5
Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Devlete Etkisi	6
Tuğba ATASEVER KARABACAK.....	6
Adem BÖLÜKBAŞI	6
İnfertilite, Taşıyıcı Annelik ve İslami Paradigma	21
Ayşe YILDIRIM	21
Pisa Türkiye Sonuçlarına, SEGE 2017 Raporu Bağlamında Bourdieu’cu Bakış.....	48
Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ	48
Türkiye’de Sosyolojiye Vurgu Yapmış Bazı Dergiler	86
Recep ERCAN	86
Gökhan KURT.....	86

BÖLÜM I

Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Devlete Etkisi

Tuğba ATASEVER KARABACAK¹
Adem BÖLÜKBAŞI²

Giriş

Sosyal devletin başlangıcı insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uzamaktadır. Tarihsel sürecin ilk dönemlerinde insanlar dini inançları gereği ve insani değerleri ile hareket edip komşularına, aile bireylerine, yakın çevresine gönüllü yardım faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Fakat sosyal sorunlar karşısında sosyal devletin yetersiz kaldığı fark edildiğinde insanlar örgütlenip sorumluluk almak istediler. Böylelikle sivil toplum örgütlerinin oluşum süreci de gelişme göstermiştir. Sanayileşme ve küreselleşmenin

¹Lisansüstü Öğrenci, Bandırma OnYedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Hizmet, Orcid: 0009-0007-7101-5401

² Doç. Dr. Bandırma OnYedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Hizmet, Orcid: 0000-0001-9795-6508

gerçekleşmesiyle beraber sivil toplum örgütleri de sosyal devletin yanında boy göstermiştir. Toplumun tüm kesimine dil, din, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin hizmet sağlama ve sosyal refahı en üst düzeye çıkarma noktasında sosyal devletin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının ve diğer kuruluşlarının etkisinin de azımsanamayacak ölçüde yüksek olduğu görülmektedir. Bireylerin eğitim, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım planlamalar yapılır ve uygulanır. Sosyal devlet ve sivil toplum örgütleri de bu planlama ve uygulamalara odaklanır. Sivil toplum örgütlerinin varlığından önce daha yoğun sorumluluklar üstlenen sosyal devletin toplumun ihtiyaçlarına karşılık verme, sosyal refahı sağlama, sosyal adalet ve eşitliği sağlama, genel huzur ortamını oluşturma konusunda rol ve sorumlulukları büyük önem arz etmektedir. Sivil toplum örgütleri halka daha yakın bir tavır sergilemesi sebebiyle toplum refahının sağlanmasında devletin yükünü önemli ölçüde hafifletmişlerdir.

Türkiye uzun süre boyunca ekonomik ve politik kaygıları sosyal planlamalarının önüne geçirmiştir. Ülkemizde sosyal devlet anlayışına geçiş diğer ülkelere oranla daha yavaş olmasına rağmen yapılan çalışmalar ve sivil toplum kuruluşlarının işlevi bakımından son yıllarda artış eğiliminin fazla olduğu gözlemlenmektedir. Dünyadaki modern toplum yapıları incelendiğinde sosyal yardım faaliyetlerinin bir lütuf olarak değil zorunluluk olarak algılandığı gözlemlenmiştir. Nitekim bu çalışma ile birlikte sivil toplum örgütlerinin sosyal devlete etkisinin değerlendirilmesi ve karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Sosyal Devlet Olmanın Temel İlkeleri ve Sorumlulukları

Sosyal devlet kavramının gelişme göstermesi 1942 yılında İngiltere de hazırlanan Beveridge raporu doğrultusunda gerçekleşmiştir. Hak, eşitlik, özgürlük kavramları 20. Yüzyılda yeni kıstaslar ile yeniden yorumlanmış ve hakların zorunlu olduğu anlayışıyla devlete görev ve sorumluluklar yüklenmeye başlanmıştır. Devletin içinde bulunduğu konumla birlikte haklar ve devlet arasında kurumların ve kişilerin iradesiyle oluşan kararların

ötesinde bir durum söz konusu olmuştur. Sosyal devlet, sosyal ve ekonomik yaşama müdahale eden, sosyal risklere karşı bireyleri güvence altına alan, sosyal koruma sistemleri geliştiren ve kamu hizmetlerinin ulaştırılmasında liderlik eden bir sistem haline bürünmüştür. Sosyal devlet iyileştirmenin devamlılığı düşüncesiyle hareket eden bir yapı halindedir (Taşçı, 2017:14-15).

Özellikle batılı ülkelerde sanayileşmenin de etkisiyle birlikte, kapitalizmin getirdiği sınıfsal ayrımcılık, eşitsizlik, ağır çalışma şartları karşısında işçilerin ve toplumun tepkileri fazlalaşmıştır. Bu dönemde devletin daha fazla seyirci kalmayıp müdahale etmeye karar vermesiyle sosyal devlet kavramı gelişme göstermiştir. Diğer ülkelerle karşılaştırma yaptığımızda sosyal devlet anlayışına Türkiye'nin daha geç geçtiği görülmüştür. Tarihsel süreçte ülkemizde ekonomik büyümeler daha ön planda tutulmuştur buda sosyal devlet anlayışının geç uygulanmasında önemli bir faktör olmuştur. Sosyal devlet anlayışı ülkemizde daha çok hükümetin planlamaları çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Dünya çapında sosyal devlet olma yolunda yapılan ilk çalışmalar Almanya'da gerçekleştirilmiştir. Tutulan istatistiki veriler de Almanya'nın sosyal devlet oluşturma yolunda öncü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sosyal devlet, tarihsel süreçte ve günümüzde toplumun ve bireylerin refah koşullarını iyileştirme hedefi ile birlikte adaleti yaygınlaştırma ve sosyal güvenlik kurumlarını oluşturma temelinde boy göstermiştir. Her ülke kendi imkânları doğrultusunda bir sosyal devlet anlayışı oluşturduğu için, çoğunda farklılık gösteren sosyal devlet modelleri oluşmuştur. Sosyal devlet, toplum içerisindeki ailelerin, devletin ve piyasanın etkileşimiyle oluşturulan refahın bu yapılar arasında nasıl paylaşıldığını belirlemektedir. Sosyal devletin refah sağlama mekanizması, zenginden alıp fakire vermenin çok ötesinde bir içeriğe sahiptir. Sosyal devlet sisteminde eğitim, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlara hitap eden kamunun yapmış olduğu hizmetlerden herkesin eşit bir şekilde yararlanmasını sağlayacak iletişimler oluşturularak refah aktarımı dolaylı bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Aydın ve Çakmak, 2017).

Sosyal devletin öncelikli temel ilkesi sosyo-ekonomik yaşama katkıda bulunmaktır. Sosyal devlet; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarına ek olarak istihdamın tamamen sağlanmasından, özel kişi ve kuruluşların etkinliklerinin bireyin yaşam koşullarını ıslah edecek şekilde kontrol altına alınmasına kadar pek çok görev ve sorumluluklar üstlenmektedir (Şaylan, 1995:2).

Sosyal devlet toplumun her kesimine asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı vaat etmiş; sağlık, barınma, eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılama noktasında garantör bir tavır sergilemektedir. Sosyal devletin müdahaleci, geliri yeniden dağıtıcı ve düzenleyici olmak üzere üç önemli fonksiyonu bulunmaktadır Aynı zamanda sosyal devlet modern topluma geçişin önemli bir yapı taşı olarak görülmektedir. Sosyal devlet kişilerin hayat standartlarını yükseltmesi, gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, insanların temel ihtiyaçlarına ulaşması noktasında sorumluluk duymakta ve üzerine düşen görevi yerine getirmektedir. Sosyal devlet belirlediği amaçlar doğrultusunda kişilerin yaşamlarına müdahale etmekten çekinmemiştir.

Sosyal devletin temel ilke ve sorumluluklarını adil gelir dağılımı sağlamak, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, çevre koruma hizmetleri, sosyal güvenlik ve yardım hizmetleri, konut edindirme ve refah harcamaları olarak sıralamak mümkündür. Sosyal devletten eğitim hizmetleri noktasında bilgi üretiminin sürekliliği için önemli yatırımlar yapması beklenir. Bir bireyin ihtiyaç duyduğu tedaviye ulaşamaması toplumun diğer üyelerini de büyük ölçüde etkiler. Bu nedende toplumun her kesimin verilen sağlık hizmetlerinden eşit olanaklarda faydalanması gerekmektedir. Tarihsel süreçte sosyal devletin katkılarıyla birlikte koruyucu çevre politikalarından önleyici çevre politikalarına doğru bir geçiş aşaması gerçekleşmektedir. Sosyal devlet yaklaşımı içerisinde en önemli sorumluluklardan birisi de sosyal güvenlik ve yardım hizmetlerinin büyük ölçüde sağlanmasıdır. Bu hizmetler, bireylerin gelecekte karşılaşılabilecekleri işsizlik, yaşlılık, hastalık gibi sosyal riskler için önlem almayı, herkesi sınıf ve statülerine ayırmadan sosyal güvence

altına almayı, bireylerin yaşamlarını sürdürmesi noktasında asgari yaşam düzeyini garantilemeyi hedef almaktadır. Aynı zamanda sosyal devlet geliri düşük olan aileleri konut sahibi edebilmek için piyasaya belirli standartlar ve kurallar koymaktadır (Karaca ve Çam, 2019:78-86).

Sosyal devlet, toplumun tüm üyelerinin onurlu bir yaşamı hak ettiğini ve bu yaşamın bir hak olarak görülmesi gerektiğini düşüncesine dayanmaktadır. Bu hak onların katkılarına ve sosyal statülerine bakılmadan, karşılıksız olarak sağlanmalıdır. Onurlu bir yaşamın toplumdaki bütün bireylere hak olarak sağlanması düşüncesi, sosyal devletin yetki alanıyla yakinen ilişkili olmaktadır. Aynı zamanda sosyal devletin temel ilkeleri, toplumdaki bireylerin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına karşılık vermektedir. Sosyal devletin varlığı bu temel ilkeyle var olmaktadır (Topuz, 2019:122).

Tarih boyunca sosyal güvenlik, işsizlik, eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi konular sosyal devlet çatısı altında kamusal hizmet sorunu olarak değerlendirilip, çözümlenmiştir. Tarihsel süreç incelendiğinde, 1961 Anayasası'nın, ülkemizi sosyal refah ve sosyal devlet bakımından yeni bir döneme adım attırdığı söylenebilir. Bu anayasayla birlikte sosyal devlet ilkesi kabul edilmiş, sosyal güvenlik haklarını ve diğer birçok hakkı beraberinde getirmiştir. Sosyal devlet uygulamaları, toplumsal yaşamı kapitalist bir düzenden en büyük ölçüde kurtaracak tavsiyelere yönelmiş ve bunlara sahip çıkmaya çalışmıştır (Okur, 2008).

Sosyal Devlet-Sivil Toplum Örgütleri Çatışması

Sivil toplum örgütlerinin ve sosyal devletin hedef ve amaçları, sunduğu hizmet alanları, ulaşmak istediği kitleler, sosyal refahı sağlama noktasındaki uygulamaları çatışma halinde midir? Belirgin oranda farklılıklar gösterir mi? gibi sorulara bakıldığında literatürde farklı cevaplarla karşılaşmak mümkündür. Kimi yazarlar sivil toplum örgütleri ve sosyal devletin farklı amaçlara hizmet ettiğini, çatıştığını düşünürken kimileri de birbirinin tamamlayıcısı olduğu görüşünü savunmaktadır.

Devlet, odağına toplum yaşamını alır ve toplum yaşamını değiştirip şekillendirebilecek ayrıcalığa sahip bir yapı olmaktadır. Sivil toplum örgütleri ise refaha herkesin ulaşması için organize olmuş ve sahip oldukları hakkı yerinden yönetim biçiminde oluşturabilmek için tüzel kişilerle ortak gayede buluşmuş toplum içerisindeki sivil topluluk, normatif bütünlüktür. Sivil toplum kuruluşlarının oluşması için toplumsal örgütlenme, farklılaşma, gönüllü birliktelik gibi unsurlar gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri sahip oldukları ve temsil ettikleri insanların varlığını ortaya koymaktadır. Sivil toplum örgütleri ve devlet ilişkisine yönelik ülkemizde yapılan tartışmalarda örgütlenmiş güçlü bir sosyal devlet geleneği, mücadelesi önünde sivil toplum örgütlerinin engel olduğunu iki kurumun birbiriyle çatıştığını savunanlar olduğu görülmektedir. Merkezi sistemin toplumun örgütlenmiş kısmına etki ve denetimde bulunması gerekmektedir. Bu hususu da sivil toplum örgütleri kimi zaman zorlaştırmaktadır (Atatanır, 2016:100-103).

Hegel'e göre sivil toplum, özgürlüklerin bir garantisi değildir ve sözleşme yoluyla gelişmez. Tarihsel süreçte modern toplumlarda gelişme gösteren sivil toplum, bireyler, sosyal sınıf ve statüler, pazar ekonomisi, ekonomik şirketler ve devlete bağlı olmayan her türlü kurum ve kuruluşu içerisinde barındırır. Sivil toplum kuruluşlarının devlete bağımlı olmaması Hegel' in sivil toplum kuruluşu ve sosyal devlet etkileşimini olumsuz bir şekilde yorumlamasına sebep olmuştur. Hegel'e göre toplum ve devletin ilişkisi bir sözleşmeye değil, bireylerin devlet otoritesini kabullenmesi temelin dayanır. Karl Marx' a göre ise sivil toplum, üretici güçlerin gelişiminde ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ekonomik etkileşimlerin tamamıdır. Bu nedenle Karl Marx sivil toplumu sosyal devletten ayırmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ikili bir denge üzerine kuruludur. Merkezi devlet, bireyleri örgütsel baskılara karşı korur. Böylelikle birey özgürlük haklarını garanti altına almış bulunur. Aynı zamanda da, sosyal devlet iktidarı, bağımsız bireyler ve sivil toplum kuruluşları tarafından denetlenir. Bu durumda sivil toplum kuruluşları ve sosyal devlet arasındaki çatışmaya kaynaklık oluşturur (Bayhan, 2002:7-8).

Sosyal devlet uzun yıllar boyunca kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik faaliyetlerini tek elden yürütmüştür fakat sivil toplum kuruluşlarının sayısı zamanla artmış ve rekabet ortamı da gelişme göstermiştir. Devletin önemli statülerinde yetki gösteren bireyler sivil toplum kuruluşlarında önemli yetkiler elde etmiştir. Zamanla bazı sivil toplum örgütleri, sosyal devlet ile gücünü paylaşan hatta siyasal, sosyal ve ekonomik bağlamda iktidarda söz sahibi olabilecek seviyeye ulaşmıştır. Bu durum devletin istemediği bir yönelimde ilerlemiştir. Sivil toplum kuruluşları büyük ölçüde gönüllülüğe dayanmakta, kâr amacı gütmemekte ve kendi kendini yönetebilmektedir. Sivil toplum kuruluşları devlete bağlı olmadan özgürce hareket ettikleri için gereksiz olduğu öne sürülmekte ve sosyal devlet sivil toplum örgütleri çatışmasının kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sosyal devlet ve sivil toplum örgütlerinin çatışma halinde olduğunu savunan kesimler tarafından sivil toplum örgütleri, toplumdaki sorunların çözümü noktasında merkezi yönetime baskı oluşturan ve merkezi yönetimi etkileyen devlet dışı alan olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin, büyük ölçüde gönüllü, yardımsever ve idealist insanlardan oluşması beklenirken paracı ve faydacı olanlarda azımsanmayacak derecedir. Bu görüşler demokrasiye ulaşmada sivil toplum örgütlerine ihtiyaç duyulmadığını savunmaktadır. Sivil toplum örgütleri her ne kadar sınırsız özgürlüğün olduğu bir alan olarak görülse de kendi içerisinde birçok çatışma, sömürü, baskı, dışlanma barındırmaktadır. Sivil toplum örgütleri hiçbir koşulda, sosyal devletten üst düzeyde olamazlar ve sosyal devletin himayesine ve kontrolüne tabi olmalıdırlar. Sivil toplum örgütleri sosyal devletin yokluğunu kabul edemez ve sadece sosyal devletin devamı olarak varlığını sürdürmeleri zorunluluk göstermektedir. Türkiye’de sosyal devletin üstlendiği görev ve sorumlulukları, sahip olduğu güçleri elde ederek sivil toplum örgütleri vasıtasıyla gizli ve yeni bir devlet şekli oluşturmaya çalışmak, devletin bir alternatifi gibi onun eksik bırakacağı alanları tamamlamak için planlı ve hazır davranmak sivil toplum kavramının amaçları ile bağdaşmaz. Bu sebeple hedeflenen demokrasinin koşullarını sağlama ve ona ulaşma noktasında da bize faydalı olmayacaktır (Güneş, 2014).

Sosyal devlet ile sivil toplum örgütlerinin çatıştığını savunan düşünürlere göre sivil toplum örgütleri, toplumdaki sosyo-ekonomik sorunları yok etmekte, geçici ve acil durumlara yönelik müdahalelerde bulunmaktadır. Bu müdahaleler yetersizdir ve sosyal hakların savunulması, fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında sosyal devletle aynı etkinlikleri uygulamaktan uzaktır. Sivil toplum örgütleri sosyal devlet modeline alternatif olamamakla birlikte yaşlılar, çocuklar, engelliler vb. Toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik kalıcı, sürekliliği olan politikalar üretememektedir. Sivil toplum örgütleri siyasi çıkar sağlamak isteyen, sosyal devletin sorumluluklarından kurtulmak için kaçış sığınağı olabilmektedir (Öztürk ve Gül, 2012:217). Aynı zamanda bu görüşün savunucularına göre sivil toplum örgütleri bireylerin ahlaki ve sosyal bir düzen içerisinde olma özelliğini yok eder ve bürokratik bir düzene iter. Bireylerin sosyal devlete olan sadakatini zedeleyerek merkezi devletin güç odağını kırar. Toplum içerisinde ötekileştirilmiş siyasi kimliklerin ortaya çıkmasına sebep olur. Siyasi, ekonomik, kültürel vb. bağlamlarda siyasal kimliğe sahip olanlara hizmet eden bir sisteme dönüşebilmektedir. Sonucunda da sosyal devletin sağladığı yurttaşlık adı altında eşit bir anlayışla birleşmek yerine benliğini, bütünlüğünü yitirmiş toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de sosyal devlete nazaran sivil toplum örgütlerine duyulan sempatikliğin nedenini de tekilcilığe karşı duyulan hoşnutsuzluk olduğunu söylemek mümkündür (Özler, 2011:78). Birey ihtiyaçlarını karşılama noktasında diğer bireylere gereksinim duyar böylelikle bireyler arası etkileşim oluşmaktadır. Kendi gereksinimlerini karşılayan ve başkasının ihtiyacının karşılanmasında yardımcı bulunan birey mutluluk duymaktadır. Birey davranışlarını gerçekleştirme hususunda merkezi otoriteye bağlanmaya ihtiyaç duyar bu sebeple de sosyal devlet kavramı da bireyin karşısında yer almaz. Karşılıklı etkileşim ve iletişim halinde bulunmaktadır (Kamiloglu, 2020:23).

Sosyal Devlet – Sivil Toplum Örgütleri Paslaşması

Literatür incelendiğinde yazarlar ve toplumun büyük çoğunluğu, sosyal devlet ve sivil toplum örgütlerinin

etkileşimlerinin pozitif yönde ilerlediğini, birbirini tamamlayan iki yapı olduğunu öne sürmektedir.

Toplumsal yapının modernleşmesi beraberinde alışlagelmiş geleneklerin ve normların yıkılmasını getirmiştir. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte nüfusun büyük bir kısmı şehirlere göç etmiştir. Bu durumda yeni bir yaşam şeklini ortaya çıkarmıştır. İnsanlar içerisinde bulunduğu yakın çevresiyle bağını koparmak zorunda kalmışlardır. Yeni girdikleri çevreye karşı yabancı hissetmişler ve kendilerini soyutlamışlardır. Modern toplumdaki sosyal sorunlara sivil toplum kuruluşları ile çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Sivil toplum örgütleri insanları bir çatı altında toplayarak kendilerini güvende hissetmesine ve kaynaşmasına olanak sağlamaktadır. Sivil toplum örgütleri toplumdaki bireylerin ihtiyaçlarını tespit ederek sosyal devletin sunduğu hizmetlere dolaylı yoldan kaynaklık ederler. Sivil toplum örgütleri merkezi hükümetle halk arasında tampon görevi görmektedir. Sivil toplum örgütlerine tarihsel süreçte otoriter bir hükümet anlayışından demokrasi odaklı yönetime geçişte önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Sivil toplum örgütleri bireylere düşüncelerini rahatça ifade etme ve karar alma sürecine katılma gibi özellikler bahsetmektedir (Özer, 2008:92-94).

Sivil toplum örgütleri herkes için kurulmuş organizasyonel yapılanmalardır. Sivil toplum örgütleri ve sosyal devlet toplum yararına çalışması, etik değerlere sahip olması, zihinsel ve entelektüel olarak üretken olması, bireylerin özgürleştirilmesini hedef alması, sosyal fayda sağlaması, sosyal adaletin sağlanmasını hedeflemesi bakımından ortak payda altında buluşup karşılıklı etkileşim halinde bulunmaktadır. Sivil toplum örgütleri ticari işletmeler gibi odağına kazanç sağlamayı koymamaktadır. Temel hedefleri topluma fayda sağlamak ve sosyal değer oluşturmaktır. Sivil toplum örgütlerine toplumun tüm kesimini demokrasiye yaklaştırma hususunda önemli rol ve sorumluluklar yüklenmektedir (Bektaş, 2014:13-17).

Sosyal devlet her ne kadar refahın artırılmasına ve sosyal sorunlara yönelik müdahalelerde bulunsa da liberalizmin ve küreselleşmenin boy göstermesiyle birlikte desteğe ihtiyaç

duymuştur. Sivil toplum örgütleri sosyal devletten ayrı bir tavır sergilese de insanlara sunulan hizmet noktasında ortak payda da buluşmaktadırlar. Sivil toplum örgütleri çatısı altında küçük birimlerden büyük birimlere birçok kuruluş bulunmaktadır. Sosyal devlet topluma müdahalesinde kamusal yetkilerini kullanmaktadır. Öz bakımını sağlayamayan kesimlere sosyal devlet, yardım hizmetlerinde bulunmaktadır. Sosyal devlet anlayışının ilerleme kat etmesi büyük ölçüde ikinci dünya savaşından sonra olmaktadır. Birçok ülkede uygulanan sosyal devlet kavramı farklı adlandırmalarla anılabilmektedir. Tarihsel süreçteki her dönemde ülkemizde bulunan sosyal devlet anlayışı halk tarafından yeterli görülmeyip eleştirilerin büyük odağı olmaktadır. Eleştirilere uğrayan sosyal devlet anlayışı zamanla değişikliğe uğrayıp ilerleme göstermektedir.

Günümüzde gitgide gelişme gösteren modern devlet anlayışı hem bireylerin özgürlüklerinin garantörlüğünü sağlamakta hem de fazla otoriter tavır ve uygulamalarda bulunabilmektedir. Toplum tarafından devletin demokratik bir tutum sergilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin sosyal devleti sınırlandırabildiği gibi sivil toplum örgütleri de gelişim ve ilerleme sağlayabilmek için devlete ihtiyaç duymaktadır. Sivil toplum örgütlerinin sınırlandırılmasına maruz kalan sosyal devletin demokratik potansiyeli ortaya çıkmaktadır. Sosyal devlet sorgulanabilen, eleştirilebilen bir yapı haline bürünmektedir. Böylelikle iki tarafında birbirine duyduğu ihtiyaç demokratik sürece olumlu ve büyük katkılar sağlamaktadır. Sivil toplum örgütlerinin merkezinde özgürlük, insan hakları, gönüllülük, özerklik, hoşgörü, örgütlenme gibi kavramlar yer almaktadır (Aslan, 2010:365-368).

Sosyal sorunların çözüm sürecine sosyal devlet ve sivil toplum örgütleri aktif bir biçimde katılmaktadır. Sorunların çözümü noktasında etkili politikalar üretmeye ve bu politikaları uygulamaya geçirmeye çalışmaktadır. Demokratikleşmiş bir sosyal yapı kurma sürecinde sosyal devlet ve sivil toplum örgütleri eşzamanlı çalışmalar sergilemektedir. Sivil toplum örgütleri sosyal devletin tamamlayıcısı olmaktadır. İçinde bulunduğumuz dünyada kültürler,

toplumlar ve devletler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin hızlanması ve çoğalması olarak nitelendirebileceğimiz küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği değişimler sosyal devlet ve sivil toplumun ulaştırdığı hizmetler açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Halkın sivil toplum örgütlerini destekleyen ve katılımcı yaklaşımları, sivil toplum örgütlerinin verimli ve demokratik toplumun ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sivil toplum örgütlerinin ve sosyal devletin sosyal sorunların çözümü için toplumu hareketlendirme, bundan dolayı da sorumluluk üstlenen ve aktif vatandaşlık yaklaşımını toplum içinde yaygınlaştırma işlevi bulunmaktadır (Keyman, 2019).

Sonuç

Sonuç olarak sivil toplum örgütlerinin varlığı, devlet devleti sosyal devlet olmaktan alıkoyamaz; aksine sosyal devlet olmasının temel dayanaklarındanıdır. Kavram olarak ortaya çıkışı İngiltere’ de olan sosyal devlet anlayışı birçok toplumsal soruna müdahale etme açısından önem arz etmektedir. Her ne kadar kavramsallaşma sürecinin başlangıcı İngiltere olsa da sosyal devlet açısından lider ülke Almanya sayılmaktadır. Küreselleşme ve sanayileşme toplumun ekonomik, politik, sosyal yapısını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu olayların nedeniyle ön plana çıkan sosyal devlet uygulaması ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle paralellik göstermektedir. Sosyal devlet anlayışını hala uygulamamaya koyamamış geri kalmış ülkeler olsa da birçok ülkede varlığını sürdürmektedir. Ülkemizde ise yasal dayanağı olan, sistemli bir sosyal devlet anlayışına 1961 yılında geçildiğini söylemek mümkündür. Zaman geçtikçe değişim ve ilerleme kat eden sosyal devlet; toplumsal kalkınmayı sağlama, ihtiyaç sahibi insanlara hizmet ve mal erişirme, toplumsal eğitim ve eylem oluşturma, sosyal adaleti gerçekleştirme gibi birçok önemli noktada müdahalelerde bulunmaktadır. Sivil toplum örgütleri ve sosyal devletin iletişim ve etkileşim halinde bulunmasını bazı kesimler onaylarken bazı kesimler şiddetle karşı çıkmaktadır. Karşı çıkan kesim sivil toplum örgütlerinin sosyal devlete müdahale etmemesi gerektiğini ve sosyal devletin tek otoriter güç olarak kalmasını

savunmuşlardır. Sivil toplum örgütlerinin siyasal ve ekonomik anlamda iktidarda söz sahibi olabileceklerini öngörmekte ve bu durumun çok tehlikeli sonuçlara yol açabileceğini öne sürmektedirler. Diğer kesim ise toplumsal sorunlarla devletin tek başına mücadele etmemesi gerektiğini, sivil toplum örgütlerinin büyük yarar ve hizmetlerinin bulunduğunu savunmaktadır.

Toplumdaki bireyler eleştirilerini zaman zaman sivil toplum örgütleri aracılığıyla sosyal devlete yöneltmektedir. Bu eleştirilere duyarsız kalmayan sosyal devlet kendini iyileştirmeye ve düzeltmeye çalışmaktadır. Uyguladığı programların iyi işleyip işlemediğini halkın bakış açısıyla değerlendirmektedir. Toplumun yeni bir hizmet planlamasına ihtiyacı olup olmadığını, ihtiyaçların niteliklerini tespit etmektedir. Aynı zamanda sosyal devlet program ve planlamalarını yaparken toplum ile yapılmış bilimsel inceleme ve araştırmaları da göz önünde bulundurmak zorundadır. Bireylerin ihtiyaçlarını sınırlı kaynak ve zaman ile birlikte analiz edebilmelidir.

Sivil toplum örgütlerinin ve sosyal devletin temel hedef ve istekler doğrultusunda bulunduğunu söylemek mümkündür. Her iki birimde daha verimli ve etkili toplumsal yaşamı sağlamayı, bireyler arasında işbirliğine dayalı davranışlar geliştirmeyi ve insanların sosyal ve ekonomik imkânlarını yükseltmeyi amaç edinmektedir. Topluma iyi hizmetler sunabilmek için sosyal devlet ve sivil toplum örgütleri liderlik kapasitesini en yüksek seviyeye çıkartmaya çalışmalıdır. Sorun çözme becerilerini arttırmalı ve doğru zamanda uygun müdahaleleri sağlayacak güce sahip olmalılardır. Kaynakları yönetme çerçevesinde profesyonel bir duruş sergilemelidir. Hizmetlerini sadece belirli bir kesimi hedef alarak değil din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm ihtiyaç sahibi kesimlere ulaştırmalıdır.

Sosyal devlet sivil toplum örgütlerinden toplumun fiziksel ve demografik yapısını, toplumdaki ekonomik dengeyi, kültürel aktivite ve olayları, enformel yardım sistemini, bireyler ve organizasyonlar arasındaki ilişkileri anlamlandırma konusunda destek almaktadır. Sosyal devletin hizmet sunmakla hedeflediği coğrafi paradigmada sivil toplum örgütlerinin hangi hizmetleri

sunduğunu ve ne şekilde gerçekleştirdiğini bilmesi gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri ve sosyal devlet toplumdaki bireylerin aşmakta zorlandığı sosyal sorunları anlamaya çalışmaktadır.

Toplumun beklentilerine karşılık verme noktasında sosyal devlet veya sivil toplum örgütleri öncelikle sorun ve ihtiyaçlar noktasında gerekli olan bilgiyi toplamaktadırlar. Daha sonra toplumun sorun çözme yaklaşımını, sınırlarını belirlemektedirler. Gerekli olan müdahale planlamalarını oluşturarak uygulamalarını gerçekleştirmektedirler. Hedef ve amaçların gerçekleştirilmesi noktasında bireylerin duydukları güven oranı da önemlilik arz etmektedir.

Sivil toplum örgütleri kapsamında küçük yapıların olduğu kadar büyük ve profesyonel birçok yapıda bulunmaktadır. Her birimin ortak hedefleri olduğu gibi bazen belirlenen amaçlar ve hedef grubu değişkenlik gösterebilmektedir.

Literatürdeki veriler incelendiğinde sivil toplum örgütlerinin sosyal devlet anlayışına temel dayanak oluşturduğu ve sivil toplum örgütlerinin varlığının devleti sosyal devlet olmaktan alıkoymadığı gözlenmektedir.

KAYNAKÇA

Aslan, S. (2010). Sivil Toplum ve Demokrasi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 357-374.

Atatanır, H. (2016). Türkiye’de Yoksulluk Sosyal Yardım ve Sivil Toplum, Eskişehir: Dorlion Yayınları, 1-340.

Aydın, M., Çakmak, E. E. (2017). Sosyal Devletin Temelleri . Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , (1) , 1-19.

Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 26(1), 1-13.

Bektaş, İ. (2014). Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim ve Yönetim Sorunları, İstanbul: Semerci Yayınları, 1-125.

Güneş, M. (2014). Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Sarkacı: Devlet Vesayetinden Vesayetçi Demokrasiye. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(4), 101-117.

Kamiloğlu, K. (2020). Sivil Toplum Kuruluşlarının Yasama Sürecine Katılımı. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/20.500.12575/72210>

Karaca, C. ve Çam, Y. (2019). Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, 176, 72-97.

Keyman, E. F. (2005). Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum. Erişim Adresi: <http://www.stgp.org.docs/Avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc>

Özer, M. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(26), 86-97.

Özler, H. (2011). Devlet-Sivil Toplum Diyadına Karşı Bir Sivil Toplum Örgütü Olarak Devlet. Muhafazakar Düşünce Dergisi, 7 (28), 65-83.

Öztürk, H. ve Gül, H. (2012). Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete ve Sosyal Haklara Bir Alternatif mi? IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 205-220.

Şaylan, G. (1995). Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, Ankara: İmge Kitabevi, 1-120.

Taşçı, F. (2017). Türkiye’de Sosyal Politika Aktörleri: Zemin ve Uygulama, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1-188.

Topuz, S.K. (2009). Türkiye’de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001-2009, Alternatif Politika, 1(1), 115-136.

BÖLÜM II

İnfertilite, Taşıyıcı Annelik ve İslami Paradigma

Ayşe YILDIRIM¹

Giriş

Geleneksel anlamda aile ve akrabalık hem biyolojik hem de heteronormatif bir ilişki(ler) olarak kabul ediliyor; kan bağı, aile ve akrabalık sistemlerinin yaratılması ve sürdürülmesinin temelini oluşturuyordu. Ancak heteronormatif ilişki ve aile bağlarının tüm başatlığına karşın hem infertilite sorunu yaşayan hem de gey ve lezbiyen çiftlerin çocuk sahibi olma arzuları, özellikle modern tıbbın gelişimine paralel olarak bu düşüncenin sınırlarını aşındırmaya başlamıştır. Bu bağlamda 25 Temmuz 1978’de tüp bebek tekniği ile Loise Brown’un dünyaya gelmesi, üreme tıbbı alanında bir dönüm noktası olacaktır. Üreme tıbbındaki bu gelişmeler bir yandan infertilite ile mücadele eden milyonlarca çift için umut sağlarken, diğer yandan daha önce düşünülmeyen, doğal üremenin dışında yöntemlerle hamilelik ve doğumun mümkün olabildiği gerçeğini de ortaya koymuş oldu. Kuşkusuz dünya için bu gerçeği kabullenmek kolay olmadı; önce şaşkınlık, ardından karşı çıkma, inkar etme ve

¹ Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü.

Orcid: 0000-0001-5098-718X

nihayetinde görece de olsa kabullenme (Sallam&Sallam 2016:33). Açıktır ki bu tepkilerin çerçevesini belirleyen büyük ölçüde dini referanslardı. Zira din insanların dünyaya ilişkin algılarında önemli bir ideolojik çerçeve sunar. İdeolojiyi; zaman ve mekanın tüm boyutlarında, insanın evrendeki tutumunu sağlayacak zemini hazırlayan, duyma, düşünme, hareket etme biçimlerine de kavramsal bir çerçeve sunan ve ayrıca gerçeğin araştırılması endişesi ve kendisini “en doğru”/”en gerçek” olarak sunma eğilimine sahip (Sayın 1999:2) olarak kabul ettiğimizde, insanların doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve yeni gelişmelere içkin tepkisinin büyük ölçüde din tarafından biçim kazandığını (Sallam&Sallam 2016:33) söylemek de mümkün olacaktır.

Modern dünyada dini bir kimliğe sahip olma oranı oldukça yüksektir. Pew Araştırma Merkezi’nin 2012 yılı raporuna göre dünya nüfusunun %84’ü kendini bir dine ait olarak kabul etmektedir. Bu da her 10 kişiden 8’inin kendisini dini bir grupla özdeşleştirdiği anlamına gelmektedir. Aynı rapor, 2,2 milyarı Hristiyan (dünya nüfusunun %32’si), 1,6 milyarı Müslüman (%23), 1 milyarı Hindu (%15), 500 milyonu Budist (%7) ve 14 milyonu Yahudi (%0,2) biçiminde bir dinsel dağılıma yer verir. Buna ek olarak rapor, 400 milyondan fazla insanın (%6) Afrika geleneksel dinleri, Çin halk dinleri, Amerikan yerlilerinin dinleri ve Avustralya yerli dinleri dahil olmak üzere çeşitli halk dinlerini veya geleneksel dinleri uygulamakta olduğunu aktarır. Ayrıca, tahminen 58 milyon insanın ise (küresel nüfusun %1’inden biraz daha azı) Bahai inancı, Jainizm, Sihizm, Şintoizm, Taoizm, Tenrikyo, Wicca ve Zerdüştlük dahil diğer dinlere mensup olduğu belirtmiştir.²

Bu istatistikler bireylerin büyük oranda dinsel aidiyet geliştirdikleri dini ideolojiye göre tavır, davranış ve tepki geliştirdiklerini gösterir. Yardımcı üreme teknolojilerinden biri olan taşıyıcı anneliğe ilişkin tepkiyi de örgütleyecek olan en temel dinamiğin aidiyet hissine sahip oldukları inanç yapısı olacağını söylemek mümkündür. Ancak yine de şunu ifade etmek gerekir ki

² <https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>

dini ideolojinin bu başat etkisi, o dine aidiyet geliştiren tüm bireylerin dini çerçeveye uygun davrandığı anlamına gelmez. Kimi ülkelerde bu teknolojinin kullanımıyla çocuk sahibi yasaklanmış,³ olmasına karşın, çiftler çocuk sahibi olmak için uygulamanın yasak olmadığı ülkeleri tercih edebilmektedir.

Öte yandan dinin ideolojik bağlamı dikkate alındığında, din ve hukuk arasındaki ilişkiyi de göz ardı etmemek gerekir. Kadioğlu'na (2021: 1551) göre, günümüz dünyasında her ne kadar hukukun bağımsız bir alan olduğu ifade edilse de bu bağımsızlığın tam bir bağımsızlık olmadığı, karşılıklı etkileşim sürecinde dinin başat konumunun hep var olduğu unutulmamalıdır. Dinin başat konumu her toplumun kendine özgü karakteri ile dinlerin bireysel ve toplumsal hayat karşısında kendini konumlandırışına göre de değişmektedir. Bu noktada, bireyin ve toplumun hayatının her anını kuşatma ve düzenleme idealiyle ve hukuk sisteminin (fıkıh) tam olarak kazuistik bir tekniğe sahip olma özelliği İslamiyet'in, karşılıklı etkileşimde başat konumu sürdüren tartışılmaz dinlerden biri olduğu söylenebilir. Gerçekten de İslam ülkeleri hukuk, ahlak ve din ilişkilerinde dinin kesin ya da görece üstünlüğünün çok açık biçimde sergilendiği ülkeler olmuşlardır. Diğer yandan bir ülkede yasama ve yürütme erklerini teşkil edenlerin hukuk, ahlak ve din ilişkileri hakkındaki düşünce ve kabulleri ya da benimsedikleri dünya görüşü veya fikir akımlarının ana yönelimleri bize o ülkede bahsettiğimiz karşılıklı etkileşimin mevcut halinin kökenleri ve gelecekte evrileceği muhtemel vaziyetleri hakkında bilgi verebilir.

Taşıyıcı anneliği konu edinen bu çalışmanın amacı dini grup üyelerinin taşıyıcı anneliğe ilişkin tepkisinden ziyade, dinlerin bu yardımcı üreme teknolojisine nasıl yaklaştıklarını İslamiyet özelinde ele almaktır. Çalışmada din ve üreme ilişkisinin farklı dinlerde farklı inşa edilmiş olmasının, genelde yardımcı üreme teknolojilerine, özelde ise bunun bir biçimi olan taşıyıcı anneliğe içkin bakış açısını da etkilediği ileri sürülmektedir. Başka bir ifade ile din ideolojik

³ Taşıyıcı annelik uygulamasının yasak olduğu ülkelerden birini Türkiye oluşturur. Buna karşın kimi çiftler bu üreme teknolojisinden faydalanmak üzere yasal olarak izin veren ülkelerden biri olan Kıbrıs'ı tercih etmektedir.

olarak toplumsal yaşamı dizayn etmede önemli bir faktör ise, tek değişken olmadığını kabul etmekle birlikte, taşıyıcı anneliğin kimi toplumlarda neden yasal bir karşılık bulurken kimilerinde ise yasaklandığını açıklayabilmenin önemli çerçevelerinden birinin ilgili dinin/dinlerin yaklaşımını anlamakla mümkün olacağı ileri sürülmektedir. Bu izlekte konuyla ilgili literatürün incelenmesine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışma İslamiyet'in taşıyıcı anneliğe bakışını ele almaktadır.

İslamiyet'te taşıyıcı anneliğe dair iki farklı yaklaşım bulunur. Buna göre Sünni İslam için tümüyle yasaklanan bir uygulama iken Şii İslam ise taşıyıcı anneliğin kimi biçimlerine izin vermektedir. Sonuç olarak din ve üreme ilişkisi, yardımcı üreme teknolojilerine içkin yasal düzenlemeyi de etkilemektedir. Ancak İslamiyet'in bu üreme teknolojisine ilişkin bakış açısına yer vermeden önce, taşıyıcı annelik ile ilgili bazı kavramsal açıklamalara değinmek uygun olacaktır.

Taşıyıcı Annelik Nedir?

Camplle'a göre (akt. Sakman 2012: 87) çiftler arasında duygusal bağ kurulmasını sağlayan bağlanma davranışsal sistemin en önemli işlevlerinden biri, çiftlerin bir arada kalmasını sağlayarak çocukların yaşama şansını artıran evrimsel bir adaptasyondur. Bu doğrultuda tarihsel olarak çocuk sahibi olmak evliliğin temel amaçlarından biri olarak görülmüştür. Evlilik kültürel bir evrensel olmasına karşın çocuk sahibi olma ya da olamama'ya atfedilen anlamlar kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Sözgelimi Whiting (1980:57) çalışmasında Taina köylerindeki “deneme evliliği” geleneğini esasında kadınların çocuk doğurma yeteneğine atfettikleri önem ile açıklar. Buna göre ilk çocuk genelde evlilikten bir yıl sonra doğar. Kısır bir kadın ise evliliğinin feshedilmesiyle karşı karşıya kalır, ancak koca evliliğin bitmesinden yana bir tavır takınmazsa, bu durumda da ikinci kadın olmayı kabullenmek zorundadır. Öte yandan gebelik çoğu kadının memnuniyetle karşıladığı bir durumdur, çünkü kadın olarak görevlerini yaptıkları inancını taşırlar.

Afrika’da çocuk sahibi olma ebeveynlere sosyal statü ve itibar kazandırırken, çocuksuzluk ise damgalanma ve statü kaybına yol açmakta, çiftler görmezden gelinmektedir. Çin’de ise çocuksuzluk kadının fiziksel ve sosyal yetersizliği olarak görülürken, erkek için sosyal duruşunu zayıflatan “karanlık bir gölge” olarak kabul edilmektedir. Hint kültüründe çocuksuzluk çiftlerin günahkar olmaları anlamına gelir ve aynı zamanda Tanrı tarafından lanetlenmelerinin bir işaretidir. İranlılar için çocuk evliliğin devamlılığı için kritik bir öneme sahiptir. Türk kültürüne bakıldığında ise çocuk sahibi olma ekonomik, psikolojik ve sosyal değeri olan, kişilere ayrıcalık ve itibar kazandıran bir özellik olarak kabul edilirken, çocuk sahibi olamama başarısızlık anlamına gelebilmektedir (Çetinkaya ve Eroğlu 2022: 576).

Dolayısıyla çoğu insan için çocuk sahibi olmak, aile olabilmenin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Ancak kimi çiftler için bu, biyolojik olarak mümkün olamamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün 2023 yılı raporuna göre çok sayıda insan yaşamları boyunca infertiliteden etkilenmektedir. Rapor, yetişkin nüfusun %17.5’inin (dünya genelinde her 6 kişiden 1’i) infertilite sorunu yaşadığına işaret etmektedir.⁴ İnfertilite, bir yıl içerisinde korumasız cinsel ilişkiye rağmen gebeliğin oluşmaması ve dolayısıyla tıbbi açıdan üremeyi engelleyen bir sorun (Koçyiğit 2012: 28) olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü de infertiliteyi küresel bir sağlık sorunu olarak kabul etmekte; daha fazla araştırma ve tedaviye erişimi desteklemektedir. Tarihsel bir sorun olan infertiliteye dair ilk umut 1978 yılında dünyanın ilk tüp bebeğinin dünyaya gelmesiyle ortaya çıktı. Bebek, o dönemler için henüz deneysel olan in vitro fertilizasyon (IVF-tüp bebek) yoluyla dünyaya gelmişti. İlk uygulama kadının yumurta ile erkeğin sperm hücresinin laboratuvar ortamında döllenerek kadına enjekte edilmesiyle gerçekleşti. Çok sayıda başarılı doğumun ardından, zamanla donör yumurta ve sperm kullanımını da içermeye başladı

⁴ <https://www.who.int/news/item/04-04-2023>

ve çok sayıda çiftin çocuk⁵ sahibi olmasına imkan sağladı (Muaygil 2017: 112).

Açıktır ki IVF, tüm infertil kadınlar için, tıbbi koşulları bir bebeği taşıyabilecek uygunlukta olmayan kadınlar için, uygulanabilir bir teknoloji değildi. Bu durum 1985 yılında Amerika vatandaşı olan Mary Beth Whitehead'in bebek sahibi olamayan William-Elizabeth çifti ile hem rahim hem de yumurta sağlamasıyla (Çalışkan 2016: 493) gündeme yerleşti. Böylece yardımcı üreme teknolojilerine yeni bir uygulama ve tanım daha eklenmiş oldu: Taşıyıcı annelik. Taşıyıcı annelik üç (kimisi zaman daha fazla) sayıda kişiyi içeren, tıbbi nedenlerden ötürü ihtiyaç duyulan bir çocuk edinme uygulamasıdır (Aydın 2006:20) ve bir kadın ile çocuk sahibi olmak isteyen çift arasında yapılan bir sözleşme gereği, doğumdan sonra çocuğu talep eden kişi/kişilere çocuğu vermek üzere karnında taşıması (Kuş ve Güven, 2021:125) olarak tanımlanmaktadır.

Taşıyıcı annelik yöntemi; temel olarak üç nedenden ötürü uygulanmaktadır. Bunlardan ilki kadının yumurta hücresinin bulunduğu, ancak hamileliği ve doğumu kaldıramayacak biçimde olduğu durumlarda anneden yumurta, babadan ise sperm alınmakta ve bunlar laboratuvar ortamında döllendikten sonra çocuğu taşıyacak ve doğuracak olan kadının rahmine yerleştirilmektedir. Bu durumda taşıyıcı annenin rolü gebeliği ve doğumu sağlamaktır. İstem sahibi anne ve baba çocuğun genetik ve sosyal anne babası olmaktadır. İkinci durumda, kadının hem yumurta hücresi bulunmaz hem de rahmi ya da çocuğu taşıma ve doğurmaya uygun değildir. Bu durumda erkekten elde edilen spermier yapay döllenme yoluyla taşıyıcı anneye aktarılmakta ve çocuğun doğumu sağlanmaktadır. Burada taşıyıcı anne aynı zamanda çocuğun genetik annesidir. Son olarak istem sahibi anne ve babanın her ikisinin de çocuk yapma yetilerinin bulunmadığı ve kadının da doğumu ve hamileliği

⁵ Yardımcı üreme teknolojileri vasıtasıyla dünyada 8 milyon bebek dünyaya gelmiştir (Sujadmiko vd. 2023:1).

kaldıramayacak durumda olması ya da rahmi olmaması durumunda gerçekleştirilir. Bu durumda üçüncü kişilere ait sperm ve yumurta kullanılarak taşıyıcı annede hamilelik ve doğum sağlanmaktadır (Aydın 2006; Çalışkan2016).

Taşıyıcı annelik ayrıca yukarıda yer verilen nedenlere paralel olarak iki biçimde görülür. Bunlardan ilki “geleneksel” ya da “kısmi” taşıyıcılık olarak isimlendirilir ve “doğal” ya da “yapay” üreme yöntemleriyle sağlanır. Doğal üreme yöntemi, aynı zamanda tarihsel de olan formu, çocuk sahibi olamayan evli çiftin erkeğinin köle vb. bir kadın ile cinsel ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Açıktır ki çocuk sahibi olmanın bu yolu, üreme teknolojisi alanındaki gelişmeler öncesi tercih edilen bir yoldu. Tıp teknolojilerinin gelişimiyle birlikte cinsel ilişki olmaksızın da döllenmenin mümkün hale gelmesiyle artık tercih edilen bir yöntem olmaktan uzaktır. Günümüzde geleneksel taşıyıcı anneliğin diğer biçiminde, yapay üremede, taşıyıcı anne hem kendi yumurta hücresini bağışlamakta hem de hamilelik sürecinde çocuğu taşıyıp doğurmaktadır. Geleneksel taşıyıcı annelikte, taşıyıcı anne, yumurta hücresini de verdiği için bebek ile genetik ilişkiye sahiptir, başka bir ifade ile genetik annedir (Aydın 2006; Zengin 2022).

Taşıyıcı anneliğin ikinci biçimi “tam taşıyıcılık” ya da “gestasyonel” taşıyıcı annelik olarak kavramlaştırılır. IVF aracılığıyla evli çiftin yumurta ve sperm hücreleri laboratuvar ortamında döllenerek taşıyıcı anneye nakledilir. Evli çiftin yumurta ya da sperm hücresinin sağlanamadığı durumlarda ise taşıyıcı annenin yumurta hücresinin yerine, gönüllü ebeveynlerin ve donörlerin üreme hücreleri kullanılarak taşıyıcı anneye nakledilir (Aydın 2006, Zengin 2022). Taşıyıcı annenin buradaki rolü sadece çocuğu taşımak ve dünyaya getirmekle sınırlıdır. Dolayısıyla çocuk ile taşıyıcı anne arasında genetik bir ilişki söz konusu değildir.

Peki kimler taşıyıcı anne olabilir?⁶ Bu yakın bir akrabanın ya da tanıdığın istem sahibi anne ve babaya bir karşılık beklemeden

⁶ Hanafin (akt. Derouen 1992) araştırmasında taşıyıcı annelik motivasyonu ile ilgili sorduğu soru karşısında verilen yanıtların çeşitlilik gösterdiğini tespit etmiştir.

yardımı biçiminde olabileceği gibi, üçüncü bir kişi ücret karşılığında da taşıyıcı annelik yapabilmektedir. Sözgelimi, Brezilya yasalarına göre sadece yakın akrabalar taşıyıcı anne olabildiğinden bir anne, çocuk sahibi olamayan kızı için taşıyıcı annelik yapmış ve ikiz bebekler doğurmuştur.⁷ Hindistan’da görülen taşıyıcı annelik ise, üçüncü bir kişinin belli bir ücret karşılığı bu işi yapması biçiminde görülmektedir. Esasında Hindistan’ın birçok yerinde taşıyıcı annelik önemli bir ihracat kalemini oluşturmaktadır. Ucuz tıbbi bakım ve yasal boşluklar nedeniyle, bugün dünyanın bir numaralı taşıyıcı annelik pazarı durumundadır. Merkezi ise Ahmedabad şehrine bağlı ve oldukça yoksul bir kasaba olan Anand’dır. Bu kasaba günümüzde “Dünyanın Beşiği” olarak anılmaktadır. Anand merkez ve çevresindeki köyler dahil olmak üzere günümüzde 150-200 civarında taşıyıcı anne adayı bulunmaktadır.⁸

Taşıyıcı annelik konusunda vurgulanması ya da açıklık getirilmesi gereken bir diğer bağlam, bu yeni üreme teknolojisi aynı zamanda çok kesişimli ve çok katmanlı oluşu nedeniyle en çok tartışılan yöntemlerden birini oluşturmasıdır. Bu açıdan taşıyıcı annelik hukuki, ahlaki, psikolojik ve ekonomik olmak üzere dört farklı boyutu barındırır. Genel olarak taşıyıcı annelik bu boyutlar üzerinden hala tartışılan bir konuyu oluşturmaktadır.

Son olarak üremeye yardımcı tıp alanındaki bu gelişmeler, Muaygil’in da (2017:113) ifade ettiği üzere, infertilite tedavisinde yeni bir çağın habercisi olmuş ve milyonlarca çocuk sahibi olamayan çifte umut oluşturmuştur. Ancak ne yazık ki Müslüman çiftler için bu umutlar, dini liderlerin taşıyıcı anneliği İslami öğretilerle bağdaşmaz bulması ve kullanımını yasaklaması nedeniyle kısa sürmüştür (Muaygil 2017: 112-113).

Görüşmecilerden kimileri hamile olmayı sevdiklerini, kimileri çocuksuz bir hayat düşünemedikleri için çocuksuz çiftlere yardım etmek istediklerini, kimileri ise temel motivasyonlarının bu işin ekonomik yönü olduğunu aktarmışlardır.

⁷ http://www.hurriyetusa.com/haber/haber_detay.asp?id=13191

⁸ <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/tasiyici-anne-kasabasi-8058571>

İslamiyet’te Evlilik, Aile ve Üreme

Antropolog G. Murdock’a (1949) göre kültürel bir evrensel olan aile aynı zamanda tarihsel bir kurumdur. Açıktır ki ailenin tarihselliği ve evrenselliği, bu kurumun bir toplum için üstlendiği işlevleriyle ilintilidir. Ailenin işlevleri genelde a- üreme, b- ekonomik, c- siyasi, d- sosyalleştirici ve eğitici, e- dini olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Erdentuğ 1982:66).

Bu çalışmanın konusu gereği din ve aile ilişkisi ele alındığında, en ilkel dinlerden en gelişmiş olanına kadar tüm dinlerin “aile”yi “dünyevi” alandaki “kutsal eylemlerin” en önemlisi olarak kabul ettikleri görülür. Her bir din inananların Tanrı’ya karşı yükümlüklerine ve ritüellere ilaveten, aile üyelerinin birbirlerine, akrabalara ve yabancılara karşı sınırları net bir şekilde çizilmiş olan hak ve görevlerini tayin eder. Bu kuralların çoğu, bir dinin değerlerinin tümünü kurumsallaştırdığı gerçeğinden kaynaklanır. Bu bireysel değil, kolektif bir olgudur. Dolayısıyla aile, bireysel isteklere kısmen boyun eğer. Ayrıca ailesellik, aile birimi içindeki aksaklıkların onarılmasında temel bir faktördür. Dinler bunu teşvik eder. Aile her bakımdan tüm büyük sosyal sistemlerin temel yapı taşıdır (Zimmerman 1973:203-204).

Aile, bütün dinler için kritik bir yere sahiptir. Çünkü bir dinin devamlılığında ve dini değerlerin korunmasında ailenin oldukça önemli bir rol üstlendiği görülür. Yanı sıra her iki kurum bekaları için birbirine gereksinim duyarlar. Hemen bütün dinler üremeyi teşvik etme, boşanmayı engelleme ve güçleştirme gibi kurallarla hem aileyi korumak hem de ailenin üzerinden dinin bekasını sağlamak üzere önlemler almışlardır. Böylece herhangi bir dine mensup bir ailede doğacak olan her birey dinin üye sayısının artmasına ve dinin varlığını sürdürmesine katkıda bulunmuş olur (Selman 2018: 15). Zimmerman’ın (1973: 213) da belirttiği üzere bir toplum fiziksel ölümsüzlüğe sahiptir/sahip olmalıdır. Bu fiziksel ölümsüzlüğe sosyal veya psikolojik ölümsüzlük de eşlik eder. Toplum, bireylerinin toplamının üstünde ve ötesinde yaşayan bir şeydir. Dolayısıyla sosyal sistemin ölümsüzlüğü, toplum üyeliğinin aktarılmasıyla sağlanır.

Bu çerçeve ışığında İslamiyet ve aile ilişkisine bakıldığında ise, İslamiyet aileyi daha yaradılışın başlangıcıyla birlikte ortaya çıkan, bir erkekle (Âdem) bir kadının (Havva) yaratıldığı andan itibaren gerçekleşen, insanlığın en eski ve köklü kurumu olarak göstermiş; bütün insanlığın bu kurum sayesinde gelişip çoğaldığını bildirmiştir (Çağrı 1992:341). İslam düşüncesinde aile ayrıca, toplumsal düzenin bozulmamasının ve yozlaşmamasının, bireylerin Tanrının doğruları ile uyumlu yaşayabilmelerinin temel aracıdır (Berktaş 2000:123).

İslamiyet'te bu denli önemli bir vurguya sahip olan ailenin yanı sıra evlilik de kritik bir yere sahiptir. Zira genelde insanlığın, özelde ise İslam ümmetinin çoğalması evlilik dolayısıyla kurulan aile içinde gerçekleşmelidir. Muhammed Peygamber bu konuda şöyle demiştir: “Sizi sevecek ve çok çocuk doğuracak kadınlarla evlenin. Çünkü ben ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim.” (Ebrahim 1990).

Buna paralel İslam ahlakçılarının tamamı da, insanlığın üreme yoluyla yaşayabileceğine vurgu yapar ve evlilik yoluyla insan soyunun devamına katkıda bulunmayı insanlığa karşı ahlaki bir ödev ve sorumluluk olarak değerlendirirler. Sözelimi önemli ahlak bilginlerinden biri olan Gazali, bu ödevin yerine getirilmesini evlenmenin en büyük amacı olarak görmüş ve evlenmeyi Allah'ın evrende hâkim kıldığı genel düzene bir uyum olarak değerlendirmiştir. Buna göre her doğal gerçeklik gibi cinsel arzunun da genel düzen içinde bir yeri, anlamı ve işlevi vardır. Bu işlev, insan türünün yani –İslam ahlakçılarının deyimiyle- “neslin devamı”dır. Gerçekte evlenmenin asıl amacı cinsel hazzı ulaşma değildir; asıl amaç çocuk yetiştirme olup, ilahi hikmet, cinsel hazzı buna bir araç olarak koymuştur (Çağrı 1992:344).

Toparlayacak olursak, aile her bakımdan tüm büyük sosyal sistemlerin temel yapı taşıdır. Temel yapı taşı olarak öncelikle üremeyi sağlar. Bu üreme kuşkusuz kontrollü bir üremedir, yani üremenin sağlanabilmesi evlilik dolayısıyla kurulan aile içinde gerçekleşmelidir. Böylece ister etnik isterse dini bir kimlik olsun, aile içinde üreme, aynı kimliğe sahip üyeler sağlayarak grup

kimliğinin devamlılığını sağlar. Bir diğer önemli bağlam ailenin eğitim işleviyle ilintilidir. Aile bir toplum için ilk enformel eğitimin gerçekleştiği kurumdur ve bir toplum için “istenilen” bireyi yetiştirme rolünü yerine getirir. İslam ahlakçılarının ailenin temel amacı, çocuk yetiştirmek suretiyle “neslin devamına” katkıda bulunmaktır, vurgusu bu açıdan anlamlı olmaktadır.

İslamiyet ve İnfertilite

İslamiyet’te insan türünün üremesi, ilahi bir planın parçasıdır. Dolayısıyla üreme biyolojik bir olgu olmaktan ziyade bu ilahi gücün planının bir yönüne işaret eder. Bu açıdan şu sureler dikkat çekicidir:

Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır. Dilediğini yaratır. Dilediğine dişiler armağan eder, dilediğine de erkek armağan eder. Veya onları, erkekler ve dişiler olarak çift (ikiz) verir. Dilediğini de kısır bırakır. Gerçekten O, bilendir, güç yetirendir (Şura, 49-50. ayetler).

Onun bilgisi olmaksızın, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğuramaz da (Fatır, 11. ayet).

Kıyamet saatinin ilmi O’na döndürülür. O’nun ilmi olmaksızın hiçbir meyve tomurcuğundan çıkmaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğuramaz da (Fussilet, 47. ayet).

Dilediğimizi, adı konulmuş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz. Sonra sizi bebek olarak çıkarıyoruz, sonra da ergenlik çağına erişmeniz için (sizi büyütüyoruz) (Hac, 5. ayet).

Aktarılan surelerden de anlaşılacağı üzere çocuk sahibi olma ya da olamamanın Tanrısal olduğu görülür. Üreme konusundaki önemli bir bağlam Kur’an’da infertiliteye yapılan atıflardır. Bu açıdan İslamiyet’te, dolayısıyla Kur’an’da, infertilite sorununu

anlamamızı sağlayacak birkaç ayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki İbrahim Peygamber ile Sara, bir diğeri ise Meryem Zekeriya Peygamber ve karısı Meryem'e ilişkindir. Zekeriya ve İbrahim, eşleri kısır olmasına karşın yaşlılıklarında çocuk sahibi olan peygamberlerdir. Aşağıdaki aktarılan Sara ve Meryem'i konu edinen ayetler Müslüman kadının biyolojik yapısının maddi yasalara uymadığına, kısır ve aynı zamanda çok ileri yaşlarda oldukları halde çocuk sahibi olabileceklerine işaret eder:

Karısı da ayaktaydı, bunun üzerine güldü. Biz de ona İshak'ı ve İshak'ın arkasından da Yakub'u müjdeledik.

“Vay bana” dedi (kadın). “Ben kocamış bir kadın iken doğuracak mıyım? Gerçekten de bu şaşırtıcı bir şey!...”

Dediler ki:

“Allah'ın emrine mi şaşıırıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizdedir, ey ev halkı, şüphesiz O, övülmeye layık olandır, Mecid'dir.” (Hud, 71-73. ayetler).

Benzer bir biçimde Zekeriya yaşlı ve güçsüz bir erkektir, karısı ise kısırdır. Buna karşın Tanrının iradesi sayesinde çocuk sahibi olurlar:

Kat, He, Ye, Ayn, Sad.

(Bu) Rabbinin kulu Zekeriya'ya rahmetinin zikridir.

Hani o, Rabbine gizlice seslendiği zaman

Demişti ki:

“Rabbim, şüphesiz benim kemiklerim gevşedi ve baş, yaşlılık aleviyle tutuştu, ben sana dua etmekle mutsuz olmadım.”

“Doğrusu ben, arkamdan gelecek yakınlarım adına korkuya kapıldım,

benim karım da bir kısır (kadın)dır. Artık bana kendi katından bir yardımcı armağan et. Bana mirasçı olsun, Yakup oğullarına da mirasçı olsun. Rabbim, onu (kendisinden razı olunan(lar)dan kıl.”

(Allah buyurdu:)

“Ey Zekeriya, şüphesiz biz seni adı Yahya olan bir çocukla müjdelemekteyiz; biz bundan önce ona hiçbir adaş kılmamışız.”

Dedi ki:

“Rabbim karım kısır iken, benim nasıl oğlum olabilir? Ben de yaşlılığın son basamağındayım.”

(Ona gelen melek:)

“İşte böyle” dedi.

“Rabbin dedi ki:

Bu benim için kolaydır, daha önce sen hiçbir şey değil iken seni yaratmıştım.” (Meryem 1-9. ayetler).

Sabbah bu bağlamda “kutsal biyoloji”, “kutsal zaman” ve “biyolojik zaman” kavramları arasındaki ilişkiyi ele alır. Sabbah’a (1992:135) göre doğurma yaşına gelmiş genç kadının kısır, yaşlı kadının ise doğurgan oluşu, kutsal biyolojinin yeryüzünü altüst etmesidir. Dolayısıyla kadın ve erkeğin kutsal düzen içinde gerçekleştirdikleri çiftleşme yeni bir canlı yaratma eylemine işaret etmez, zira yaratıcı olan Tanrısal iradedir. Sabbah (1992: 100) ayrıca kutsal zaman boyutunun, biyolojik zaman boyutunu devirdikten sonra dünyayı antitetik verilere dayalı olarak yeniden kurduğunu belirtir. Doğurmayan insan, yaratma gücüyle donatılmış bir insana dönüştürülür. Doğuran insan ise yalnızca yaratma kapasitesinden yoksun bırakılmakla kalmaz, simetrik bir biçimde altüst edildikten sonra yaratılan insana dönüştürülür.

Ne var ki kısırlığın kaynağı biyoloji değil, Tanrısal olsa da bu insanları kısırlıkla baş etme yollarını aramaktan alıkoymamalıdır. Ebhaim'in (1990: 41) de ifade ettiği üzere Müslümanlar genellikle İbrahim ve Zekeriya peygamberler gibi bir gün çocuk sahibi olacakları konusunda umutludurlar. Bu nedenle ilk yaptıkları şey kısırlıklarının gidermesi için Allah'a yalvarmaktır. Ancak bunun dışında yine de farklı yollar ve araçlar da aramaktadırlar, ki çokkarılılık, muska ya da tılsım ve evlat edinme çocuk sahibi olmanın geleneksel araçlarından bazılarını oluşturur. Allah'a dua etme ve çaba gösterme sonucunda çiftler hala çocuk sahibi olamıyorsa, Allah'ın buyurduğu gibi (42. Sure) takdir edilen kaderi kabullenmek zorundadır (Nordin 2012: 253)

Benzer biçimde Nordin (2012: 254) de İslamiyet'in, infertilitenin önlenmesi ve tedavisini teşvik ettiğini vurgular. Bu kesintisiz bir üreme süreci sağlayacağı için tıbbi bir öncelik haline gelmektedir. Dolayısıyla İslam, infertiliteden etkilenen kadın ve erkeğe, ebeveyn olma umutlarını gerçekleştirmek için çağdaş yardımcı üreme teknolojileri de dahil olmak üzere tıbbi tedavi yöntemlerini aramalarını emreder. Ancak uygulanacak tedavide genlerin karışımına karşı koruma sağlanmalıdır. Başka bir ifade ile çocuk mutlak bir şekilde biyolojik ve yasal anne-babaya ait olmalıdır. Bu nedenle herhangi bir yardımcı üreme teknolojisinin kullanımının koşulu sperm ve yumurta hücresinin birleşiminin yasal evlilik bağı içerisinde olmasıdır ki bu da Şariat sistemine uymaktadır.

Sonuç olarak üreme ya da üreyememe her ne kadar Tanrısal olsa da İslami öğretiler çocuk sahibi olmayı teşvik eder ve üremeyi genel olarak insanlığın, özel olarak da Müslüman nüfusun devamlılığı olarak görür. Bu bağlamda İslam alimleri, İslam'ın kısırlığın tedavisini teşvik ettiğini ileri sürmüşlerdir. Aslında bu argüman evli çiftlerin tüp bebek tedavisi gibi yeni üreme teknolojilerinin bir kısmına izin verilmesinin de temel gerekçesini oluşturur (Muaygil 2017).

İslami Paradigma ve Taşıyıcı Annelik

İslamiyet yukarıda da yer verildiği üzere günümüzde üye sayısı en fazla olan ikinci dindir. Büyük çoğunluğu Müslüman ülkelerde ise, istisnaları olmakla birlikte, yasalar Şeriat üzerine temellenir. İslami hukuk ilahi iradeye dayanır. “Doğru yol” anlamına gelen Şeriat, iki kaynağı esas alır. Bunlardan ilki Allah’ın sözü olarak kabul edilen Kur’an diğeri ise Muhammed Peygamber’in sözleri ve eylemlerini temel alan Sünnet’tir. Çok sayıda Müslüman karşılaştıkları ikilemlere rehberlik ve yanıt için Kur’an ve Sünnet’e başvurmaktadır (Ovacı, 2015; Muaygil, 2017).

Ne var ki sürekli değişen dünyada Kur’an ve Sünnet’te değinilmeyen, başka bir deyişle bu iki kaynaktan karşılığı olmayan yeni gelişmelerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Taşıyıcı annelik gibi yardımcı üreme teknolojileri, yeni gelişmeler olduklarından dini kaynaklarda yer almamakta, dolayısıyla bu vb. durumların dini bakımdan uygun olup olmadığı sorun yaratmaktadır. Bu tür konular daha ziyade sürekli gelişen somut talepler üzerinden, mevcut durum dikkate alınarak yorumbilimsel çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. İslami hukuk bu bağlamda iki ek hukuk kaynağına izin verir: İcma ve Kıyas. Dini-hukuki bir sorunun hükmünü temellendirmek üzere Fıkıh kitaplarında yer alan deliller teorisinde Kur’an ve Sünnet’ten sonra yer verilen icma ve kıyas, ilk iki kaynaktan konuya ilişkin bir hükmün bulunmaması durumunda başvurulacak kaynakları oluşturur (Çetintaş 2020: 76). Taşıyıcı anneliğin İslam dini açısından caiz bulunmadığı ise kıyas yoluyla tayin edilmiştir (Muaygil 2017).

Öte yandan taşıyıcı anneliğe ilişkin İslami bakış açısı tüm Müslüman ülkelerde aynı değildir. Bu durum İslami hukuk kurallarının tüm Müslüman ülkelerde farklı oluşu ile ilişkilidir. Zira Muhammed Peygamberin ölümünü takip eden yıllarda veraset konusundaki anlaşmazlık Müslüman dünyasını ikiye bölmüştür. Bu ayrım günümüzde İslam’ın iki ana kolunu oluşturan Sünni ve Şii’lik olarak devam etmekte ve oransal olarak Müslümanların %80’inin Sünni olduğu bilinmektedir (Tarık 2019: 73). Dolayısıyla her iki ana kol kendi teolojik ve hukuki yöntemlerini geliştirmişlerdir ki bunun

bir örneğini taşıyıcı anneliğin uygulanması oluşturur. Sözgelimi nüfusunun büyük bir kısmı Sünni olan Türkiye’de taşıyıcı anneliğe izin verilmezken, İran’da bu yardımcı üreme teknolojisi yasal açıdan bir karşılığa sahiptir. %90’ı Şii olan İran’da taşıyıcı annelik gibi konulara ilişkin kanun ve düzenlemeler Şii fıkına dayalıdır. Sünni ile Şii fıkı arasındaki temel fark İslami hukukun dayandığı dördüncü kaynağın farklılaşması ile ilintilidir. Zira Sünni İslam bu noktada kıyas’ı (qiyas) dikkate alırken, Şii’de yerini akıl (aghl) alır. Aghl ile qiyas, İslam’ın bu iki kolu arasındaki farklılığın önemli bir bağlamını oluşturur (Aramesh 2009). Bu özellik taşıyıcı annelik konusunda Müslüman olan ülkelerde farklı hükümlerin ve dolayısıyla uygulamaların bulunmasının temel nedenini oluşturur.

Yanı sıra Müslümanların, tek bir dini liderleri de yoktur. Ancak yine de günlük faaliyetlerle ilgili önemli konularda fetva (dini görüşler/hükümler) yayınlayan çok sayıda dini organları bulunur. Teoride her ne kadar bağlayıcılıkları olmasa da pratikte Sünni Müslümanlar bu kurumların verdiği fetvalar uyarınca hareket ederler. İlaveten Müslüman ülkelerin yasaları birçok durumda, özellikle de doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve dolayısıyla yardımcı üreme teknolojileri konusunda yayınlanan bu fetvaları gözetirler. Sünni Müslüman olan ülkelerdeki uygulayıcılar yardımcı üreme teknolojilerini konu edinen iki Fetva’yı dikkate alırlar. Bunlardan ilki, Mısır/Kahire merkezli Al-Azhar Üniversitesi’nin 1980 yılında yayınladığı, ikincisi ise Mekke merkezli İslami Fıkıh Konseyi’nin ilan etmiş olduğu ancak Suudi Arabistan’da 1984 yılında yayınlanmış olan Fetva’dır (Inborn 2006; Sallam&Sallam 2016). İzleyen yıllarda konuyla ilgili iki rehber göze çarpar; İslami Tıp Örgütü’nün 1991 ve İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü’nün 2002’de yayınladığı rehber (Sallam&Sallam 2016: 42). Yukarıda belirtildiği gibi Sünni İslam’ın hem çoğunluk grubunu oluşturması hem de İslamiyet’in baskın kolu olması nedeniyle Fetvalar doğrudan Sünni İslam’ın kurallarına dayanır.

Söz konusu Fetvalarda, Sünni İslam ülkelerinin çoğunda -örneğin Mısır- yapay döllemeye izin verilmektedir. Ancak yumurta ve spermilerin evli olan çiftte ait olması ve aynı kadında kullanılması

koşulu bulunmaktadır. Buna karşın taşıyıcı anneliğin tüm biçimleri yasaklanmıştır.⁹ İslamiyet'in azınlıkta kalan kolu olan Şiiiliğin yardımcı üreme teknolojisine bakışı ise daha ılımlı yaklaşması ve bazı formlarına izin verilmesi bağlamında Sünnilerden farklıdır. Aramesh (2099:321), İran'daki taşıyıcı annelik ile ilgili yaptığı çalışmasında, Şii otoritelerin taşıyıcı anneliğin infertilite sorunu yaşayan evli bir çiftin tedavisinde kullanılabilecek bir yöntem olduğu konusunda çoğunlukla hemfikir olduklarını aktarır. Dolayısıyla bu uygulamanın kınanmasına katılmamakla birlikte günah olarak da değerlendirmezler. Zira Şii alimler sperm hücresi ile embriyo arasında ayırım yaparlar. Bu nedenle evli çiftte ait olan yumurta ve sperm hücresinin sonucunda oluşan embriyonun taşıyıcı annenin rahmine nakledilmesi ile sperm hücresinin yerleştirilmesinin aynı olmadığına kanaat getirirler. Başka bir ifade ile bu işlem embriyonun bir rahimden diğerine aktarılması anlamına gelir ki bu da Şii fıkında yasak olan bir bağlam değildir.

Bu çalışmanın asıl odağını oluşturan Sünni İslam'ın taşıyıcı anneliğe ilişkin itirazları ise bu uygulamada yer alan tüm aşamaların İslami ahlak öğretilerine aykırı olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu izlekte taşıyıcı anneliğin yasaklanması noktasında soyun korunması, üreme sürecine üçüncü bir tarafın katılımı, çocuk hakları, ekonomik ve psikolojik boyut ile taşıyıcı anneliğin ortaya çıkardığı etik sorunlar tartışılmaktadır.

Annelik ve Soyun Korunması:

İslamiyet'te taşıyıcı anneliğe ilişkin itiraz esas itibariyle annelik ve soyun korunması üzerine temellenir. İslamiyet'te evlilik ve dolayısıyla kurulan ailenin önemi, yukarıda yer verildiği üzere infertilite konusunda kimi çözüm arayışlarını kabul etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Modern Sünni hukukçular, sperm ve yumurta hücresinin yasal olarak evli bir kadın ve erkeğe ait olması

⁹ M. Inborn: Religion and Reproductive Technologies-IVF and Gamete Donation in The Muslim World. - <http://www.aaanet.org/press>

ve döllemlenin evlilikleri esnasında gerçekleşmesi kaydıyla tüp bebek yöntemine itiraz edilmeyeceğini, yani yasal olduğunu, kabul ederler. Ancak karı ya da kocadan sperm ve yumurta hücresi sağlanıp, taşıyıcı annenin rahminin “kirallanması” ve embriyonun taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesi yasadışı bir işlemdir. Böylesi bir uygulama  remeye üçüncü bir tarafın dahil olması anlamına gelir ki bu da zina olarak tanımlanacaktır. İslami Fıkıh Konseyi nesepte karışıklığa yol açtığı gerekçesi ile yardımcı üreme teknolojilerindeki beş prosedürü tümüyle yasaklamıştır. Bunlar (akt. Sujadmiko vd. 2023:10);

1. Bir kocanın sperm hücresi ile karısı dışındaki bir kadının yumurta hücresinin döllenmesi (yumurta don rl ğ )
2. Bir kadının yumurta hücresi ile kocası olmayan bir erkeğin sperm hücresinin döllenmesi (sperm don rl ğ )
3. Bir kadının yumurta hücresi ile kocanın sperm hücresinin döllenmesi ve embriyonun taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesi
4.  ocuk sahibi olmaya çalışan çiftin dışında bir kadın ve erkeğin yumurta ve sperm hücresiyle gerçekleşen döllenme (yumurta ve sperm don rl ğ ). Embriyo eşin rahmine yerleştirilir.
5. Döllenmenin bir erkeğin spermi ile eşlerden birinin yumurta hücresinin birleşmesi ile sağlanması ve embriyonun diğer eşin rahmine yerleşmesi.¹⁰

Yasaklanan bu prosedürlerden de anlaşılabacağı üzere, taşıyıcı annelik İslamiyet’in çerçevesini çizdiği üremenin doğasına aykırıdır. İslami  reme çerçevesine aykırılık sperm hücresinin elde edildiği ilk aşamadan başlar. Taşıyıcı anneliğin ilk aşaması, evli erkekten sperm hücresinin sağlanmasıdır. Evli kocanın sperm hücresinin elde edilmesi mastürbasyon yoluyla sağlanır ki, İslamiyet’te

¹⁰ Başlangıçta bu prosedüre izin verilirken, erkeklerin sırf yumurta hücresi elde etmek için ikinci eşlerle evlenip ardından boşanması nedeniyle 1985 yılında yasaklama getirilmiştir (Sallam&Sallam 2016: 42).

mastürbasyon günahıdır. İkinci aşama olan sperm hücresi ile taşıyıcı annenin yumurta hücrenin döllenmesidir. Yabancı bir kişinin sperm hücresiyle döllenme, özü ve sonuçları itibarıyla zina ile eşdeğer olarak kabul edilmektedir. Zina, Şeriat uyarınca ağır bir suç ve günah olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu, yabancı bir kişinin sperm hücresinin, evlilik bağı bulunmayan bir kadının rahmine kasten yerleştirilmesidir. Bu suni döllenmenin hukuki hükmü, İlahi Şeriat tarafından kınanan ve yasaklanan zina hükmü ile aynıdır. (Ebrahim 1990: 37-38).

İslamiyet’te gerçek annenin kim olduğu, Kur’an’daki ele alınışına atıfta bulunarak, net bir biçimde tanımlanmıştır. Dolayısıyla taşıyıcı annelikte, üremede bir diğer kadının varlığı bu tanıma aykırı görünmektedir. Bu noktada öne çıkan soru şudur: Anne yumurta hücresini veren midir? Yoksa bebeği taşıyan ve doğuran kişi midir? Hathout (1989: 106) Arapça’da anne ve baba kavramlarının “wıladah”tan yani doğum kavramından türetildiğini aktarır. Buna göre “valada” fiili “doğurmak” anlamına gelir. Baba “valid”, anne ise “walidah” olarak anılır. Böylece hem valid, hem de walidah, bir kişiyi doğuran anlamına gelir. Kur’an’da annenin doğuran kadınlar olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bu nedenle taşıyıcı anne doğal, gerçek ve yasal olarak çocuğun annesi olacaktır. Sözleşmeyi yapan koca, çocuğu doğuran taşıyıcı anne ile evlilik sözleşmesi yapmadığı için çocuk gayrimeşru sayılacaktır. Bu da zina anlamına gelir (Ebrahim 1990). Böylece İslamiyet taşıyıcı anneliği yasaklayarak, zinayı engellemiş olur. Kuşkusuz zinayı engelleme soyun korunmasıyla ilişkidir.

Çoğu toplumda interfil çiftler için çocuksuzlukla baş edebilmenin yollarından biri evlat edinme olmasına karşın, İslamiyet’te yer alan “soyun korunması” vurgusu evlat edinmenin de yasaklanmasına neden olmuştur. İslamiyet’te kişi bir çocuğun bakımı üstlenip onu büyütebilir ancak çocukla soy ilişkisine sahip olamaz. Böylece hem zinanın hem de evlat edinmenin yasaklanmasıyla soy korunmuş olur.

Çocuk hakları

Muaygil'e (2017) göre aile soyunun önemi ve bu nedenle üçüncü kişilerin katılımının yasaklanması, İslam'ın soy ve kimlik bilme hakkı ve Şeriat kapsamındaki miras hakları da dahil olmak üzere çocuk haklarını korumaya odaklandığını açıkça göstermektedir. İslam hukukuna göre evli bir kadından doğan her çocuk, yasal olarak kendisinin ve kocasının çocuğu olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla taşıyıcı anneden doğan çocuk yasal olarak kendisinin ve kocasının çocuğu olarak kabul edilecektir ve miras haklarından yararlanacaktır. Dahası velayet ile ilgili anlaşmazlığa düşıldüğü takdirde konuyla ilgili Hadis'e (çocuk yatak sahibinindir, zina edene ise mahrumiyet vardır) başvurulur ki, Hadis de bu konuda oldukça açıktır.

Bu bağlamda öne sürülen bir diğér argüman, çocuğun "iki anneye" sahip olmasının duygusal travmaya neden olabileceğidir. Bu durum özellikle velayet tartışmaları ortaya çıktığında ve çocuk büyüyüp nereden geldiğini merak etmeye başladığında geçerlidir. İslam hukukçuları, taşıyıcı anneliğe izin verilmemesinin bir diğér gerekçesi olarak bu bağlama dikkati çekerler. Bu durum özellikle velayet hakları konusunda çatışmaları ortaya çıkaracaktır.

Sözleşme: Ekonomik ve Psikolojik Boyut

İslamiyet'in taşıyıcı anneliğe ilişkin bir diğér itirazı, taşıyıcı anne ile evli çift arasında düzenlenen bir sözleşmeyi içermesi biçimlendiris. Söz konusu sözleşme esas itibariyle iki yöne sahiptir. İlki bu sözleşmenin maddi¹¹ bir yönünün bulunmasıdır. Bir diğeri ise taşıyıcı annenin doğum sonrası çocuğu infertil çifte vereceğini taahhüt etmesidir. İslam alimleri, iki taraf arasında hem taşıma için maddi bir karşılığın bulunması hem de çocuğun doğumdan sonra evli çifte verileceğine yönelik sözleşmenin İslam hukuku

¹¹ Taşıyıcı anneliğin ekonomik yönü Şii Müslümanlar için de bir çekince bağlamını oluşturmaktadır.

kapsamında hiçbir şekilde yasal bir gerekçeye sahip olamayacağı vurgulanmaktadır. Nasıl ki alkol alım ve satımını içeren hiçbir işlemin hukuki bir geçerliliği yoksa, benzer şekilde evli çift ile taşıyıcı anne arasındaki sözleşme, zina unsuru içerdiğinden geçersizdir (Ebrahim 1990: 38; Muaygil 2017. Ayrıca rahmin “kiralanaabilecek” ya da “satın alınabilecek” bir meta düzeyine indirgenmesi, üremenin “doğal”lığından ayrıştırılması anlamına gelir (Aramesh 2009). Sözleşmenin psikolojik boyutunda ise hamilelikte anne-çocuk arasında oluşan bağ öne çıkar. Taşıyıcı anneliğin bu iki yönünün içerdiği ileri sürülen olumsuzlukları şöyle sıralanabilir:

1. Taşıyıcı annelik, doğal üreme sürecinde Allah’ın Sünnetine müdahale anlamına gelir.
2. Evli olmayan kadınların rahimlerini para karşılığında “kiralamaya” teşvik edecektir. Bu da evlilik ve aileyi sarsacaktır. Yanı sıra yoksul ve savunmasız kadınların sömürülmesine de neden olabileceğini ve böylece bu kadınların maddi durumlarını iyileştirmek için fiziksel ve duygusal sağlıklarını riske atabileceği endişesini ortaya çıkarmaktadır. Duygusal risk taşıyıcı annenin dokuz ay boyunca bebekle bağ kurması ve doğum sonrası bebeği istem sahibi çiftte vermesi nedeniyle yaşayabileceği derin pişmanlık ve duygusal zorluğa dikkati çeker.
3. Evli kadınlar, hamilelik ve doğum sancılarından kurtulmak için bu yönetime başvurma eğilimi taşıyabileceklerdir. Oysaki İslamiyet hamileliği bir yük olarak değil, nimet olarak görmektedir.
4. Taşıyıcı anneliğin denetlenmemesi, örneğin Güney Afrika’nın Tzaneen kentinden Pat Anthony’nin öz kızı Karen’nin çocuklarını taşımasına ve doğurmasına neden olmuştur. Böyle bir eylem ahlaki olabilir mi? (Ebrahim 1990: 39).

Son madde taşıyıcı anneliğin aynı zamanda aile-içi rollerin karışmasına neden olacağına yönelik kaygıya işaret eder. İslamiyet’te çocuğu taşıyan ve doğuran kişinin gerçek anne olarak

kabul edildiği yukarıda belirtilmişti. Bu kabulden hareketle Pat Anthony çocuğun gerçek annesi, kızı ise sosyal annesi olacaktır. Dolayısıyla aile içindeki roller “anne-anneanne”de olduğu gibi içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Bu nedenle ailenin korunması rollerin uygun bir şekilde yerine getirilmesine bağlıdır ki bu noktada taşıyıcı annelik İslami aile vurgusu ile uyuşmayacaktır.

Sonuç

İnfertilite çoğu toplumda evli çiftleri etkileyen çok boyutlu ve tarihsel bir olgudur. Çocuk sahibi olma arzusu hem infertilite sorunu yaşayan insanları hem de üreme tıbbını, çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Çiftler için bu çözüm yolları evlat edinme de olduğu gibi çoğu zaman geleneksel yöntemlere başvurmasıyla sonuçlanmış olsa da üreme tıbbı bu alanda devrim olarak nitelenen gelişmelere imza atmıştır. Yardımcı üreme teknolojileri olarak kavramlaştıran bu gelişmeler infertil olan çiftlerin çoğunun bu taleplerine yanıt verirken, kendi içinde de biyoetik ikilemlerini ve sorunlarını da barındırmıştır. Her şeyden önce bu yeni teknolojiler üremeyi “doğal”lığından ayırıyordu. Üreme tıbbı alanındaki gelişmeler döllenmeyi sadece yapay bir ortama taşımakla kalmadı aynı zamanda taşıyıcı annelik olarak kavramlaştırılan bir uygulama ile hamilelik ve doğumun başka bir bedende oluşmasına, hatta üreme hücrelerinin donörler kullanılarak da mümkün olabileceğini gösterdi. Özellikle bu son gelişme yardımcı üreme teknolojilerinin içinde barındırdığı ikilemlerin ve sorunların çok sayıda mecrada hala tartışılır olmasına neden oldu.

Bu yeni üreme teknolojilerine verilen tepkiler, dinler söz konusunda olduğunda daha karmaşık bir hal almıştır. Kimi dinler için uygulanabilir teknolojiler olarak görülürken, İslamiyet gibi dinler için ise onaylanabilir hiçbir yönü yoktur. Bu çalışma İslamiyet’in taşıyıcı anneliğe ilişkin bakış açısını, uygulamaya yönelik itirazlar çerçevesinde ele almıştır.

Açıktır ki bu itirazlar İslamiyet’in üreme, infertilite, aile, evlilik ve soy vurguları doğrultusunda geliştirilmiştir. Buna göre;

1. Üreme ve infertilite: İslamiyet'te üreme ve infertilite tanrısalıdır. Dolayısıyla kadının kısır oluşu, tümüyle tanrısal bir durumdur. Tanrı kimi kadının rahmini açık, kimininkini de kapalı tayin etmiştir. Taşıyıcı annelik, bu doğal üreme sürecinde Allah'ın Sünnetine müdahale anlamına gelir.
2. İnfertiliteye çocuksuz olan peygamberler üzerinden Kur'an'da da birkaç ayette yer verilir. Bu ayetlerde yer alan peygamberler eşleri kısır olmasına karşın yaşlılıklarında çocuk sahibi olabilmişlerdir. Genç kadınların kısır, yaşlı kadınların ise doğurgan olması üremede yaratıcı olanın Tanrısal irade olduğunu gösterir.
3. Üreme tanrısal iradeye bağlı olduğu için inananların çocuksuzluklarını kabul etmesi gerekir. Ancak kısır çiftler tümüyle çaresiz değildir. Öncelikle yapmaları gereken Tanrısal iradede çocuk dilemektir. Şayet çocuksuzluk durumları devam ederse farklı yollara da başvurabilirler. Çünkü İslami otoriteler tarafından sıklıkla İslamiyet'in kısırılığa yönelik tedavileri teşvik ettiği belirtilir. Ne var ki bu tedaviler evlilik aracılığıyla kurulan aile içerisinde gerçekleşecekse kabul edilebilir.
4. İslami öğretiler çocuk sahibi olmayı teşvik eder. Üreme genel olarak insanlığın, özel olarak ise Müslüman nüfusun devamlılığı olarak görülür. Dolayısıyla buradaki vurgu bir yandan üreme aracılığıyla Müslüman nüfusun artışına diğer yandan ise İslami kimliğin sürdürülmesine yöneliktir. Zira bir toplumun fiziksel, sosyal ve psikolojik ölümsüzlüğü toplum üyeliğinin/kimliğinin aktarılmasına bağlıdır.
5. İslamiyet'te aile, en eski ve köklü bir kurum olarak kabul edilmiş ve insanlığın bu kurum sayesinde gelişip çoğaldığı vurgulanmıştır.

Buraya kadar özetlenen vurgular, üremenin diğer dinlerde olduğu gibi İslamiyet için de kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın üremeye yardımcı teknolojilerden biri

olan taşıyıcı anneliğe karşı çıkışı aşğıdaki itirazlar temeline dayanır:

- Taşıyıcı annelik, bu doğal üreme sürecinde Allah'ın Sünnetine müdahale anlamına gelir.
- Taşıyıcı annelikte üremeye evlilik bağı bulunmayan bir üçüncü bir kişinin dahil olması doğal üreme sürecine tümüyle aykırıdır. Oysaki çoğu Müslüman ülkede çocuksuzluğun çözüm yollarından birinin çokkarılılık olduğu görülür. Buradaki aykırılık çocuk edinme sürecinde taşıyıcı anne ile koca arasında evlilik bağının bulunmayışıdır. Bu da önemli bir vurguya sahip olan soyun korunmasını riske edecektir.
- Bir diğer tartışma annelik kavramı üzerinden yürütölmektedir. İslamiyet'e açık bir biçimde gerçek anne, bebeğı taşıyan ve doğuran kişi olarak tanımlanır. Taşıyıcı annelikte, bebeğı taşıyan kadının, doğum sonrası bebeğı istem sahibi olan çiftte vermesi, sözü edilen annelik tanımı ile uyuşmamaktadır.
- Taşıyıcı anneliğın en çok tartışıldığı ve itiraz edildiğı bağlamlarından birini kuşkusuz uygulamanın ekonomik yönü oluşturur. "Rahim kiralama" İslami otoriteler tarafından yine üremenin "doğal"lığından ayrıştırılması ve metalaştırılması olarak değerlendirilir.
- Sonuç olarak taşıyıcı annelik, İslamiyet'in üreme ve bu bağlamda gelişen aile, evlilik, soyun korunması, annelik gibi bağlamlarını sarstığından bu üreme teknolojisi İslami öğretilerle uyuşmaz olarak değerlendirilmekte ve buna yönelik itirazlar güçlü bir şekilde ifade edilmektedir. Bu itirazlar ise hala çok sayıda Müslüman ülkede taşıyıcı annelik yasaklanmasını sürdürölmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

Aramesh, K. (2009). Iran's Experience with Surrogate Motherhood: an Islamic View and Ethical Concerns. *Journal of Medical Ethics*. 35(5), 320-322.

Aydın, E (2006). Taşıyıcı Annelikle İlgili Etik Sorunlar. *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği Dergisi*, 3(1), 19-25.

Berktaş, F. (2000). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*. (2. bsm). İstanbul: Metis Yayınları.

Çağrı, M. (1992). İslam Düşüncesinde Aile Ahlakı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (355-374), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Çalışkan, H. U. (2016). Bırakınız Taşınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 489-510.

Çetinkaya, Ş.Ş ve K. Eroğlu (2022). Çocuk Sahibi Olabilme: Kültür ve Geleneksel Uygulamalar. *Sağlık Akademisi*, 7(3), 574-586.

Çetintaş, R. (2020) Fıkıh Usulünde Nasih ve Mensuh Olma Yönünden Kıyas. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 75-97.

Derouen, D. M. (1992). The Role of Religion in Surrogate Mother's Motivations. *Fuller Theological Seminary, School of Psychology*.

Ebrahim, A. F. M. (1990). Islamic Teachings abd Surrogate Motherhood. *Journal fort he Study of Religion*, 3(1), 35-45.

Erdentuğ, A. (1982). Türkiye, İran ve Pakistan'da Geleneksel Köy Ailesinin Özellikleri. *Antropoloji Dergisi*, 10, 63-74.

Hathhout, M. M. (1989). Surrogacy-An Islamic Perspective. *Journal of the Islamic Medical Association of North America*, 21(3), 105-107.

Kadioğlu, A.S. (2021): Türk-İslam Sentezcilerinde Hukuk, Ahlak ve Din İlişkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları*, (17)34, 1549-1569.

Koçdemir, O. T. (2012). İnfertilite ve Sosyo-kültürel Etkileri. *İnsanbilim Dergisi*, 1(1), 22-38.

Kuş, Ö. Ve G. Ö. Güven (2021). Üreme Turizmi ile Yaygınlaşan Taşıyıcı Annelik Üzerine Etik Bir Değerlendirme. *Türkiye Biyoetik*, 8(2), 126-133.

Muaygil, R. A. (2017). Reexamining the Prohibition of Gestational Surrogacy in Sunni Islam. *Developing World Bioethics*, 17(2), 112-120.

Nordin, M. M. (2012). An Islamic Perspective of Assisted Reproductive Technologies. *Bangladesh Journal of Medical Science*, 11(4), 252-257.

Ovacı V. (2015). İslam Hukukunun Karakteristik Özellikleri. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 69-80.

Sabbah, F. A. (1992). *İslamın Bilinçaltında Kadın*. (Çev. Ayşegül Erol), (1. bsm.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sallam, H. N. ve N. H. Sallam (2016). Religious Aspects of Assisted Reproduction. *Facts Views Vis Obyn*, 8(1), 33-48.

Sakman, E. (2012). Gönüllü Çocuksuzluk: Çocuk Sahibi Olmama Kararının Altında Yatan Faktörler ve Karşılaşılan Tepkiler Hakkında Bir Derleme. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 41(1), 83-109.

Sayın, Ö. (1999). İdeoloji. *Sosyoloji Dergisi*, 7, 1-12.

Selman, A. (2018). Aile-Din İlişkisi ve Aile İç Roller. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 13-20.

Sujadmiko, B., N. Aji, L. W. Mulyani, S. Al Rasyid ve I. F. Meutia (2023). Surrogacy in Indonesia: The Comperative Legality and Islamic Pespective. *Theological Studies*, 79(1), 1-8.

Tarik, R. (2019). Sünni ve Şii İslam: Modern Çatışmanın Tarihsel Bağlamı. *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 1(1), 73-76.

Whiting, B. B. (1980). Altı Kültürde Çocuk Yetiştirme İncelemeleri. (Çev.) Zafer İlbars, *AÜ DTCF Dergisi*, 9, 55-76.

Zengin, Z. G. (2022). Özel Hukukta Taşıyıcı Annelik. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zimmerman, C.C. (1973). Family and Religion. *Social Science*, 48(4), 203-2015.

İnternet Kaynakları

<https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>

<https://www.who.int/news/item/04-04-2023>

http://www.hurriyetusa.com/haber/haber_detay.asp?id=131

91

<https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/tasiyici-anne-kasabasi-8058571>

M. Inborn: Religion and Reproductive Technologies-IVF and Gamete Donation in The Muslim World. - <http://www.aaanet.org/press>

BÖLÜM III

Pisa Türkiye Sonuçlarına, SEGE 2017 Raporu Bağlamında Bourdieu’cu Bakış

Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ¹

Giriş

Eğitim kavramı ve eğitimin anlamlandırılması amacıyla yapılan tartışmaların varlığı insanlık tarihiyle birlikte başlamakta, farklı açıklama ve tanımlarıyla eğitim, tüm toplumsal evre ve süreçlerde değişik biçimlerde görülmektedir. Sosyalleşmenin ilk olduğu ailede başlayan eğitim, kurumsal bir yapı olan okulla devam etmektedir. İnsan, doğası gereği öğrenmekte ve edindiği bilgileri geliştirerek, yeniden üretimin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Akşit vd. 2000, s. 58). Bu gerçeklikle eğitim, okulla sınırlandırılmayacak bir olgu olarak karşılanmaktadır. Ancak genel tanımlarına bakıldığında, eğitimin okulda öğretimle beraber bilgi transfer süreci olarak kabulü yaygın olarak görülmektedir (Akın, Şimşek ve Erdem, 2007, s. 6; Ünsal ve Korkmaz, 2018, s.43-55).

Sosyolojinin toplumsal yapıyı kimi zaman koruyan, devamını sağlayan kimi zaman ise değişimini gerçekleştiren işlevleri açısından eğitime oldukça önem verdiği görülmektedir. Eğitim,

¹ Dr. Öğr. Gör. Sakarya Üniversitesi

Durkheim tarafından sosyalleşme aracı (Durkheim, 2016, s. 60-115), Weber tarafından statü edinme süreci (Weber, 1987, s.350-355; Weber, 2012, s. 141-260; Weber, 2017, s. 9-11), Marx tarafından ise alt sınıflara üst sınıfların menfaatleri doğrultusunda bilinç kazandıran bir süreç (McLaren, 2011; Anyon, 2011) olarak tanımlanmaktadır. Bourdieu'nun eğitime yönelik düşüncelerinde her üç düşünürün izlerine rastlanmakla birlikte eğitime ilişkin Durkheim'dan, Weber'den ve Marx'dan bağımsız kendine has bir bakış açısı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır (Yanıklar, 2010, s. 123). Bourdieu'nun sosyolojik çalışma ve araştırmalarında eğitime önem verdiği, eğitimin toplumsal yapı içerisindeki egemen kavrama şekillerini biçimlendiren fikirlere rehberlik ettiği görülmektedir. Bourdieu'ya göre eğitim, basit bir ifadeyle eşit olmayan toplumsal yapının mevcudiyetinin işlevinde önemli rol oynamaktadır (Atmaca, Aydın, 2020, s. 776). Bu doğrultuda Bourdieu, eğitim sosyolojisini, simgesel iktidarı irdeleyen sosyolojinin temeli olarak değerlendirmekte, sosyolojinin alt dalı olarak kabul etmemektedir (Swartz, 2013, s.264).

Bourdieu'nun habitus ve sermaye kavramları eğitimi açıklarken sıklıkla kullanılmaktadır. Bourdieu'nun farklı sınıf yönelimlerinin tanımlanmasında kullandığı önemli kavramlardan olan habitus, dünyanın anlamlandırılmasına yönelik kalıcı aynı zamanda da bir sınıf veya gruba has anlayış biçimini ifade etmektedir (Bourdieu, 1990, S. 54; Yanıklar, 2006, s. 152-164). Kısacası habitus, nasıl ve kim olarak bulunduğumuza etki eder (Calhoun, 2014, s. 103). Bourdieu, eğitimle birlikte sermayenin ve habitusun yeniden biçimlenerek, üretilmekte ve sonraki nesillere aktarılmakta olduğunu savunmaktadır. Ona göre eğitim sistemi, hâkim sınıfın avantajları doğrultusunda sürekliliği ve benzerlikleri olan habitusun yeniden, az maliyetle, yüksek miktarda üretimini sağlamaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 90). Kültürel aktarımın sürekliliğini gerçekleştiren eğitimin temel işlevinin, kültürel üretim olduğu, üretilen kültürün eğitimle yinelenerek tekrar üretildiğini savunan Bourdieu, egemen sınıfın meşrutiyet çabası içerisinde olduğunu ve bunu ifade etme gücüne eğitim sistemiyle

ulaştığını kabul etmektedir. Bu durumda eğitim sisteminin rolü, hâkim sınıfın kültürünün tekrar üretimi olarak açıklanabilmektedir.

Eğitim aracılığıyla aile içerisinde yetişkinlerden yeni nesillere aktarılan bilgilerle, yeniden üretilen bilgilerle, kültürel sermayenin kuşaktan kuşağa geçmesi sağlanmaktadır (Bourdieu, 1990; Bourdieu, 2010, s.53; Bourdieu ve Chartier, 2014, s. 62). Önce aile sonra okulla biçimlenen kültürel sermayenin, egemen sınıfın yararına eğitimi kullanması kültürel eşitsizliğin oluşmasına neden olmaktadır (Yanıklar, 2006, s. 122). Bourdieu bu durumun nedenini, bireyin sırasıyla ailede, okulda ve toplumda edindiği bilgidен, yetenekten ve kültürel becerilerden oluşan birikimini tanımlayan habitusunun şekillenmesine bağlamaktadır (Ünal, 2007, s. 161). Bu doğrultuda üst sınıflardan olan bireylerin edindikleri kültürel sermaye, aile ve toplumsal çevrelerinden kazandıkları kültürle birlikte okul kültürü birbirlerine yakın ve benzer ilişkide gerçekleşirken; aynı durumun alt sınıflar için geçerli olması mümkün olmamaktadır. Böylece, değişik toplumsal sınıfların, okul kültürüne olan mesafeleri ve bu kültürü elde etmeleri farklılaşmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2014, s. 41-43). Böylesi bir yapı içerisinde, özellikle eğitim, boş zaman etkinlikleri ve sanatsal etkinlikler açısından ayrışmaktadır. Böylece toplumsal eşitsizliklerin nedeninin, ekonomik olduğu kadar kültürel farklılıklara da dayanmakta olduğu değerlendirilebilmektedir. Örneklendirmek gerekirse ekonomik sermaye açısından daha fazla güce sahip olan bir bireyin, sanata dair nitelikli zevkler edinmese de çocuklarını, bu doğrultuda yönlendirebileceği okullara, özel merkezlere göndererek kültürel sermayeleri edinmelerini gerçekleştirmektedir (Lareau ve Weininger, 2003, s. 558). Bu bireyin ekonomik gücünü, kendisini iş dünyasında diğer önemli kişilerle ilişki kurup, etkileşimde kalmasını sağlarken, çocuklar da benzer özelliklerdeki aile çocuklarıyla iletişim ve paylaşım içerisinde olmakta ve kültürel sermayeleri bu doğrultuda şekillenmektedir (Bourdieu, 2010, s. 283). Burada ekonomik sermayenin kültürel sermayenin oluşumundaki etkisi de net olarak görülmektedir.

Egemen sınıfın, birbiriyle bağlantılı ekonomik ve kültürel sermayeleri adeta sahip oldukları bir miras olarak değerlendirilebildiği gibi eğitim de sahip olunan habitus ve kültürel sermayenin yeni kuşaklara aktarımı şeklinde kabul edilen bir yol olarak görülmektedir (Bourdieu, 1996, S. 26; Bourdieu, 2015b, s. 634; Coşkun, 2019, s. 117). Burada eğitimde eşitsizliğin olmaması kaçınılmazdır. Çünkü mirasla edinilen kültürel sermaye ile böylesi sermayeye sahip olmayanlar arasında bilgi ve yetenek farklılıkları muhafaza edileceği için toplumsal farklılıkların da sürekliliği sürdürülmüş olmaktadır (Bourdieu, 1995, s. 41). Eğitim kurumları yani okullar özelinde durum anlamlandırıldığında okuldaki başarının kökeninde daha önceden kazanılmış beceri ve bilgiler mevcuttur. Egemen sınıfa ait çocuklar okuldaki eğitimleri öncesinde ailelerinden alarak içselleştirdikleri bilgileri ve becerileriyle eğitim süreçlerine dahil oldukları için daha başarılı olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2012, s. 66; Açıkalın, 2008, s. 40).

Bu nedenle toplum içerisinde var olan sınıfların eğitimdeki başarılarını sahip oldukları kültürel sermaye hazırlamakta, kültürel sermayenin ise çoğu zaman kökenin de ekonomik sermayenin kültürel sermayeye dönüşümü yer almaktadır (Goldthorpe, 2007, s.7; Bourdieu, 2015b, s. 634). Eğitimde ne kadar eşitlikçi bir yaklaşım olduğu savunulsa da sahip olunan sermaye nedeniyle, alt toplumsal sınıftan olan çocuklar, diğerlerine oranla daha başarısız olmakta ve dışarıda kalma gerçekliğiyle karşılaşmaktadır (Bowles ve Gintis, 2002, s. 2). Alt ve üst sınıftan kültürel sermaye farklılıklarıyla aynı sınıfta bulunan öğrenciler, aynı eğitim sürecine dahil edilse de eğitimin alt sınıftan gelen öğrencilere eşit oranda verilebilmesi ve alt sınıftan gelen öğrencilerin başarılı olması mümkün olmamaktadır (Bourdieu, 1996, S. 9).

Eğitim, bireylerin sistem içerisinde birbirleri arasında mevcut olan eşitsizliği küçülten bir aygıt olmaktan ziyade, eşitsizlikleri doğrulayıcı, onaylayıcı role sahip olmakta, bu rolle toplumsal farklılıkların yerini akademik farklılıklara çevirerek, farklılıkları tabi ve sıradan göstermektedir (Goldthorpe, 2003, s. 253). Sistemde, eğitimi meşrulaştırma süreci içerisinde, ayrıca

başarılı olan üst sınıf bireylere liyakatli tanımlaması yapılarak, eğitim kurumsal bir şekil almakta ve sonrasında tüm bunlar egemen sınıftan gelen bireylerin üstünlükleri olarak doğallaştırılmaktadır. Buradaki ana kabul, eğitim sistemiyle toplumsal tabakalaşmanın mevcudiyetinin korunması ve sürekliliğinin sağlanması olmaktadır (Yanıklar, 2010, s. 125).

Tüm bu tartışmalar perspektifinde üst ve alt sınıfın temel belirleyicisinin de içinde bulunan sosyal ve ekonomik koşullar olduğu anlaşılmaktadır (Bourdieu, 1996, s. 9). Gelişmişlik ve az gelişmişlik bağlamında değerlendirilen durumla, bütün toplumlar karşılaşabilmektedir (Sakarya ve İbişoğlu, 2015, s. 211). Bu sorunun çözümüne ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmekte, çalışmaların odağındaki öncelik de var olan durumun saptanabilmesi için sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi olmaktadır (İnan, 2020, s. 76). Türkiye’de de bu doğrultuda çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir (Sakarya ve İbişoğlu, 2015, s. 211). Türkiye’de bu amaçla yapılan, bölge ve illerin sosyal ve ekonomik gelişmişliklerini analiz eden, illeri gelişmişlik düzeylerine göre sıralayan son çalışma, SEGE 2017 Endeksidir (Sakarya ve İbişoğlu, 2015, s. 211; İnan, 2020, s. 76). Türkiye’de sosyoekonomik değişkenler nedeniyle hem bölgeler arasında hem de aynı şehrin farklı bölgeleri arasında eğitim eşitsizlikleri mevcuttur (Atmaca ve Aydın, 2020, s.779). Türkiye’nin coğrafi bölgeleri arasındaki eğitim eşitsizliklerinin çarpıcı bir örneği, çeşitli uluslararası sınavların sonuçlarıdır (Atmaca ve Aydın, 2020, s.779). Bourdieu sosyolojisindeki argümanlarla ifade edecek olursak, bu durum eğitimdeki toplumsal eşitsizliklerin eğitim aracılığıyla yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir (Atmaca ve Aydın, 2020, s.780).

Dünyada son yıllarda eğitim süreçlerinin değerlendirilmesi amacıyla uluslararası sınavlar yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu sınavlardan birisi de PİSA’dır. PİSA, OECD tarafından düzenlenen uluslararası öğrenci ölçümleme programıdır. Eğitim politikalarını etkilemesi, yön vermesi açısından PİSA, dünyaca önemli bir araştırma olarak kabul görmektedir (Urfalı ve Dadandı vd. 2018, s.1240). PİSA, 15 yaş seviyesindeki öğrencilerin okuma,

matematik ve fen alanlarındaki yeteneklerini ölçmeyi amaçlamakta, ilk olarak 2000 yılında ardından, 3'er yıllık zaman dilimleriyle düzenli bir biçimde uygulanmaktadır (İnan ve Bekler, 2014, s. 1099). PISA ile ulaşılan verilerle ülkeler, öğrencilerinin eğitim sistemleriyle elde ettikleri bilgi ve yeteneklerini katılımcı diğer ülkelerdeki öğrencilerle kıyaslayabilmekte ve uyguladıkları eğitim politikalarının etkililiğini gözlemleyerek değerlendirme fırsatı bulabilmektedir (Özdemir, 2016 s. 11). Türkiye de 2003 yılından beri PISA sınavlarına katılmaktadır. Türkiye'de eğitim eşitsizliklerine yönelik çalışmalar yapılırken ağırlıklı olarak sosyoekonomik farklılıkların esas alındığı görülmektedir (Alpman, 2009; Öztürk, 2015; Yıldız, 2015). Bu araştırma, Türkiye'deki sosyol ekonomik farklılıklar nedeniyle karşılaşılan eğitimdeki eşitsizlikleri ele almaktadır. Bu doğrultuda araştırmada Türkiye'nin 2015-2018 PISA verileri ve 2017 SEGE Raporu verileriyle ulaşılan sonuçlar, Bourdieu'nun eğitime ilişkin görüşleri perspektifinde, değerlendirilerek, tartışmak amaçlanmaktadır.

Bourdieu'nun Temel Kavramları ve Eğitim Anlayışı

Genel anlamda Bourdieu, habitus, alan, sermaye kavramlarının üzerinde durmaktadır. Bourdieu'ya göre toplumda var olan ekonomi, eğitim, siyaset ve din gibi alanlar, kendilerine ilişkin düzenler belirlemek, kurallar koymak, ilkeler benimsemek eğilimindedir. Alan, net bir biçimde oluşturulmuş durumların kapsamındaki gücü ifade etmektedir (Jourdain ve Naulin, 2016, s. 122). Örneğin bilim insanı olmak isteyen birey ilgili alandaki bilimsel sermayeye ulaşmak, sistemine, yasalarına uymak zorundadır (Wacquant, 2014, s. 64). Bourdieu, bireylerin sahip oldukları davranışlarının nedenini ve kişinin dünyaya dair bilincini habitus şeklinde tanımlamaktadır (Tatlıcan ve Çeğin, 2007, s. 317). Esas olarak habitus, toplumun varoluşsal nedeni olarak değerlendirilmektedir (Koytak, 2012, s. 88). Bourdieu için sosyal gerçekliğin hayat bulması, habituslarda, alanlarda ve faillerin içinde veya dışında oluşmaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016, s. 45). Bununla birlikte habitus, üretildiği toplumsal dünyayla etkileşimdeyken sudaki balığa benzetilmekte, içinde bulunduğu

dünyayı doğal kabul etmekte ve suyun ağırlığına dair bir şey anlayamamaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 117). Sermaye ise Bourdieu'ya göre sosyal ve kültürel bağlamlarda yararlanılan güç olarak tanımlanmaktadır. Alan ve sermaye kavramlarının birbirleriyle ilişkili, birbirlerine bağlı olduğu görülmektedir. Toplumsallaşma sürecinde kişilerin kazandıkları yeterliliklerin farklı kişilerle ilişkileri sonucunda değişime uğraması, sermayenin yeniden üretimini gerçekleştirmekte ve toplumsal ilişkiler değerlendirilmektedir (Göker, 2014, s. 279). İçinde olunan duruma göre ise sermayenin çeşidi, sosyal, ekonomik veya kültürel olarak değişmektedir (Palabıyık, 2011, s. 132). Sosyal, ekonomik ve kültürel sermaye çeşitleri bütün alanlarda varlıklarını göstermekte ancak kimi alanlarda ortaya çıkan duruma göre öne çıkan sermaye türü ve sayısı farklılaşmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 80-83).

Bourdieu'nun eğitimi, araştırmalarında ayrıcalıklı bir yere koyduğu anlaşılmaktadır (Kaplan ve Yardımcıoğlu, 2020, s. 31). Ona göre eğitim değişen dünyada var olan algılama, anlama biçimlerinin rotasını belirlemektedir. Bu bakış açısıyla toplumsal ve kültürel yeniden üretim farklılaştırılmakta böylece sembolik ilişkilerdeki baskının tekrar aktarımı dikkate alınmamaktadır (Swartz, 2013, s. 275). Oysa bütün eğitim çalışmaları toplumsal bağlamda aşamalı bir şekilde yerleşmiş olan sınıflarda ve gruplardaki eşit olmayan ilişkiyi tekrar üretmeyi sürdürmektedir (Omurtak, 2019, s. 3). Bourdieu, eğitimi oluşturduğu temel kavramlarla açıklamaya çalışmaktadır.

Pedagojik Eylem

Pedagojik eylem, eğitim alanında gerçekleştirilen bütün faaliyetleri ifade etmektedir. En basit biçimiyle eğitim sistemindeki tüm yapılanlar olarak değerlendirilmektedir. Bourdieu, kültürel zorlama, ısrar ve belleğe yerleşmenin olduğu pedagojik eylem kavramsallaştırmasında, sadece kurumsal yatkınlıkta değil aynı zamanda sürekli ve aile eğitimi benzeri tüm eğitime dair faaliyetlerin yer almakta olduğunu belirtmektedir (Atmaca ve Aydın, 2020,

s.794). Bu açıdan pedagojik eylem, hâkim sınıfın kültürel unsurlarının tekrar üretilbildiği alan olarak kabul edilmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 36). Ayrıca pedagojik eylem, eğitim faaliyetinin en küçük ünitesi olarak da karşılığını bulmaktadır. Bourdieu, tüm pedagojik eylemlerin bir sembolik şiddet olduğunu savunmaktadır (Jourdain ve Naulin 2016, s. 62). Bu bakış açısıyla iktidarın kabul ettiği kültürel biçimlendirmenin zorla yaptırılmaya çalışılması pedagojik eylemle mümkün olmaktadır (Ölçer, 2019, s. 40). Kültürel dayatmanın gerçekleştirildiği pedagojik eylem, kurumsal eğitimler, aile ve yaygın eğitimler gibi eğitim faaliyetlerinin tümünde yer almaktadır. Bourdieu'ya göre pedagojik eylem, hâkim sınıf ve diğer sınıf arasındaki yeniden kültürel durumun üretildiği alan olarak varlığını sürdürmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 35). İnsanları, sınıflandırma temel işleviyle var olan simgesel şiddetin, farklı uygulama sahaları olsa da eğitim oldukça önemli role sahiptir. Eğitim kurumlarına ilişkin Bourdieu'nun düşünceleri, öğrencilerin okullarda ayrıştırıldığı, ast üst şekilde sınıflandırılmaya, gruplandırılmaya maruz bırakıldığı ve sistemin devamının sağlandığı doğrultusundadır (Koytak 2012, s. 94). Bu durumun nedeni ise eğitimin kültürel sermayeyi destekleyerek var etmesi ve egemen sınıfın faydasına olacak biçimde öğrencileri ayrıştırması olarak görülmektedir (Atmaca ve Aydın, 2020, s.793). Kültürün mevcudiyeti, içinde bulunduğu toplumsal koşullara bağlıken, kararlaştırılmış hedefler doğrultusunda oluşturulan ilişkilerin yapısı ve rolleri de anlaşılabilirliğini sağlamaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 39). Hâkim gücün özellikleri doğrultusunda hareket eden pedagojik eylemi Bourdieu şöyle örneklendirmektedir: anaerkil bir toplum yapısı içerisinde pedagojik eylem kadınların iktidarının yeniden üretilmesi hedefiyle hareket ederken; ataerkil bir toplum yapısında tam tersini eril erkin yeniden üretilmesin hedeflemektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 37). Pedagojik eylem, sembolik erk benzetmesiyle karşılaşmakta ve bu sembolik etkinin varlığı iletişim ile hayat bulmaktadır.

Hiyerarşik bir yapıda olan toplumun, bünyesinde bulunan her bir sosyal grubun belirledikleri pedagojik eylem sistemleri de farklıdır. Ancak toplumsal yapı içerisinde diğerlerinde daha baskın

bir biçimde var olan pedagojik eylem hâkim grubun çıkarları için çalışan pedagojik eylem tipi olmaktadır (Ölçer, 2019, s. 40). Bourdieu'ya göre, toplumun farklı sınıflarında ve gruplarında gerçekleştirilen birbirlerinden değişik pedagojik eylemlerin tesiri nedeniyle, nesnel şekilde ve dolaylı biçimde hâkim sınıfın tahakkümünün varlığı sağlanmakta, hâkim sınıfın her alandaki yapma biçimleri hafızaya, pedagojik eylem tarafından yerleştirilmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 37). Var olan toplumsal yapıda, yapıyı oluşturan temel sınıf ve grupların aralarında var olan güç ilişkilerinin kültürel keyfiyetler mekanizmasında egemen kültür merkez konuma geçmektedir (Özsöz, 2009, s. 57). Genel anlamda bu durum, tüm zamanlar için geçerli olmakta ve egemen sınıfın objektif çıkarlarını açıklamaktadır. Merkez konuma geçen, başat olarak uygulanmakta olan egemen sınıfın kültürünün içerdiği keyfilik oranı kadar, objektif keyfilik oranının yoğun olması pedagojik eylemin onaylanma gücünü arttırmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 38).

Tüm insanlığa hitap edebilen bir öğreti üzerinden anlaşılması mümkün olmayan anlamları hafızaya yerleştiren bir pedagojik eylemin varlığı imkansızdır. Çünkü bütün eğitimde, egemen gücün sözü ön plandadır ve evrensellik vurgusu yapılsa dahi bu durum olası olamamakta, her gücün kesin, tam bir sembolik etki oluşturma isteği gerçekliği ile karşılaşmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 40). Kültürel keyfiyet keyfi otoriteyi oluşturmakta, ortaya koyduğu toplumsal düzeni meydana getiren gruplar veya sınıflar arasındaki güce bağlı bulunan pedagojik eylem, hafızalarda var ettiği kültürel keyfiyeti tekrar üreterek herhangi bir kanunda, kuralda olmayan dayatmasıyla iktidarını meydana getiren güç ilişkilerini tekrar üretmektedir (Jourdain ve Naulin 2016, s. 63). Var olan toplumsal yapıda, egemen pedagojik eylemin çeşidinin hükmü altındakilerden farklı bir şekilde tanımlanmayan öteki pedagojik eylem biçimleri, toplumsal formasyona özgü kültürel keyfiyetler düzeneğini tekrar üretmek istemektedir (Özsöz, 2009, s. 55). Tüm bunların sonucunda, tahakküm ilişkilerinin tekrar üretiminin kuvvetlendirilmesiyle kültürel keyfiyet hâkim kılınmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 40).

Bu doğrultuda, sürekli var olan bir statüko ortaya çıkmakta, pedagojik eylem, sınıflar veya gruplar arasında kurduğu güç ilişkilerinin yapısını netleştirerek, egemen gücün menfaatini sağlayacak yeniden üretimi gerçekleştirmektedir. Otorite ise süreci fonksiyonel kılmaktan sorumludur. Bu rolünü oto-sansür ya da oto-disiplin şeklinde içselleştirme sağlayarak, dayatmayla uygulamaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 73).

Pedagojik Otorite

Pedagojik otorite, eğitim alanını organize eden bir kuvvet olarak kabul edilmektedir. Bu kuvvet, içerisinde sistemde kimlerin eğitim sürecine dahil edilip kimlerin, eğitim sürecinin dışında tutulacağına karar verilmekte, bu doğrultuda kurallar belirlenmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 42-44). Eğitim sürecinin işlerliğini, yönünü, içeriğini pedagojik otorite belirlemekte; özellikle kimlerin eğitim sürecine dahil edileceğini belirlemesi, bireyler üzerinde kontrolü ve ürettiği düşünce sistemi ile ortaya çıkan eşitsizliği meşrulaştırmaktadır (Palabıyık, 2011, s. 137).

Güç ilişkilerinin tekrar üretildiği pedagojik eylemin, zorunlu biçimde bir otoriteyi içermesi gerekmektedir (Ağın, 2021, s.80). Pedagojik otorite ise bu amaçla geliştirilen bir kavram olarak kabul edilmektedir. Pedagojik eylem, pedagojik otoriteye sahip değildir ve toplumsal açıdan oluşması olanaksız görülmektedir. Bünyesinde şiddet içeren, uygulama esnasında kendisini yayan ve kişinin pedagojik otoritesini yok etmeyi amaçlayan pedagojik eylem de sembolik şiddet eşiğini aştıkça kendisinin yok olmasına neden olmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 42-44). Sembolik şiddeti uygulayabildiği ve aynı zamanda görünmez kıldığı sürece otoritenin varlığı söz konusu olabilmektedir. Bir baskının varlığının kabul edilmesi, daima var olan güç ilişkisini kuvvetlendiren bir güç oluşturmakta; güç ilişkilerinin görüldüğü gibi anlaşılmasını önleyerek baskı altındaki sınıf ve grupların, güçlerine dair farkındalık kazanmalarına, kendilerinin tüm güçlerine ulaşabilmelerine engel olmaktadır (Ağın, 2021, s.82). Sembolik şiddet otoritesi olarak da değerlendirilen pedagojik otorite, kendini

daima yineleyen keyfi bir dayatma biçiminde kurmakta, iktidarın keyfiliklerini destekleyerek güçlendirmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 43-45). Pedagojik eylemin yöntemi pedagojik otoritenin görünürlük biçimini belirlemektedir. Otoritenin görünmez olduğu dönemlerde pedagojik eylem hafif yöntemle başvurmaktadır. Bourdieu bu durumu Amerikan eğitimiyle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre Amerikan eğitim sistemindeki oluşturulan öğretmen öğrenci ilişkisindeki yakınlık, sıcaklık, ilgi veya tam tersi tüm bunlardan yoksun olma riski gizli bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Bu durum tam anlamıyla örtülü bir egemen dayatma şeklini açıklayan otorite yöntemleriyle anlamlandırılmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 47-48). Pedagojik eylemdeki fail, otorite açısından egemen olma kuvvetini kişisel niteliklerinden değil de toplumsal açıdan pedagojik otoriteye yansıtılan anlamdan almaktadır. Durum pedagojik otoritede ise tam tersi şekilde, fail, süreçte kişisel nitelikleriyle bulunmaktadır. Bu ilişkisel etkileşimle pedagojik otorite, kuramsal biçimde teminat altına alınan pozisyonundan ötürü, bütün pedagojik faillerin doğal biçimde edindiği otorite ve kurallı bilgilerin, tüm yanlış anlaşılmalardan arınmasına neden olmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s.50-51).

Pedagojik Mesai

Pedagojik otorite pedagojik eylemle birlikte egemen sınıfın kültürünü, üretimini sürekli hale getirmektedir. Keyfiyetle üretilen bilgi alt sınıflara dayatılmaktadır. Pedagojik otorite tarafından gerçekleştirilen bu sürecin sürekliliği için pedagojik mesaiye ihtiyaç duyulmaktadır. Sürekli bir habitus oluşturabilmek için, pedagojik eylemin sonucunda keyfi bir biçimde tekrar üretilen kültürün devamını temin edecek bir bilince yerleştirme için pedagojik mesai önemlidir (Ağın, 2021, s. 83). Mevcut habitustan sonra oluşacak habitusun bir öncekinin sürekliliğini sağlaması için bu durum elzemdir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 62-63).

Hâkim sınıfların kültürel keyfi ilkelerine uygun faaliyetleri, ürün üretebilecek üreticilerin mevcudiyetine olanak veren,

pedagojik mesai, nesnel olguları tekrar oluşturan faaliyetleri belirleyen ilkeler biçiminde değerlendirilen habitus aracılığıyla, bu kültürel keyfiyetin gerçekleşmesinin toplumsal olanaklarını, tekrar üretmeyi amaçlamaktadır (Ağın, 2021, s. 82). Pedagojik mesainin sahip olduğu özgül verimliliğin kazanımı, oluşturduğu habitusun devamlılık oranına göre belirlenmektedir. Yani pedagojik mesainin başarısının temel belirleyeni, meydana getirdiği habitusun gerçekleştirdiği faaliyetlerde egemen grup ya da sınıfın kültürel keyfiyetinin ilkelerinin bütün bir biçimde tekrar gerçekleştirebilme oranına göre belirlenmektedir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde pedagojik mesai, sembolik şiddetin etkisinin devamlılığını belirterek, pedagojik otorite ile kuşatılmış makamlar tarafından yapılan tenkitlere cevap olacak özellikle habitusu oluşturmaya hedeflemektedir. Pedagojik mesainin gerçekleştirdiği pedagojik otorite, pedagojik eylemle birlikte bu eylemin hafızalarda oluşturduğu kültürel keyfiyetin yerindeliğini, yeterliliğini doğrulama eylemini gerçekleştirmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 64-68). Pedagojik mesainin dayattığı habitus hangi oranda benimsenirse; faili o habitusa aynı oranda uyum sağlamaktadır. Burada eyleyen bir oto sansürün, oto disiplinin zorlamasındadır ve onun belirlediği hudutların ötesine geçememektedir. Pedagojik mesai, hafızada yer eden ya da yabancılaştırma yoluyla, belirli bir otoritenin baskısında olan grup veya sınıflardan olan bireylerin kültürel keyfiyetlerinin yasal olmayan biçimini kabul ettiklerini onlara ısrarla göstermektedir. Pedagojik mesai, egemen kültürün tek ve benzersiz kültür olduğunu bilinçlere yerleştirmekte, egemen kültüründe meşrutiye kazanmasına neden olmaktadır. Pedagojik mesai, sınıflar ya da gruplar arasında olan güç mücadelesinin yapısını tayin ederken aynı zamanda var olan düzenin sürdürülebilirliğinin teminini sağlamayı temel işlev olarak benimsemektedir. Bu işlev dışlama, hafızaya yerleştirme ya da dayatma biçiminde gerçekleştirilmektedir. (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 72-74). Habitusun bilinçlerde var olmasını amaçlayan eylem olarak tanımlanabilen pedagojik mesai, daime düzeni koruma, sınıflar arası farklılık ve güce dayanan ilişkiyi üretme işleviyle hareket etmektedir. Birincil pedagojik mesai olarak ana okulunu

kabul eden Bourdieu, en uzun sürekliliği olan habitusların okul öncesinde meydana geldiğini ifade etmektedir. Okul öncesi dönemde oluşacak habitus, sonrasında meydana gelecek bütün habitusları kontrol altına alma gücüne sahip olarak, grubun habitusunun biçimlenmesine neden olmaktadır. Birincil mesailerin dışında kalan pedagojik mesailerin verimlilik değeri, birincil pedagojik mesainin belirlediği habitusa olan uzaklıklarına göre farklılaşmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 68-74).

Eğitim Sistemi

Pedagojik eylemin koşul ve etkisini meydana getiren eğitim, pedagojik eylemin orijinal biçimini üreten habitusun oluşmasının kurumsal olanakları ve meydana gelen kurumun nasıl niteliklere sahip olması gerektiğini belirleyen bir sosyal aygıttır. Bu doğrultuda eğitim, kurumsallaşmayı gerçekleştirmiş pedagojik eylem olasılığının orijinal olanaklarını ifade etmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 87-88). Eğitim sisteminin öncelikli görevi, fazlasıyla birbirine benzer ve devamlılığı olan habitusu, azami oranda bir masraf ile değişmez ve düzenli biçimde en üst sayıdaki failde tekrar üretimini gerçekleştirmektir (Özsöz, 2007, s. 19). Eğitim sistemi, habitusu üretirken ait olduğu sınıfın çıkarlarını dikkate almaktadır. Sistem geçişken nitelikli aygıtlarla kuşatılmış ve benzeş failerle kurulmaktadır. Bu failer gurubu, kendisinin tekrar üretiminin kurumsal şartları doğrultusunda keyfi bir biçimde kültürü zorlamaktansa, kültürün tekrar üretimini gerçekleştirmekle yetkili kurum vasıtasıyla tanımlanan hudutlara yatkınlık sergilemektedir. Eğitim sistemi kültürü rutinleştirmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 89-91). Her eğitim sistemi kendisini tekrar üretmekten yükümlü olduğundan, bu yükümlülükle kuşatılan eyleyicileri de kendisine zorunlu kılmaktadır (Koytak 2012, s. 88). Eğitim sistemi, hafızalara kazıma şeklindeki saklı, potansiyel misyonunu gerçekleştirebilmek için gerekli koşulları, kuruma dair aygıtlarla yeniden üretmektedir. Kullandığı sembolik şiddetin yanlış bir şekilde bilinmesinin kurumsal şartlarını sadece kurum olarak var olması ve öyle devamlılığını gerçekleştirmesi nedeniyle içinde muhafaza etmektedir. Eğitim sistemi, sembolik şiddeti hayata

geçirmeyi sağlayan, görelİ açıdan bağımsız bir kurum olması nedeniyle kendine ait kurumsal aygıtlarıyla birlikte taraf olmadan, kültürel keyfiyeti ile tekrardan ürettiği guruplara veya sınıflara yönelik çalışmaktadır (Swartz, 2013, s.27). Bourdieu ve Passeron, eğitimin bağımsızlık söylemi içerisinde bağımlılığı üretmeyi amaçladığını savunmaktadır (2015, s. 101).

Yöntem

Tanımlayıcı olan bu çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden ikincil veri analizi araştırmasıdır. Araştırmanın evreni 2015 ve 2018 yıllarında Türkiye’de bulunan 15 yaşındaki öğrencilerdir. Araştırmanın örneklemi ise 2015 ve 2018 PISA uygulaması için 12 bölgeyi betimleyen 61 ilden tabakalı örneklemeyle belirlenen, tesadüfi şekilde seçilen 2015 yılı için 5895 öğrenci, 2018 yılı için 6890 öğrenciden oluşmaktadır (MEB, 2016; MEB, 2018).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerine 2015 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen PISA uygulama sonuç raporlarında yer alan istatistiklerinden ve 2007 İl SEGE Raporundan ulaşılmıştır. 2015 ve 2018 PISA sonuçlarındaki bölgesel farklılıklar, İl SEGE 2017 Raporunda belirlenen illerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri dikkate alınarak tablolastırılmış ve Bourdieu’nun eğitime ilişkin görüşleri perspektifinde analiz edilmiştir.

Bulgular

SEGE 2017 Raporuna Göre İllerin Gelişmişlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Sosyal ekonomik gelişmişlik araştırması, Türkiye’nin her bir bölgesinin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemeyi amaçlamakta, uygulanan politikaların takibi ve değerlendirilmesini de mümkün kılmaktadır.

Tablo 1: SEGE 2017 Raporuna Göre İllerin Gelişmişlik Düzeyleri

1.Kademe	2.Kademe	3.Kademe	4.Kademe	5.Kademe	6.Kademe
İstanbul	Denizli	Mersin	Amasya	Sinop	Adıyaman
Ankara	Sakarya	Trabzon	Hatay	Giresun	Ardahan
İzmir	Yalova	Adana	Nevşehir	Osmaniye	Diyarbakır
Kocaeli	Bolu	Zonguldak	Afyonkarahisar	Çankırı	Kars
Antalya	Konya	Uşak	Elazığ	Tokat	Iğdır
Bursa	Aydın	Gaziantep	Kırşehir	Niğde	Bingöl
Eskişehir	Isparta	Samsun	Malatya	K. Maraş	Batman
Muğla	Kayseri	Burdur	Sivas	Tunceli	Şanlıurfa
Tekirdağ	Kırklareli	Kırıkkale	Bartın	Ordu	Mardin
	Bilecik	Düzce	Erzincan	Erzurum	Siirt
	Çanakkale	Karaman	Kastamonu	Kilis	Bitlis
	Edirne	Rize	Artvin	Yozgat	Van
	Karabük	Kütahya	Çorum	Gümüşhane	Hakkari
	Manisa		Aksaray	Bayburt	Muş
	Balıkesir				Ağrı
					Şırnak

2017 İl SEGE Raporuna göre Türkiye'nin coğrafi bölgeleri

Marmara Bölgesi	Ege Bölgesi	Akdeniz Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
-----------------	-------------	-----------------	-------------------	--------------------	----------------------	---------------------------

TÜİK, SGK, MEB, ÖSYM, STB, TİTCK, HMB, KTB, TBB, İB, BTK, AYD, ÇŞB, TCK, TCDD, TÜRK PATENT kurumlarından alınan 2014 yılına ait bilgiler SEGE raporunun veri kaynağını oluşturmaktadır. SEGE Raporu, yaşam kalitesi, eğitim, istihdam, demografi, sağlık, yenilikçi kapasite, erişilebilirlik ve ekonomi olarak 8 ana değişkenden oluşmaktadır (SEGE, 2018). Her bir değişken kendi içerisinde de alt değişkenleri barındırmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda SEGE Raporunun oluşturulması sürecinde kullanılan, eğitime ilişkin değişkenlerin alt değişkenleri ise kadın okuryazar oranı, ortalama YGS başarı puanı, ortaöğretim ve teknik- meslek lise okullaşma oranı ile yükseköğretim mezunlarının 22 yaş ve üzeri nüfusa oranı olarak belirlenmektedir.

Tüm bu değişkenler doğrultusunda iller sosyal, ekonomik gelişmişlikleri açısından 6 kademe değerlendirilmektedir. Birinci

kademede yer alan iller, sosyal ekonomik açıdan en iyi durumda olan illerdir. Birinci kademede bulunan illerin bölgesel dağılımına bakıldığında Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Bursa illeri Marmara bölgesinde yer alırken, İzmir Ege Bölgesinde, Muğla ve Antalya Akdeniz Bölgesinde, Ankara ve Eskişehir ise İç Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. İkinci kademede yer alan 14 ilin bölgesel dağılımına bakıldığında iç kesimlerde kalan Kayseri, Konya ve Isparta illeri dışındaki illerin çoğunluğunun ülkenin batısında yer aldığı görülmektedir. Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Sakarya, Bilecik, Çanakkale, Balıkesir Marmara Bölgesinde yer alırken; Manisa, Aydın, Denizli Ege Bölgesinde yer almakta, Isparta Akdeniz, Konya İç Anadolu ve Bolu, Karabük Karadeniz Bölgesinde yer almaktadır.

En yüksek sosyal ekonomik gelişmişliği ifade eden birinci ve ikinci kademe iller, Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgelerinde yer almaktadır. Karadeniz Bölgesinden Bolu ve Karabük de sosyal ekonomik gelişmişlik açısından ikinci kademede bulunmaktadır. Orta derece sosyal, ekonomik gelişmişliği niteleyen üçüncü, dördüncü, beşinci kademelerde yoğunlukla Akdeniz, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu Bölgesindeki ve İç Ege'deki illerden oluşmaktadır. Altıncı kademeden itibaren ise Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki iller yer almaktadır.

Bölgeler özelinde illerin sosyal ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyleri değerlendirildiğinde Marmara Bölgesindeki illerin dördünün birinci geri kalan illerin tamamının ise ikinci kademe iller olduğu dikkat çekmektedir. Ege Bölgesindeki iller ise sosyal ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından iç kesimlere doğru olan illerin kademeleri birinci, ikinci, üçüncü olmaktadır. İç Anadolu Bölgesinde birinci kademede yer alan Ankara, Eskişehir illeri dışındaki illerin ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgede yer aldıkları görülmektedir. Akdeniz Bölgesindeki illerin çoğunluğu sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından üçüncü kademede bulunurken Antalya birinci kademede, Isparta ikinci kademede, Osmaniye ve Kahramanmaraş beşinci kademede yer almaktadır. Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde

sosyal ve ekonomik gelişmişlik açısından birinci kademede bulunun hiç ilin olmaması dikkat çekmektedir. Karadeniz Bölgesindeki iller sosyal ekonomik gelişmişlik açısından Karabük ve Bolu ikinci kademede yer alırken diğer illerin üçüncü, dördüncü ve beşinci kademelerde yer almakta oldukları görülmektedir. Sosyal ekonomik gelişmişlik açısından son kademe olan altıncı kademede illerin tamamının Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu illerinden oluşması çarpıcıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sadece Kilis beşinci kademede yer alırken. Doğu Anadolu Bölgesinden Malatya, Erzincan, Elâzığ dördüncü kademede, Erzurum ve Tunceli ise beşinci kademede yer almakta iken bu illerin dışındaki diğer iller sosyal ve ekonomik gelişmişlik açısından altıncı, son kademede yer almaktadır.

SEGE 2017 Raporu Doğrultusunda PİSA 2015 ve 2018 Türkiye Sonuçlarının Değerlendirilmesi

İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması düzey 1 haritası

Kaynak:

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/>

PİSA 2015 ve 2018 Türkiye örnekleminin bölgelere göre dağılımına bakıldığında Ege ve Akdeniz Bölgelerinin dışındaki bölgelerin birimlere ayırarak örneklemin gerçekleştirildiği görülmektedir. Marmara Bölgesi İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Marmara olarak 3 birimde değerlendirilmektedir. Karadeniz Bölgesi, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz olarak iki birimde

değerlendirilmektedir. İç Anadolu Bölgesi de Batı ve Orta Anadolu olarak iki birimde gösterilmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi ise Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu olarak iki birim şeklinde incelenmektedir.

PİSA 2015'e katılan 72 ülkeden 35'i OECD ülkesidir. Türkiye 425 fen, 428 okuma becerileri, 420 matematik ortalama puanla, her üç bilgi ve beceri alanında 55. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ülkelerin ortalamasının oldukça altında yer aldığı görülmektedir (MEB, 2016). Pisa 2018'e 79 ülke katılmıştır. Katılan ülkeden 35'i OECD ülkesidir. Türkiye fen ortalama puanda 468, ortalama matematik puanda 454, okuma becerileri alanında 466 puan almıştır. 2018 PİSA sonuçlarına göre Türkiye'nin, okuma becerilerinde 40. sırada, fen okuryazarlığında 42. matematik okur yazarlığında da 54. sırada yer aldığı görülmektedir (MEB, 2019).

Tablo 2: PİSA 2015 ve PİSA 2018 İçin Seçilen Örneklemen Türkiye Geneline Oranı

Bölgeler	Birimler	2015%	2018%
Marmara	İstanbul	18,15	20,2
	Doğu Marmara	8,65	8,1
	Batı Marmara	4,16	1,6
Ege		11,99	12,5
Akdeniz		13,86	12,4
İç Anadolu	Batı Anadolu	9,38	13,3
	Orta Anadolu	5,67	5,1
Karadeniz	Batı Karadeniz	5,14	5,2
	Doğu Karadeniz	3,29	3,8
Doğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	4,68	5,1
	Kuzeydoğu Anadolu	3,38	2,3
Güneydoğu Anadolu		11,65	10,4

Tablo 2' de PİSA 2015 ve PİSA 2018 için seçilen örneklemen Türkiye geneline oranı bulunmaktadır. Nüfusun yoğunluğu doğrultusunda bölgeler birimlere ayrılarak örneklem sayısına ulaşılmıştır. Bu doğrultuda Marmara Bölgesi İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Marmara olarak üç birime ayrılmaktadır. Türkiye

genelinde nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu Marmara Bölgesinin örneklem açısından da diğer bölgelere oranla en yüksek sayıya sahip olduğu görülmektedir. Ardından İç Anadolu, Akdeniz, Ege, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri gelmektedir.

Tablo 3: Bölgelere Göre Öğrencilerin PISA 2015 Performanslarının İl SEGA 2017 Raporuna Göre Karşılaştırılması

Bölgeler	Birimler	Okuma Becerile ri	Matematik Okuryazarl ığı	Fen Okuryazarl ığı
Marmara	İstanbul	% 443	% 430	% 436
	Doğu Marmara	% 436	% 433	% 438
	Kocaeli, Bursa, Eskişehir			
	Sakarya, Yalova, Bilecik, Bolu			
Ege	Düzce			
	Batı Marmara	% 458	% 431	%448
	Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir			
	Tekirdağ			
Akdeniz	İzmir, Muğla	% 446	% 442	% 443
	Manisa, Aydın, Denizli			
	Uşak, Kütahya			
	Afyon			
İç Anadolu	Antalya	% 437	% 429	% 434
	Burdur, Mersin, Adana			
	Isparta			
	Kahramanmaraş, Osmaniye			
	Hatay			
	Batı Anadolu	%441	% 432	% 436
	Ankara, Eskişehir			
	Konya			
	Karaman			

Karadeniz	Orta Anadolu	Kırıkkale Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Sivas Niğde Kayseri Yozgat	% 427	% 422	% 420
	Batı Karadeniz	Zonguldak, Samsun Karabük Amasya, Bartın, Kastamonu, Çorum Tokat, Sinop, Çankırı	% 414	% 411	% 416
	Doğu Karadeniz	Trabzon, Rize Artvin Giresun, Tokat, Bayburt, Ordu, Gümüşhane	% 404	% 399	% 413
	Doğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu Malatya, Elazığ Tunceli Muş, Bitlis, Bingöl, Van, Hakkari	% 384	% 370	% 382
	Kuzeydoğu Anadolu	Erzincan Erzurum, Ardahan, Ağrı Iğdır, Kars,	% 406	% 409	% 414
	Gaziantep		% 390	% 385	% 387

Güneydoğu Anadolu	Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Şırnak Kilis				
İl SEGE 2017 Raporuna göre illerin düzeyleri					
1.Kademe	2.Kademe	3.Kademe	4.Kademe	5.Kademe	6.Kademe

Tablo 3’te PİSA 2015 sonuçları İl SEGE 2017 Raporu doğrultusunda değerlendirilmektedir. PİSA performansının test edildiği *okuma becerileri, matematik okur yazarlığı ve fen okur yazarlığı* alanlarının her üçünde de İl SEGE 2017 Raporuyla sosyal ve ekonomik açıdan diğer illerden daha yüksek seviyede oldukları belirlenen birinci ve ikinci düzeyde kabul edilen illerin bulunduğu bölgelerin, PİSA puanlarının en yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Sosyal ekonomik gelişmişlik seviyesi açısından birinci düzeyde olan illerin tamamında PİSA 2015’in üç alanında da Marmara Bölgesinde bulunan ve birinci düzey illerden olan İstanbul, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Tekirdağ illeri yer almaktadır. Yine Marmara bölgesinde bulunan ve ikinci düzey iller olan Sakarya, Yalova, Bilecik, Bolu, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir illeri yer almaktadır. Ege Bölgesinde bulunan birinci ve ikinci düzeyde olan İzmir, Muğla, Manisa, Aydın, Denizli; Akdeniz Bölgesinde olan Antalya illerinin bulundukları bölgelerde PİSA puanlarının diğer bölgelere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. PİSA sınavları kapsamında Türkiye’nin coğrafi bölgelerinin birimlere ayrılarak tekrar sınıflandırılması sonucunda özellikle birimlerde İl SEGE 2017 Raporu doğrultusunda belirlenen illerin sosyal ekonomik seviyeleri sonucunda birinci, ikinci ve üçüncü düzeyde illerin bulunduğu birimlerdeki puanların bölgenin diğer birimlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. İç Anadolu Bölgesinde yer alan Batı Anadolu Birimi içerisinde İl SEGE 2007 Raporuna göre birinci düzeyde kabul edilen Ankara, Eskişehir; ikinci düzeyde kabul edilen Konya’nın bulunduğu Batı Anadolu Biriminin Orta Anadolu Biriminden *okuma becerileri, matematik okur yazarlığı ve fen okur yazarlığı* alanlarının her üçünde de daha yüksek olması bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Aynı değerlendirmeyi Karadeniz Bölgesi için

de yapmak mümkündür. Karadeniz Bölgesi de Batı Karadeniz ve Doğu Kara Deniz olarak iki birimde incelenmektedir. Batı Karadeniz’de yer alan ve İl SEGE 2017 Raporuna göre sosyal ekonomik gelişmişlik açısından ikinci ve üçüncü kademe iller olarak belirlenen, Zonguldak’ın, Samsun’un ve Karabük’ün bulunduğu Batı Karadeniz’in PİSA sonuçları Doğu Karadeniz’den daha yüksektir. PİSA 2015 sonuçlarında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin en düşük puanlarda olduğu dikkat çekmektedir. Bu bölgelerde bulunan Gaziantep dışındaki illerin tamamının ise İl SEGE 2017 Raporu tarafından belirlenen sosyal ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından son seviye olan beşinci ve altıncı kademelerdeki iller olması dikkat çekmektedir.

Tablo 4: Bölgelere Göre Öğrencilerin PİSA 2018 Performanslarının SEGA 2017 Raporuna Göre Karşılaştırılması

Bölgeler	Birimler	Okuma Becerileri	Matematik Okuryazarlığı	Fen Okuryazarlığı
Marmara	İstanbul	% 479,9	% 465,6	% 481,2
	Doğu Marmara	% 481,6	% 475,5	% 488,3
	Kocaeli, Bursa, Eskişehir			
	Sakarya, Yalova, Bilecik, Bolu			
	Düzce			
	Batı Marmara	% 500,6	% 468,0	% 489,0
	Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir			
	Tekirdağ			
Ege	İzmir, Muğla	% 471,2	% 452,4	% 473,8
	Manisa, Aydın,			
	Denizli			
	Uşak, Kütahya			
	Afyon			
Akdeniz	Antalya	% 469,8	% 462,5	% 468,3
	Burdur, Mersin,			
	Adana			

İç Anadolu	Batı Anadolu	Isparta	% 479,4	% 469,7	% 481,9
		Kahramanmaraş, Osmaniye			
		Hatay			
		Ankara, Eskişehir,			
		Karaman			
		Konya			
		Kırıkkale			
		Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Sivas			
		Niğde			
		Kayseri			
Karadeniz	Batı Karadeniz	Yozgat	% 483,2	% 467,5	% 479,5
		Zonguldak, Samsun			
		Karabük			
		Amasya, Bartın, Kastamonu, Çorum			
		Tokat, Sinop, Çankırı			
	Doğu Karadeniz	Trabzon, Rize			% 460,5
		Artvin			
		Giresun, Tokat, Bayburt, Ordu, Gümüşhane			
		Malatya, Elazığ			
		Tunceli			
Doğu Anadolu	Ortadoğu Anadolu	Muş, Bitlis,	% 409,4	% 407,4	% 423,5

		Bingöl, Van			
	Kuzeydoğu Anadolu	Erzincan Erzurum Ardahan, Ağrı Iğdır, Kars,	% 423,6	% 411,0	% 430,6
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep		% 430,8	% 425,9	% 437,2
	Adıyaman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak Kilis	Batman, Mardin,			

İl SEGE 2017 Raporuna göre illerin düzeyleri

1.Kademe	2.Kademe	3.Kademe	4.Kademe	5.Kademe	6.Kademe
----------	----------	----------	----------	----------	----------

Tablo 4'te PISA 2018 sonuçları İl SEGE 2017 Raporu doğrultusunda değerlendirilmektedir. Ancak Tablo 3'te PISA 2015 sonuçları İl SEGE 2017 Raporu doğrultusunda yapılan değerlendirmeye paralellik gösterdiği dikkat çekmektedir. 2018 PISA sonuçları bölgeler ve iller özelinde değerlendirildiğinde, 2015 PISA sonuçlarında olduğu gibi sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesi İl SEGE Raporunda belirtilen birinci ve ikinci kademedeki illerin ağırlıklı olarak bulundukları bölge ve birimlerde, *okuma becerileri, matematik okur yazarlığı ve fen okur yazarlığı* alanlarının her üçünde de diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmekte, ülke genelinde en yüksek puan Marmara, Ege, Akdeniz Bölgelerinde ayrıca Karadeniz Bölgesinin Batı Karadeniz ve İç Anadolu Bölgesinin Batı Anadolu biriminde olduğu anlaşılmaktadır. Gaziantep dışındaki Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki illerin tamamı dördüncü, beşinci ve çoğunlukla sosyal ekonomik gelişmişlik seviyesi bakımından en alt seviyede olan altıncı kademe illerden oluşmakta ve 2018 PISA sonuçlarında da 2015 PISA sonuçlarında olduğu gibi diğer bölgelere oranla, *okuma becerileri, matematik okur yazarlığı ve fen okur yazarlığı* alanlarının her üçünde de en düşük puanlara sahip oldukları görülmektedir. 2018 PISA sonuçlarının üç yıl önce yapılan 2015

PİSA sonuçlarından okuma becerileri alanında ortalama olarak 38 puanlık bir yükselme, matematik okuryazarlığı alanında ortalama 34 puanlık bir yükselme, fen okuryazarlığı alanında ortalama 43 puanlık bir yükselme olduğu görülmektedir. Ancak sonuçlar, sosyal ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından iller özelinde değerlendirildiğinde, 2015 PİSA sonuçlarında var olan bölgesel farklılıkların ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3’te ve Tablo 4’teki veriler ışığında bölge ve birimler arasındaki farkın yüksek olması, eğitimin olanakları ve niteliği açısından Türkiye’de bölgesel farklılıkların var olduğu ve bilhassa kırsal kesimlerde eğitimin kalitesinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel nedenler eğitimin yeterliliğine, eşit ölçüde sunulup sunulmamasını önemli ölçüde belirlemektedir. PİSA verilerinin incelenmesiyle de bölgeler ve şehirlerdeki sosyal, ekonomik gelişmişliğe göre akademik başarının farklılaştığı görülmektedir. Ulaşılan bu veriler Türkiye’deki eğitimin niteliğini belirleyen başat faktörlerin yaşanılan bölgelerdeki farklılaşan ekonomik, sosyal, kültürel etkenler olduğu anlaşılmaktadır. Bölgelerin sosyal, ekonomik özellikleri, öğrencilerin akademik başarısını, eğitime ulaşmasını negatif açıdan etkilemesi, kalite faktörlerinin okullar arasında belirgin seviyede olması, temel ve ortaöğretime ulaşmayı zorlaştırırken, bitirilmesine de engel olmaktadır. Bu gerçeklik eğitimin ve toplumun her seviyesine yansımakta bölgeler arasındaki farkın sürekliliği 2015 ve 2018 PİSA sonuçlarındaki farkı anlaşılır kılmaktadır. Bölgelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri değişmedikçe de aynı durumun devamı öngörülebilmektedir.

Türkiye’deki okullaşmanın kırsal bölgelerde yeterli seviyede olmaması, bölgeler arasındaki eğitim olanaklarının istikrarlı ve eşit paylaşımın gerçekleştirilememesi, donanım eksikliği şeklinde sebepler de eğitime ulaşmadaki fırsatların eşitsizliğine yol açmaktadır (İçer, 1997). Her iki PİSA sonucunda da sosyal ve ekonomik açıdan düşük kademede olan illerin her üç alandaki sonuçları da birinci, ikinci ve üçüncü sosyal ve ekonomik gelişmişlik olarak daha yüksek kademelerden daha düşüktür. Bu süreklilik

Bourdieu'nun eğitimdeki eşitsizliğin sürekliliğine ilişkin görüşleriyle paralellik göstermektedir.

Bireyin doğduğu, yaşamını en uzun süre geçirdiği yer, anne ve babasının eğitim durumları, meslekleri şeklinde özelliklerle açıklanmakta olan toplumsal köken, aileyi ve aile içerisindeki bireyleri ailenin sahip olduğu olanakları şekillendirmektedir. Bu olanakların niteliği bireylerin kişisel gelişimleri kadar sosyal gelişimlerini, eğitimlerini, mesleklerini ve yaşam biçimlerini şekillendirmektedir (Kahraman, 2009, s. 5). Bu durum, ailedeki ilişkilerin yapısı, ailenin kültürel ve sosyoekonomik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Daha yüksek kültürel ve sosyoekonomik niteliklere sahip olan ailenin, çocuğuna sunacağı imkanlar daha fazla olduğu için çocuğun gelişimi, cesaretlendirici yaklaşım eşliğinde gerçekleşmektedir. Tam tersi otoriter özellikler gösteren alt kültürel ve sosyoekonomik seviyedeki aile, çocuğun gelişimini destekleme konusunda, sağlanan maddi imkanların ötesinde sorularını cevaplamadan tut etkili iletişime kadar üst kültürel ve sosyoekonomik ailelere nazaran yetersiz kalmaktadır (Açıkalın, 2008, s. 40). Bununla birlikte ailelerin çocuklarına yönelik beklentileri de farklılaşmakta, alt sosyoekonomik özelliklere sahip ailelerin çocuktan beklentileri daha çok çalışarak aileye maddi katkıda bulunmaları iken üst sosyoekonomik özelliklere sahip ailelerde çocuk farklı bir statüde değerlendirilmekte, eğitime önem verilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2012, s. 66). Ailelerin çocuklarının eğitimlerine ilişkin harcamalarına bakıldığında üst sosyoekonomik konumda olanların çocuklarının eğitimlerine, kültürel ve sosyal gelişmelerine yönelik harcamalarını sakınmazken; alt sosyoekonomik konumdaki ailelerin en büyük öncelikleri ise tüm fertlerinin temel gereksinimlerini karşılamaktır (Yılmaz ve Sarpkaya, 2016, s. 29). Bu doğrultuda değerlendirildiğinde eğitimi için harcamalar yapılan çocuklar, kaliteli eğitim ve okul olanakları edinebilirlerken; eğitime dair harcama yapılamayan çocuklar, nitelikli eğitime ve okula ulaşamamaktadırlar. Toplumsal kökenin belirlenebilmesi için Bourdieu, kültürel sermayeyi öncelemekle beraber bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel sermaye seviyelerine odaklanılması gerektiğini savunmaktadır. Bourdieu'ya göre

ekonomik sermaye, babanın sahip olduğu meslekle; sosyal sermaye, bireyin toplumsal çevresi, anne ve babasının bağlantıları, yaşadığı yer, farklı gruplara olan yakınlığı; kültürel sermaye, sanatsal ve kültürel faaliyetlere ilişkin bilgisi, bilgi alabilme kapasitesi, ilgisi ve katılabilme gücü ile değerlendirilmektedir (Bourdieu, 2010, s. 176; Bourdieu ve Passeron, 2014, s. 16-37-39). Bireyin okulda başarılı olabilmesinin ön koşulu olarak çocuğa yapılacak yatırımın, okul öncesi döneminde kültürel sermayesine yönelik olması gerektiğini savunan Bourdieu, bu yatırım sayesinde çocuk, gelecekte nitelikli sosyal ve ekonomik kazançları elde etmekte, bu kazançlara kavuşabilmesi için ise kültürel sermaye benzeri mirasla alınan, bireyi destekleme fonksiyonu olan sosyal sermaye de sürece katılmaktadır (Bourdieu, 2010, s. 50). PİSA sonuçlarına bakıldığında alt sosyo ekonomik seviyede olan dördüncü, beşinci ve altıncı, özellikle de altıncı kademede bulunan illerdeki başarının oldukça düşük olması, sosyal ve ekonomik gelişmişlik açısından üst kademelerde olan illerde ise başarının daha yüksek olması bölgelerdeki bireylerin sahip olabildikleri ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerini göstermektedir. Bourdieu'ya göre sermayeler süreçlerdeki sürekliliği sağlamakta, sosyal ekonomik seviyenin düşük olması bu bölgelerin PİSA 2015 ve PİSA 2018 verilerindeki gerçekliğin devamlılığını kaçınılmaz kılmaktadır.

Sosyal hayatta içinde bulunulan sistemleri ve oluşturulan ilişkileri tanımlayan sosyal sermayenin büyüklüğü, bireyin dahil olduğu ağların kültürel ve ekonomik sermayesiyle ilişkilidir (Bourdieu, 2010, s. 63). Daha üst kültürel ve ekonomik sermayeye donatılmış ailelere sahip öğrencilerin anne ve babaları üst kültürel ve ekonomik sermaye edinmiş ailelerle etkileşimdedirler ve bu etkileşimler, ilişkiler hem eğitim sürecinde hem de eğitim süreci sonrasında bireyler için kaynak olarak değerlendirilmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2014, s. 82). Böylesi kaynağa sahip olan bireyler insani sermaye rezervini geliştirmede ve kullanmada zorlanmamaktadır (Ekinci, 2010, s. 26). Bununla birlikte yaşanan yer, bireylerin toplumsal bağları üzerinde etkiye yol açmakta, coğrafi olarak yakın olan yerlerdeki bireyler sermaye imkanları bakımında birbirlerine benzemektedir. Bu doğrultuda köken olarak

kırsal bölgelerde olan bireylerin bağlantıları kendilerine fayda sunacak özellikte olmamaktadır. Öğrencilerin yaşamlarının ilk yıllarını kırsal bölgelerde geçirmeleri, kültüre erişmeyi, kültürü benimsemeyi, akademik ve entelektüel camiaya ulaşmasını, etkileşimde bulunmasını ve kültürel süreçlere dair beceri edinmesini zorlaştırmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2014, s. 82). Tablo 3'te ve Tablo 4'te yer alan, 2015 ve 2018 PİSA sonuçlarının bölgeler arasındaki farkın bu doğrultuda anlamlandırılması mümkündür.

Kültürel çeşitliliklerin önemi, eğitim sistemi içerisinde sunulan kültüre olan mesafesine göre netleşmektedir. Bu süreçte üst toplumsal gruptan yani diğer bir ifadeyle hâkim sınıftan gelen öğrencilerin kültürlerinin dayatılan kültüre benzer çoğu zaman aynı olması, bu öğrencileri eğitim sistemi içerisinde kazançlı duruma getirmektedir. Ailesel eğilimlerinden dolayı kültürel sermayeye sahip olan öğrenciler, eğitim sisteminin nasıl işlediğini ve başarı için gerekenlerin neler olduğundan haberdar oldukları için eğitimciyle aynı dili kullanmakta; bu kültürden uzak olanlara oranla daha fazla başarıya ulaşmaktadır (Ballantine ve Spade, 2007, s. 14). Alt sosyo ekonomik kökene sahip olan öğrenciler, eğitim süreçlerindeki büyük çabalar sonucu ulaşabildikleri kültürel değerleri, üst sosyo ekonomik kökene sahip öğrenciler kendi ailelerinin içinde edinebilmektedir (Sullivan, 2002, s. 144). Dolayısıyla eğitim kurumları, kültürel sermaye açısından önceden var olan ve birbirine denk olmayan öğrencilerden oluşan düzeni muhafaza etmektedir. Böylece toplumsal farklılıkların sürekliliği sağlanmaktadır (Bourdieu, 2015a, s. 37). PİSA 2015 ve PİSA 2018 Türkiye verilerindeki değişimin sabit olması, sosyal ekonomik seviyesi düşük olan bölgelerdeki başarı oranlarının da sosyal ekonomik seviyesi yüksek olan bölgelere oranla düşük olması ve iki ayrı PİSA sonucunda aynı kalması ekonomik sermayenin sosyal ve kültürel sermaye üzerindeki etkisiyle anlaşılabilmektedir. Bölgelerdeki bireylerin habitusları bu farklılıklar doğrultusunda oluşturulmakta, sonuçlardaki süreklilik ise düzeni korumayı amaçlayan pedagojik mesainin işlevselliğiyle açıklanabilmektedir.

Eğitim kurumlarının imkanları ve bulundukları yerler açısından farklılaştığı gerçeği değerlendirildiğinde, dezavantajlı gruplara ait olan çocuklar, nitelikli eğitimden mahrum kalmakta, çoğunlukla başarılı olamamaktadır. Bu doğrultuda toplumsal köken, bireyin ailesinin mesleğine, gelirine, eğitim durumuna, doğduğu ve yaşadığu yerin durumuna ilişkin nitelikleri kapsayan sosyal ve ekonomik statüyü açıklamaktadır. Eğitim ve toplumsal köken arasındaki bağlantıya yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda, Bourdieu'cu bakış toplumsal kökeni, ailelerin eğitim seviyeleri, meslekleri, ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerini değerlendirme sürecine dahil etmektedir (Bukodi ve Goldthorpe, 2012, s. 6).

Ailelerin eğitim seviyeleri, meslekleri ve gelirleri açısından st kültürel ve ekonomik sermayeden olan öğrencilerin önemli bir kısmı kentlerde yer alan bir okulda öğretiminin ilk kısmını tamamlamaktadır. şehir merkezlerinde ilköğrenimlerini tamamlayan öğrenciler kolej, fen lisesi benzeri akademik anlamda daha başarılı kabul edilen okullara alt kültürel ve ekonomik kökenden gelen öğrencilere nazaran daha kolay erişebilmektedir. Bu sürec yükseköğrenime geçişte de benzerlik göstermektedir. st kültürel ve ekonomik sermayeden olan öğrenciler yükseköğretimde istedikleri bölümlerde olmaları konusunda oldukça yüksek ihtimale sahip olmaktadır. Tam tersi durum ise alt kültürel ve ekonomik kökenden gelen öğrenciler için geçerli olmaktadır. Alt kültürel ve ekonomik kökene sahip olan öğrencilerin çoğunluğu kırsal kesimde eğitimlerinin ilk kısımlarını tamamlamaktadır. Ortaöğretimde st kültürel ve ekonomik sermayeden olan öğrencilerin çoğunlukla gittikleri ve akademik başarı anlamında daha st düzey eğitim kurumları olan fen liseleri, alt kültürel ve ekonomik seviyedeki öğrenciler için yerini anadolu liselerine, meslek liselerine veya teknik liselerine bırakmaktadır. Bunun sonucunda da yükseköğrenime veya yükseköğrenimde istedikleri bölümlere yerleşebilme şansları düşmektedir. Tüm bu süreçlerdeki farklılıklar bu iki grup arasındaki farklılığın iş edinmede de sürmesine yol açmaktadır. Birbiri arasındaki demografik ve coğrafi yapılarındaki farklılıklarının keskinliğinden dolayı, Türkiye'de eğitimde

olanakların eşit bir biçimde dağıtılması mümkün olmamaktadır (Yılmaz ve Altinkurt 2011, s. 965). Sosyal ekonomik düzeyin eğitim sürecinde belirleyici olduğu görülmektedir. Üst kültürel ve ekonomik sermayeye sahip olan öğrenciler daha vasıflı okullarda eğitimlerini almakta farklı mecralardaki eğitim süreçleri ayrıca desteklenmekte, bunların neticesinde de yükseköğrenimde iş olanakları yüksek bölümlerde mesleki bilgilerini edinmektedir. Bu doğrultuda karşılaşılan eşitsizlikler sırayla ilk önce devam edilebilen okulun özelliğindeki eşitsizlik, sonra akademik başarı açısından eşitsizlik ve meslek edinmede daha etkin olan bölümlere ulaşabilmedeki eşitsizlik ve en sonunda edinilen meslekle toplum içindeki konumdaki eşitsizliği beraberinde getirmektedir. Karşılaşılan bu eşitsizlik yeni nesillere aktarılmakta, ebeveynlerin sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermayeyle oluşan habituslarıyla var olan bireyler sistemin sürekliliğini sağlamış olmaktadır. Bütün bunların temel belirleyeni ise ekonomik ve sosyal durum olarak değerlendirilebilmektedir. PİSA 2015 ve 2018 Türkiye verileriyle eğitimin toplum içerisindeki eşitsizliği güçlendirmekte ve yeniden üretmekte olduğu görülmektedir.

Sonuç

Türkiye’de eğitim anayasa ile güvenceye alınmaktadır. Anayasa’nın 42. Maddesinde, hiç kimsenin eğitim hakkından ve öğrenim hakkından mahrum bırakılamayacağı, cinsiyet farkı olmaksızın eğitimin, zorunlu ve devlete ait okullarda ücretsiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca maddi olanaklardan yoksun öğrencilere ise Devlet tarafından eğitimlerinin devam etmesi için gerekli destekler verilmektedir, şeklinde ifade edilmektedir. Eğitim hakkı sadece ulusal değil uluslararası yasalarla da güvence altına alınmakta, bunların en önemli örnekleri *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ve *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmeleri* olarak gösterilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine göre her bir bireyin eğitim hakkı, eğitimin ücretsiz olması, eğitimin her kademesine ulaşımın eşitlik içerisinde olması ve özellikle eğitimin ilk dönemini kapsayan ilköğretimin zorunluluğuna vurgu yapılmaktadır. Burada devletin eğitim süreçlerindeki rol ve

sorumluluklarına dikkat çekilmektedir (Gürel ve Kartal 2015, s. 594). Bourdieu'nun eğitime yönelik değerlendirmeleri, Türkiye'deki eğitim sistemini ve yansımalarını açıklamak açısından önemli rehber olmaktadır. Coğrafi, kültürel ve toplumsal açıdan oldukça büyük bir sosyolojik bölgeye sahip olan Türkiye, toplumun en zengin ve en yoksul bölgelerine aynı yöntemlerle eğitim vermektedir. Var olan sınav sistemleri fırsat eşitliği gayesiyle gerçekleştirilse de her kademedeki nitelikli eğitim kurumları ve üniversiteler üst sosyoekonomik sınıftaki öğrencilerin daha kolay ulaşabilecekleri eğitim kurumlarına dönüşmektedir.

Fırsat eşitliğinin eğitimde uygulanabilirliği eğitim sistemlerindeki önemli problem olarak anlaşılmaktadır. Türkiye'de okulların, öğretmenlerin ve okullardaki fiziki ve teknik donanımların ayrıca eğitim sürecini etkileyebilecek farklı faktörlerin bölgelere, illere ve hatta ilçelere göre farklılık göstermesi, eğitimde fırsat eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasının imkansızlığını gözler önüne sermektedir. Bu eşitsizliğe neden olan öncelikli faktör ekonomik durum, kent kır ayrımı ve bölgesel farklılıklar olduğu, şehir merkezindeki okulların olanaklarıyla kırsal bölgelerdeki okulların olanaklarının eşit olmadığı anlaşılmaktadır. Bu eşitsizlikler içerisinde mevcut olanaklardan eşit faydalanma fırsatı bulunsa da karşılaşılan fırsat eşit değildir ve burada fırsat eşitliğinden söz edilmesi mümkün olmamaktadır. Tüm bunların yanında kültürel ve ekonomik bağlamda daha üstün olan ebeveynlerin çocukları sistemde ortaya çıkan her türlü avantajdan daha kolay istifade etme olanağı bulabilmektedir.

Türkiye'de her geçen gün eğitim sistemindeki temel sorun olarak eğitimdeki eşitsizliğin arttığı gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Bu artış toplumsal tabakalaşmadan kaynaklandığı gibi aynı zamanda da toplumsal tabakalaşmayı arttırmaktadır. Özellikle son dönemlerde gerçekleştirilen sık ve köklü sistem değişiklikleriyle eğitimde eşitsizliğin boyutu artmaktadır. Eğitimde eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına politika yapıcılarınca öncelik verilmesi gerekmektedir. Fırsat eşitliğine yönelik gerçekleştirilen mevcut tedbirlerin söylemde kalması veya sahada uygulanamaması gibi

çeşitli nedenlerle, yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu gerçeklik Bourdieu'nun eğitime yönelik görüşleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, eğitim sisteminin kendisini yeniden üretmeği amaçlarken, düzeni korumaya kurulan pedagojik mesai, sınıflar arasındaki güç mücadelesini belirlemekte, habitusların devamını sağlamaktadır. Sonuç olarak sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda daha yüksek seviyede olan egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda eğitim sistemi işlevselliğini gerçekleştirmekte, bölgeler arası ekonomik, sosyal, kültürel farklılık eğitimde akademik başarıya yansımaktadır.

KAYNAKÇA

Açıkalin, N. (2008). Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Şansları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, s. 34-54.

Ağın, H. (2021). Eleştirel Eğitim Çalışmalarına Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisiyle Yaklaşmak. *Eleştirel Pedagoji*, Sayı 68, s.76-84).

Akın, F., Şimşek, O. ve Erdem, T. (2007). *Türkiye'de Eğitim Sorunu, Toplumsal Aktörlerine Göre Eğitim Sorunlarına Bakış*, Türk Eğitim Sen Yayınları, Ankara.

Akşit, B., Şen, M., Coşkun, M. K. (2000). Modernleşme ve Eğitim: Ankara'daki Orta Öğretim Okullarındaki Öğrenci Profilleri, *Mübeccel Kıray için Yazılar* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Anyon, J. (2011). *Marx and Education*. New York: Routledge Publishing.

Atmaca, T. & Aydın, A. (2020). Reproduction of social inequality in education by transferring cultural capital. *Manas Journal of Social Studies*, 9(2), 778-797. <https://doi.org/10.33206/mjss.673924>

Alpman, P. (2009). *Toplumsal Sınıflar ve Eğitim* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Ballantine, J. & Spade, J. (2007). *The New International Handbook of Teachers and Teaching*, İçinde A. G Dworkin, L. J. Saha (Eds.), Getting Started: Understanding Education Through Sociological Theory. Springer, New York.

Bourdieu P. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publication.

Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler Eylem Kuramı Üzerine*. İstanbul, Kesit Yayıncılık.

Bourdieu, P. (1996). *State Nobility: Elite Schools in The Field of Power*, Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2003), *Düşünümsel Bir Sosyoloji için Cevaplar*, (Çev. N Ökten), İletişim Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, P. (2010). *Sosyal Sermaye Kuram Uygulama, Eleştiri Kitabı*. İçinde Şahin, M. M., Ünal, A. Z. (Ed.), Sermaye Biçimleri. Değişim Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, P. (2015a). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. (Çev. H. U. Tanrıöver), Hil Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, P. (2015b). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. (Çev. D. Fırat, G. Berkurt, Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. & Chartier, R. (2014). *Sosyolog ve Tarihçi*. (Çev. Zuhall Karaca). Açılım Kitap, İstanbul.

Bourdieu, P. & Passeron, J. (2014). *Varisler Öğrenciler ve Kültür*. (Çev. Levent Ünsaldı, Aslı Sümer). Heretik Yayınları, Ankara.

Bourdieu, P. & Passeron, J. (2015). *Yeniden Üretim Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*. (Çev. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı, Özlem Akkaya). Heretik Yayınları, Ankara.

Bowles, S. & Gintis, H. (2002). Schooling in Capitalist America Revisited. *American Sociological Association*. 75(1), 1-18, <http://www.jstor.org/stable/3090251>

Bukodi, E., & Goldthorpe, J.H. (2012). Decomposing ‘social origins’ : The effects of parents’ class , status and educational on the educational attainment of their children 2 / 2012.

Calhoun, C. (2014). Bourdie Sosyolojisinin Ana Hatları. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.

Coşkun, C. (2019). *Yeniden Üretim Sarmalında Eğitimde Fırsat Eşitsizliği: Malatya Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

Durkheim, E. (2016) *Eğitim ve Sosyoloji*, İstanbul: Pinhan Yayınları.

Ekinci, A. (2010). *Okullarda Sosyal Sermaye*. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Goldthorpe, J. (2003). The Myth of Education- Based Meritocracy, *New Economy*, 10 (4), 234-239.

Goldthorpe, J. H.(2007). Cultural Capital: Some Critical. Observations, *Sociologica*, Cilt 2, 1-23.

Göker, E. (2014), Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?, içinde *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Gürel, N. & Kartal, S. (2015). Türkiye’de Eğitime Erişimin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Elementary Education Online*, Cilt 14, Sayı 2, s. 593-608.

Sakarya, A. & İbişoğlu, Ç., (2015). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Modeli İle Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 32, s.211-238

İnan, C. & Bekler, E. (2014). Pısa Sınavlarında Türkiye’nin Performansı ve Öğretmen Eğitiminde Çözüm Önerileri, *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 5, s. 1097-1118. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6714>

İnan, M. (2020). Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Açısından Ordu İli. *Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, s. 76-103.

Jourdain, A. & Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu’nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kahraman, A. B. (2009). *Öğretim Üyelerinin Toplumsal Köken Bağlamında Tüketim Alışkanlıkları ile Yaşam Tarzları Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kaplan, M. & Yardımcıoğlu, M. (2020). Alan, Habitus ve Sermaye Kavramlarıyla Pierre Bourdieu, *Toplumbilim Dergisi*, Cilt 1, s. 23-37.

Koytak, E. (2012). Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi. *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 25, s. 85-101.

LAREAU, A., Weininger, E. B.(2003). Cultural Capital in Educational Research, *Theory and Society*, 32, p.567-606

Mclaren, P. (2011). *Okullarda yaşam eleştirel pedagojiye giriş*. (M. Y. Eryaman, H. Arslan, Çev.) Ankara: Anı yayıncılık.

MEB (2016). *PİSA 2015 Ulusal Raporu*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara.

MEB (2019). *PİSA 2018 Türkiye Ön Raporu*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara.

Omurtak, G. (2019), *Eğitim-Öğretim Sistemine Bourdieu'cu Bakış: Lise Öğrencilerinin Sınava Hazırlık Sürecinde Ailelerin Meslek Seçimlerindeki Rolü, İstanbul Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul.

Özdemir, C. (2016). OECD PISA Türkiye Verisi Kullanılarak Yapılan Araştırmaların Metodolojik Taraması. [Eğitim Bilim Toplum](#), Cilt 14, Sayı 56, s. 10 – 27

Ölçer, H. (2019). Pierre Bourdieu sosyolojisinde simgesel şiddet sorunsalı ve biçimleri. Nosyon. Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.34-49.

Özsöz, C. (2007). Pierre Bourdieu'nün Temel Kavramlarına Giriş. *Sosyoloji Notları*, Sayı 5, s.15-22.

Özsöz, C. (2009). *Pierre Bourdieu sosyolojisi ve simgesel şiddet*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztürk, E. (2015). *Türkiye'de eğitim ve gelir eşitsizliği: Panel data üzerinden yeni bulgular*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde “habitus”, “sermaye” ve “alan” üzerine. *Liberal Düşünce*, Cilt 61, Sayı 62, s. 121-141.

Sullivan, A. (2002). Bourdieu and Education: How Useful is Bourdieu’s Theory for Researchers?. *The Netherlands 'Journal of Social Sciences*, Cilt 38, Sayı 2, s. 144-166.

Swartz, D. (2013). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi*. İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Tatlıcan, Ü. & Çegin G. (2007). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde İletişim Yayınları, İstanbul.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2017 İl SEGA Raporu. <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>

Urfalı Dadandı, P., Dadandı, İ. & Koca, F. (2018). Pısa 2015 Türkiye Sonuçlarına Göre Sosyoekonomik Faktörler ile Okuma Becerileri Arasındaki İlişkiler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 1239-1252.

Ünal, A. Z. (2007). Rahatsız Eden Bir Adamın Bilimi: Sosyoloji, içinde Güney Çegin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (Der.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Ünsal S. ve Korkmaz, F (2018). Eğitim ve sosyoloji ilişkisi. S. Ünsal ve A. Çetin (Ed.), *Eğitim sosyoloji* içinde, Nobel Yayınları, Ankara.

Wacquant, L. (2014). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi, içinde *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Weber, M. (1987). *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*, İstanbul: Yarı Yayınları.

Weber, M. (2017) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Yanıklar, C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*, Birey Yayınevi, İstanbul.

Yanıklar, C. (2010). Kültürel Sermaye, Eğitim ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu'nun Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış. *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 22, s. 121-138.

Yıldız, S. (2015). *Türkiye’de eğitim ve toplumsal katmanlaşma ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, K. & Altinkurt Y. (2011). “Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin görüşleri”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*: Cilt 8, Sayı 1, s. 942- 973.

Yılmaz, T. & Sarpkaya, R. (2016). *Eğitim Ekonomisi: Eleştirel Bir Yaklaşım*. Anı Yayıncılık, Ankara.

BÖLÜM IV

Türkiye’de Sosyolojiye Vurgu Yapmış Bazı Dergiler

Recep ERCAN¹
Gökhan KURT²

Giriş

Türkiye’de sosyoloji, Batılılaşma siyasetinin gerekçelerini halka anlatmak ve batılılaşmaya meşruiyet sağlamak amacıyla Batıdan aktarılmış bir bilimdir. Ülkemizde sosyolojinin gelişme özelliklerini anlamak için öncelikle sosyolojinin ideolojik misyonuna dikkat çekmek gerekir. Ülkenin sorunlarını pozitivist bilimin imkanlarıyla çözümü konusunda okumuş aydın kesimde yüksek bir iyimserlik vardır. Dolayısıyla Türkiye’ye sosyolojinin aktarılmasını modernleşme çabalarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Osmanlı askeri ve diplomatik üstünlüğünü Batı’ya kaptırınca toplumlararası ilişkileri kontrol etme ve dengede tutma konusunda sorunlar yaşamaya başlamıştır. Dış devletlerin saldırısı karşısında Müslüman halkını koruyamadığı gibi iktisadi açıdan da gerilemeye başlamıştır. Buna çözüm bulmak amacıyla arayışa giren Osmanlı, çözümü Batıya yönelmekte bulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı’da Batılılaşma devlet politikası olarak benimsenmiş bir

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

karardır. Yoksa Batıya öykünmenin sonucunda verilmiş bir karar değildir; askeri yenilgiler sonucunda mecbur kalınmıştır. Amaç Batı'nın teknik imkanlarına ulaşmak ve tekrar uluslararası ilişkilerde söz sahibi olabilmektir.

Batı düşüncesi ya da Batılılık değişimi temsil eden bir bilinçtir. Osmanlı ise aksine mevcut dünya sistemini sürdürmeye çalıştığı için kendini yenileyemedi. Dünyadaki değişimi kontrol edemeyince de dünya egemenliğini kaybetti. Endüstri devrimini kaçırmaması tamamen bir sonuçtur. Dolayısıyla Osmanlı'nın Batılılaşma talebi toplumsal bir ihtiyacın değil, devletin talebi olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta devletin iradesi ve inisiyatifıyla başlayan Batılılaşma, zamanla Avrupa ülkelerinin açık müdahalesine dönüşmüştür.

Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde uygulamak istediği reformlar halkın ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirme yerine Müslüman-Türk toplumunda hoşnutsuzlukların yaşanmasına, daha önce olmadığı kadar yeni gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Osmanlı ekonomisi giderek zayıflar ve rekabet gücünü yitirir. Bürokrasi kendi içinde bölünmeler yaşamaya başlayınca Batıda ortaya çıkan güç dengeleri karşısında kendine yer bulabilmek için eski ve yeni siyaset üzerinden modernlik ve geleneksellik çatışmasının önü açılmıştır (Sezer, 1989:25).

Osmanlı toplum yapısına uygunluğuna bakılmaksızın Batı'dan aktarılan sosyal ve siyasal kurumların ülkede istikrar yaratacağına inanan muhalif aydınlar, eski-yeni siyaset tartışmasının içinde yerlerini almışlardır. İktidara ortak olmak isteyen muhalif aydınlar, aslında ideolojik bir kavgadan ziyade basın aracılığıyla kapı önü mücadelesi yürütmüşlerdir. Genç Osmanlılar olarak adlandırılan bu muhalif aydınlar, Osmanlı'da meşruti bir sistemi talep etmişlerdir. Çavdar'a göre (1991) Genç Osmanlıların düşünceleri özgürlük, adalet ve meşruti yönetim (anayasa) esasları üzerine dayanmaktadır. Osmanlıcılık akımı olarak siyasi düşüncede yerlerini almışlardır.

Osmanlı döneminde yürütülen reform hareketlerinin arkasında halkın talepleri değil de bürokratik elitlerin ağırlığı vardır. 1876 Anayasası ile bürokrasi padişaha karşı konumunu güçlendirmek

istese de halkta bir taban bulamadığı için pek başarılı olamamıştır. Yeni düzen arayışları ancak 1908’de başarılı olmuştur. Meşrutî yönetimin tekrar uygulanması için yürüttükleri mücadele “hürriyet” kavramında odaklanmıştır. Ancak, I. Meşrutiyette olduğu gibi II. Meşrutiyette de Osmanlı’nın içinde bulunduğu emperyalist kuşatma, meşrutiyet düzeninin gerektirdiği hürriyet ortamının inşasını güçleştirmiştir.

Türk siyasal düşüncesinde belirli kırılmalar dışında bir sürekliliğin olduğu ileri sürülebilir. Genç Osmanlılar, Jön Türkler ve bir ölçüde Kemalistlerden oluşan bu süreklilik genel anlamda bir Batılılaşma eğilimi olarak görülebilir. Çünkü Jön Türklerin dünya görüşü Batı’nın pozitivist bilim anlayışına dayanmaktadır. Toplumun ilerlemesi ve devletin kurtarılması için Batı’nın bilim ve teknolojisini referans alan akılcı düzenlemelerin yanında anayasal ve parlamenter bir siyasal örgütlenmenin yerleştirilmesi esas alınmıştır. Jön Türkler farklı siyasal oluşumlara, farklı düşünce akımlarına kaynaklık etmiştir. Bununla birlikte Comte’cu görüşler doğrultusunda düzen içinde ilerlemeyi esas almışlardır. Başka bir deyişle ülke sorunlarına Batı düşün kalıpları içerisinde çözümler arayan aydınlar, Batıda oluşmuş her türlü siyasal akım ve düşünceden etkilenmişler, bu düşünceleri çıkarmış oldukları dergilerde yayınlamışlardır.

Ahmet Rıza’nın Fransa’da yayınladığı Meşveret dergisi Comte’un düşüncelerinin Osmanlı ülkesinde pratik edilerek modernleşme konusunda yapılması gerekenleri kaleme almaya başlar. 1891’de Ahmet İhsan (Tokgöz) tarafından yayınlanmaya başlayan Servet-i Fünûn, Batı’nın bilim ve teknolojik gelişmelerini tanıtırken pozitivist açılan bir kapı olarak misyon üstlenmiştir. Dönemin aydınları Batı’nın makine hayranlığından kurtulup onun bilim zihniyetine nüfuz etmeye başlamışlardır. Batı düşüncesinin arkasında pozitivistimin olduğuna inanarak bilimde, felsefede, edebiyatta pozitivist tutum takınmışlardır. Tevfik Fikret, Ahmet Şuayib, Mehmet Cavit, Hüseyin Cahit gibi yazarlar bu dergide yetişmişlerdir. Servet-i Fünun yazarlarında daha derinlikli ve sistemli bir kavrayışa dönüşen eleştirel düşünce, Türkiye’de fikir

dergiciliği açısından bir dönüm noktasıdır. II. Meşrutiyet'in politik ortamında her fikrin bir takım yayın organları tarafından temsil edilmesi fikir dergiciliği açısından ufuk açıcı, ümit vericidir. Bu dergilerde yetişen aydınlar, bilim, sanat ve edebiyat alanındaki ürünleriyle Cumhuriyet döneminin düşünce hayatını etkilemişlerdir. Aynı zamanda Cumhuriyetin kurucu önderleri bu zengin fikir coğrafyasında yetişmişlerdir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi fikir hareketleri açısından tam bir laboratuvar görevi görmüştür.

II. Meşrutiyet'in sağladığı fikir zenginliği içinde fikir dergiciliğinde nitelikli bir artış görülür. Bazı aydınlar liberal görüşler doğrultusunda Batıcılık akımını temsil eden Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuasını çıkarmaya başlar. Dergi, pozitivizm bağlamında liberal iktisada ve sosyolojik düşünceye ilk vurgu yapan sosyal bilimler dergisidir. Serveti Fünûn, Batılılaşma akımının önemli bir yayın organı olarak dikkati çekmiştir. Batıcı görüşleri üst seviyede savunan bir diğer dergi ise Abdullah Cevdet'in çıkardığı İctihat dergisidir. Dergi gelenekselin köhnemiş, çürümüş fikirleri karşısında modernleşmeyi savunarak Osmanlı fikir hayatına ilericilik-gericilik tartışmasını başlatmıştır. Dergide savunulan fikirlerin çoğu Cumhuriyet döneminde hayata geçirilmiş uygulamalardır.

II. Meşrutiyetin getirdiği görelî özgürlük ortamında sosyal düşünceye vurgu yapması bakımından modern İslam ve Türkçülüğü uzlaştırma arayışında olan dergi İslam Mecmuasıdır. Gökalp, İslam Mecmuası ve diğer Türk Yurdu, Halka Doğru, gibi dergilerinde yayınladığı yazılarla din ve toplumsal evrim sorunlarına eğilerek kitlelere ters düşmeksizin inançlarla modernizmi uzlaştıran bir yol aramıştır. Bu dönemde çıkarılan dergiler ile sosyolojinin bağlantısını daha çok Gökalp aracılığıyla kurabiliriz. Gökalp, döneminin en etkili düşünürü olması nedeniyle yazılarının çıktığı dergilerin yayın çizgisini etkilemiş ve yönlendirmiştir. Türk düşünce tarihi ve Türk sosyolojisi için önemli bir şahsiyet olan Ziya Gökalp, Türk Yurdu ve diğer dergilerde çıkan yazıları ile dönemin iktidarına ideolojik temel hazırlamaya çalışmıştır. Gökalp'ın 1917'de kurduğu İctimaiyat Darülmesai, Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması açısından

çok önemlidir. Özellikle, enstitünün çıkardığı İctimaiyat Mecmuası, Türk sosyoloji tarihi açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Türkiye’ye sosyoloji, Batılılaşma sürecinde modernliğin bilimi olarak Batı düşüncesinin gardırobunda girmiştir. Ulusçuluk, cumhuriyet, halkçılık, devletçilik gibi fikirler meşrutiyet aydınının önemseddiği fikirler olmuştur. Bu fikirleri hayata geçirmek için örgütlenmiş, cemiyetler kurmuş, bu cemiyetlerin sesini duyurmak için dergiler çıkarmıştır. Dolayısıyla Türk aydını Batıya dergiler aracılığıyla açılmıştır. Batıda etkili olmuş pek çok görüş dergiler aracılığıyla ülkemizde temsil edilmiştir. Bu çerçevede dergiler Türkiye’de sosyoloji için önemli bir tarihi kaynak niteliğindedir. Batıya açılmanın sonucu olarak Türkiye’de sosyoloji başlangıçta dergiler aracılığıyla aktarılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de sosyolojik düşüncenin tarihi kaynaklarını izlemenin bir yolu da dergilerdir. Çünkü Türkiye’de sosyolojinin gelişmesinde dergilerin rolü yadsınamaz.

Bu çalışmada sosyolojiye vurgu yapmış önem atfeden bazı dergiler değerlendirilmiştir. Bu dergilerden ilki üniversite yayını olarak yayınlanmış olan Sosyoloji Dergisi’dir. Türkiye’de sosyolojinin ilk ve gerçek adresi İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi’dir. Dergi kesintilerle birlikte günümüze kadar yayını sürdürmüştür. Dergi üç ayrı dönemde yayınlanmış olmakla birlikte aynı serinin devamı olarak ele almak gerekir. İlk seri İctimaiyat Mecmuası (1917-1.Dizi), ikinci seri Sosyoloji Dergisi (1942-1967-II. Dizi), üçüncü seri Sosyoloji Dergisi (1989-devam III. Dizi). Sosyolojiye doğrudan sayfalarını açmış bazı dergiler ise üniversite dışı yayınlardır. Bunlar arasında İş ve Düşünce, Adımlar, Yurt ve Dünya gibi dergiler gösterilebilir. Çalışmamızda bu dergilerin sosyolojik ilgi ve yönelimleri genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye’de sosyolojinin gelişme eğilimlerini izlemek açısından da bu dergiler fırsat sunmaktadır. Sosyoloji Dergisi üzerinden İstanbul Ekolünün düşünceleri, Adımlar, Yurt ve Dünya dergileri üzerinden Ankara Ekolünün sosyoloji görüşleri betimlenecektir.

1.Sosyolojiye Vurgu Yapmış Üniversite İçi Dergiler

1.1.İçtimaiyat Mecmuası (1917 - I. Dizi)

Türkiye’de ilk sosyoloji metinleri Batı’dan dergiler aracılığıyla aktarılmıştır. Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Bilgi Mecmuası ve İçtimaiyat Mecmuası sosyoloji makalelerinin yayınlandığı en önemli sosyoloji dergileridir. Dolayısıyla Türkiye’de sosyolojinin gelişme özelliklerini ve eğilimlerini izlemek bakımından dergiler, zengin bir sosyolojik malzeme sunmaktadır (Ercan, 2013: 1).

Türkiye’de sosyoloji ilk kurumsal kimliğini İstanbul Üniversitesi’nde kazanmıştır. Kürsünün açılışından kısa bir süre sonra da İçtimaiyat Mecmuası çıkarılmaya başlanmıştır. Türk sosyoloji tarihinde kürsü ile aynı kaderi paylaşan İçtimaiyat Mecmuası, Türkiye’de sosyolojinin gelişmesinde en az kürsü kadar etkili olmuştur. Ziya Gökalp’in sahipliğinde çıkartılan dergi, Türk sosyoloji çalışmaları bakımından tarihi vesika özelliği taşımaktadır. İçtimaiyat Mecmuası, dünyanın ilk sosyoloji dergileri arasında yerini almış, Türkiye’de sosyolojiye kendi kimliğini kazandırmıştır. Derginin günümüz Türkçesiyle transkribi Mehmet Kanar tarafından yapılmış ve sosyoloji kürsüsünde arşivlenerek öğrencilerin kullanımına sunulmuştur.

İçtimaiyat Mecmuası Ziya Gökalp’in sorumluluğunda altı sayı yayınlamış ve Durkheim çizgisinde bir yayın politikası izlemiştir. Dergide yayınlanan makalelerin önemli bir kısmı Durkheim’den yapılan çevirilerdir. Türkiye’nin ağırlaşan sorunları karşısında Durkheim’in sosyolojisi kurtarıcı bir bilim olarak görülmüştür. Dergide ağırlıklı olarak sosyolojinin bilim kimliği üzerinde durulmuş, din, tarihsel sosyoloji ve antropoloji başta olmak üzere kuramsal yazılar yayınlanmıştır. Ziya Gökalp’in çabalarıyla Türk toplumunun sorunlarını kavrayan bir milli sosyoloji arayışı dikkat çekicidir.

İçtimaiyat Mecmuasının savaş yıllarında ancak altı sayı çıkarabilmiş olması Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşması açısından kayıp olmuştur. Ancak ilk günden itibaren sosyolojinin

önemsendiğini göstermesi açısından İctimaiyat Mecmuası dünyada yayınlanan ilk sosyoloji dergilerinden biri olması açısından da önem arz etmektedir. Sosyoloji ilk Batı’da ortaya çıkmış bir bilimdir, ancak ülkemizde daha çok önemsenmiştir. Sosyolojinin ülkemize aktarılması ve önemsenmesi Türk toplumunun beklentileriyle de örtüşmektedir. Batıya açılan bir toplumun modernleşme sürecinin topluma doğru anlatılması gerekiyor; çünkü Türk toplumu imparatorluktan ulus-devlete geçişin sancılarını yaşamaktadır. Tarihine ortak olmadığı bir medeniyete dahil olmaya çalışan Türk toplumu, medeniyet değiştirmekten kaynaklanan bazı kültürel boşluklar yaşama endişesiyle karşı karşıyadır. İctimaiyat Mecmuası Türk toplumunun içinde bulunduğu bu duruma bilimsel açıklama getirme çabasıdadır. Bu yöndeki çalışmalar daha çok Ziya Gökalp’in imzasını taşımaktadır. Gökalp, İctimaiyat Mecmuasındaki yazılarında bir yandan aşiretten devlete geçişin imkânlarını araştırmıştır. Sosyolojinin bilim kimliği, sosyal gerçeklik ve sosyolojinin metodu konusunda yazılar kaleme almıştır. Özellikle Durkheim’den aldığı ödünç kavramları Türk toplumunun kültürel yapısıyla yeniden yorumlayarak özgün kavramsallaştırmalara gitmiştir. Dergide kaleme aldığı yazılarda dayanışma, iş bölümü, kolektif bilinç gibi kavramlara başvurma gereği duymuştur. Gökalp özellikle milli sosyoloji çalışmalarını bu kavramlardan yararlanarak yapmıştır.

İctimaiyat Mecmuası sosyoloji alanında Türkiye’de yayınlanan ilk akademik dergidir. Akademik ilginin bir gereği olarak bilimsel metodoloji ve araştırma kültürünün oluşturulmasında farklı bilim disiplinlerine açık olması ve bunları tartışma konusu yapması önemli bir gelişmedir. Dergide sosyolojinin konusu ve yöntemi üzerine yayınlanan yazılar Durkheim sosyolojisinin tanıtılması açısından da anlam kazanmaktadır.

Ziya Gökalp, Durkheim sosyolojisinden ödünç aldığı birtakım kavramları Türk toplumunun sorunlarını açıklamada veri kaynağı olarak ustalıkla kullanmasını bilmiştir. Gökalp’in bu çabası milli sosyoloji kurma çabaları açısından da öncü bir gelişme olarak görülmelidir. Bu bir bakıma Türk toplumunun geçirdiği hızlı

değişmeyi sosyoloji aracılığıyla açıklama çabasıdır. Ulus-devlete geçiş sürecinde Türkiye, batı uygarlık dairesine dahil olmak gibi bir yol ayrımında olduğu için Türk toplumunun gelişme doğrultusu, kimliği ve geçirdiği aşamaların yeniden tanımlanması gerekmektedir (Tuna, 2002). Türk toplumunun gelişmesini engelleyen kültürel ve sosyal yapıların tanımlanması, batılılaşmanın önündeki engellerin kaldırılması için bazı ayrımlara gidilmesi gerekiyordu. Kültür-medeniyet ayrımı bu tanımlardan en önemlisidir. Kültür-medeniyet ayrımından yola çıkılarak Türk tarihini ele alarak batılılaşmanın ya da çağdaşlaşmanın gerekçelerine meşruiyet kazandırmak için geçerli açıklamalar yapmaya çalışmışlardır. Gökalp'e göre Türkler, tarih boyunca birçok uygarlık dairesine girmişler ve öz benliklerini koruyabilmişlerdir. Şimdi de Batı uygarlık dairesine aynı şekilde milli niteliklerini koruyarak katılabilmeleri mümkündür (Gökalp, 2017: 146-153). Türk toplumunun geri kalmışlığını bir uygarlık sorunu olarak gören dergi çevresi, yeni medeniyet içinde teşekkül etmiş bir millet hayatının zorunlu bir seçenek olarak sunulduğu görülmektedir.

İçtimaiyat Mecmuasında ele alınan konuları savaş dönemi nedeniyle yeteri kadar işleyemedikleri, bilimsel bir olgunluğa getiremedikleri görülmektedir. Toplumsal sorunların dile getirildiği bazı konular birkaç makale ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin sorunlarının pozitivist sosyoloji aracılığıyla çözümlenebileceğine inanan dergi çevresi, dışa bağımlı ve aktarmacı bir sosyoloji görünümünün dışına çıkamamıştır.

İçtimaiyat Mecmuasında savunulan bazı görüşler yeni bir ulus devletin ideolojik temellerini hazırlamaya dönüktür. Ümmetten-milllete geçişin ipuçlarını ve olanaklarını vermiştir. Doğu-Batı düşüncesi arasındaki boşlukları sosyoloji yardımıyla doldurmaya çalışmıştır. Durkheim'ın yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı bazı çalışmalar, İçtimaiyat Mecmuası sayesinde Türk sosyolojisinin kalıcı örneklerini oluşturmuştur.

1.2.Sosyoloji Dergisi [1942-1968- 2. Dizi]

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye’de sosyoloji eski canlılığını ve önemini kaybetmiştir. Başlangıçta yeni siyaset arayışları ve önerileriyle kimliğini kazanan sosyoloji, siyaset önerisi yerine belli bir siyasetin savunuculuğunu yapmıştır. Bu dönemde sosyolojinin görevi yeni rejimin gerektirdiği insan tipini yetiştirmek (Çoşkun, 1991), yeni bir toplum inşasının bilimsel temellerini hazırlamaktır. Yeni dönemde sosyolojinin görevi cumhuriyet bireyini, cumhuriyetin yurttaşını yetiştirmek olmuştur. Temel politika bellidir; cumhuriyetin ideolojisi doğrultusunda yeni topluma yön veren devrimci politikaların desteklenmesi gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Gökalp çizgisinde şekillenen Türk sosyolojisi, Batılılaşma çabalarını desteklemeye devam etmiştir. Türkiye’de sosyoloji cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma, milliyetçilik, solidarizm ve batılılaşma doğrultusunda yayınlar yapmış, İstanbul Üniversitesi çatısı altında toplanan sosyologların çalışmalarıyla şekillenmiştir (Kongar, 1993: 14).

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de sosyoloji yeni etkileşimlerle birkaç koldan gelişmeye başlamıştır. Erken dönem batı teması Fransız düşünce ve kültürü üzerinden olmuştur. Fransa’ya gönderilen aydınlar pozitivist sosyoloji anlayışından etkilenmişlerdir. Savaş koşullarında başlayan Alman kültür ve düşünce dünyasıyla temaslar cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Almanya’ya gönderilen öğrenciler Alman felsefesinden etkilenerek Türk sosyolojine tarih-siyaset yorumundan geçmiş anlamacı sosyolojiyi aktarmışlardır. Bilindiği gibi sosyoloji ilk Fransa’da ortaya çıkmış ve oradan Türkiye’ye aktarılmıştır. Felsefi düşüncenin önemseddiği ve geliştiği ülke ise Almaya olmuştur. Türk sosyolojisinde hâkim olan Fransız etkisine, bir de Alman idealizmi ve tarihsici metot eklenmiştir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu üzerinde Kessler’in etkisini, Hilmi Ziya Ülken’in çalışmalarında hâkim olan Marksist eğilimleri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Kurtuluş Kayalı’ya göre, Alman bilim adamlarının yetiştiği üç entelektüel düşünce sistemi vardır: Alman idealizmi, Marksizm ve tarihsicilik. Dolayısıyla Alman bilim adamlarının ampirik ve pragmatik düşünceden çok, teorik ve tarihe yaslanan düşünce

sistemlerine yakın olmaları anlaşılır bir durumdur. Bu çerçevede İstanbul Üniversitesi hocalarının tarihe ve tarihsiciliğe ilgi duymaları şaşırtıcı olmamıştır (Kayalı, 1997: 12-13).

1940'ların sonlarına kadar düşünsel yönelimler içinde olan Ülken, bu süreçte Durkheim'in sosyolojizmine, Hegel'in mutlak idealizmine, Spinoza'nın panteizmine, Husserl'in fenomenolojisine ve tarihsel materyalizme yönelir; bunları insan sorunu ekseninde en ince ayrıntılarına kadar tartışmıştır. Ülken, yaşamı boyunca gerçeği aramış, ulaştığı sonuçları sistematik olarak ortaya koymuş bir Türk filozofudur. Onun çok yönlülüğü ve çok boyutluluğu kendisi ile ilgili değerlendirmelerde ilk vurgulanan özelliğidir. Ülken'in çok boyutluluğu ve çok yönlülüğü hem yaşamı hem de yazdıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ülken'in yaşam öyküsü yazdıklarıyla birlikte belli bir dönemin sorunlarını, düşünce yaşamını anlamamızda anahtar rol oynamaktadır. Ülken, belli bir dönem Türk sosyolojisini aynı anda tek başına temsil etmiştir. Yaşam öyküsü sadece Türk sosyolojini değil, Türk üniversite tarihini de anlamamıza yardımcı olmaktadır. Belli bir dönemin Türk düşüncesini, üniversite ve sosyolojisini kendi kişiliğinde temsil etmiştir. Bu nedenle Ülken'i Türk düşünce tarihine yerleştirebilmek için özel bir çaba gerektirmektedir. Ülken'in çok yönlü bir düşünür ve yazar olmasında onun felsefeci kimliği ve makro teoriler ile ilgilenmesinin etkisi büyüktür. Alman ekolünün etkisi de Marksizme yönelmesini açıklamakta yardımcı olmaktadır. 1936 yılında yayımlanan Yirminci Asır Filozofları adlı kitabının önsözünde Lenizmi de içerecek genişlikte Marksist kimliğin açık telaffuzu vardır. Ancak, onun Marksizmi eleştirel öğeler içermektedir. Başta, İçtimai Doktrinler Tarihi de olmak üzere 1938-1943 yılları arasında çıkardığı İnsan Dergisi Hilmi Ziya Ülken'in düşünsel doğrultusunu çok iyi betimlemektedir (Kayalı, 1997: 14).

Ülken hiçbir takımın üyesi olmamıştır. Kendisinin ne bir izleyeni ne de dayandığı bir gelenek vardır. Eserlerinde tüm başvuru noktalarını ve kaynaklarını tek başına kendisi ortaya koymak durumunda ve zorunda kalmıştır. Sezer'e göre, Türk düşüncesinde aydınların belirgin özelliklerinden birisi olan söz değiştirme olayı bir

takıma bağılı olarak görülmektedir. Söz değıştirmeyi Ülken'in Tarihi Maddeciliğı Reddiye kitabı için de söylemek mümkündür. Ancak, onun söz değıştirmesi bir farklılık taşımaktadır. Ülken bir takıma bağılı olarak veya bir takımın sözcülüğü adına söz değıştirmiş değıldir. Çözümü takım ilişkileri içinde aramadığı gibi kitabını yazarken imzasını da inkâr etmemiştir. Esas sorun böyle bir kitap yazmış olmasıdır. Bu bağlamda, Ülken'in Aşk Ahlakı, Tarihi Maddeciliğı Reddiye ve İnsani Vatanseverlik kitaplarının hangi koşullarda yazıldığıının yeniden ele alınması gerekmektedir (Sezer, 2002: 69).

1940'lı yıllarda Türkiye'de sosyoloji yine dergiler üzerinden şekillenmiştir. Sosyologlar olgunlaşma aşamasındaki fikirleri ve konuları önce dergiler aracılığıyla okuyucuya ulaşmışlardır. Ele alınan konular, dergiden dergiye de farklılıklar göstermiştir. Gündelik pratik sorunlar siyasal içerikli gazete ve dergilerde ifade edilirken bilimsel içerikli teorik yazılar genellikle akademik dergilerde yayınlanmıştır. Bu çerçevede Ankara sosyoloji çevresinden Behice Boran Adımlar, Niyazi Berkes Yurt ve Dünya dergisinde sosyoloji adına tartışma yaratan orijinal çalışmalara imza atmışlardır. İstanbul Üniversitesi'nden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İş ve Düşünce dergisinde sosyal siyaset konularını işlerken Hilmi Ziya Ülken, İnsan dergisinde pratik sosyoloji çalışmalarını insan felsefesiyle şekillendirmeye çalışmıştır. Ayrıca, dönemin sosyologları bazı konuları piyasa dergilerinde yazarken teorik çalışmaları akademik dergilerde yayınlamışlardır. Bu bağlamda Sosyoloji Dergisi, Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarına öncü niteliğı taşıyan teorik çalışmalara ağırlık vermiştir. Tamamen akademik dilin kullanıldığı dergide gündelik siyaset ve konular göz ardı edilmiştir.

1930'ların sonunda Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde sosyoloji adına yeni bir gelişme yaşanmıştır. Eğitimlerini Amerika'da tamamlayan Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Behice Boran'dan oluşan grup, Batı sosyolojisini eleştirmek adına Amerikan sosyolojisini ülkemizde temsil etmeyi amaçlamıştır. Teorik ve tarihsici bilim anlayışı yerine ampirik çalışmalarıyla

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne rakip çıkmışlardır. Ancak, 6-7 yıllık çalışmalarının ardından kovuşturmaya uğramışlar ve 1948 yılında görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Böylece Dil-Tarih'teki sosyoloji faaliyetleri eski canlılığını kaybetmiş ve dersler sosyolog olmayan kişiler tarafından yürütölmeye başlamıştır. Başlamadan biten Ankara sosyoloji çevresinin Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarına kazandırdığı dinamizm elbette önemlidir. İstanbul'dan sonra ikinci kürsü özelliğı taşıyan Dil-Tarih Sosyoloji Bölümü, 1923'ten itibaren durgunluk yaşayan Türk sosyolojisine önemli bir canlılık kazandırmıştır (Kaçmazoğlu, 1999: 46-49).

Ankara ekölü adıyla rakip bir sosyoloji anlayışının ortaya çıkması, İstanbul ekölünün çalışmalarına da olumlu yansımıştır. Bu yüzden 1940'lı yıllar Türkiye'de sosyolojinin tekrar canlandığı bir dönemdir. Hilmi Ziya Ülken, İstanbul Üniversitesi'nde Türkiye'de sosyolojiye kimliğini kazandıracak önemli çalışmalara imza atmıştır (Ercan, 2013: 62). Ülken'in bölüm başkanlığında derginin yeniden canlandırılması girişimleri başlatılır. İçtimaiyat Mecmuasının devamı olarak 1942 yılında tekrar yayınlanmaya başlanan Sosyoloji Dergisi, Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hilmi Ziya Ülken'in sorumluluğunda 15 sayı çıkaran dergi, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol zamanında 7 sayı daha yayınlamıştır. 1942-1968 yılları arasında toplam 22 sayı çıkaran dergi, Türkiye'de sosyolojinin özelliklerini kavramak bakımından tarihi vesika niteliğindedir. Sosyoloji Dergisi 1989'da 3. Dizi-1. sayı olarak yeniden yayınlanıncaya kadar uzun bir süre kesintiye uğramıştır. 1989'da Baykan Sezer tarafından tekrar canlandırılan dergi, kürsü adına yayınlanmaya devam etmektedir.

Türkiye'de sosyoloji kuruluşundan itibaren toplumlararası etkileşime göre şekillenmiştir. Batıyla olan temaslar sosyolojinin gelişim özelliklerini ve eğilimlerini göstermesi bakımından belirleyici olmuştur. Başlangıçta Kıta Avrupa'sından etkilenen Türk sosyolojisi, bu doğrultuda teorik ve felsefi disipline yaslanmıştır. İkinci Dünya Savaş'ından sonra ise Anglosakson etki görülür. Sosyoloji Dergisi'nin yayın çizgisinin de Türkiye'de sosyolojinin

özellikleri ve gelişimi arasında paralellikler gösterir. Dergi ilk yayın döneminde kuramsal ve felsefi yanı ağır basan Kıta Avrupa sosyolojisinden beslenmiştir. 1950’li yıllarda Amerikan sosyolojisi ile tekrar canlanma eğilimi gösteren Science Sociale kaynaklı köy monografilerine ağırlık verir (Kaçmazoğlu, 1999: 153-157).

Sosyoloji Dergisinin yayın çizgisi bu dönemde Hilmi Ziya Ülken tarafından şekillendirilmiştir. Ülken’e göre Türkiye’de bilim felsefesi henüz gelişmediği için kuramsal düşünüş yetersizdir. Sosyoloji dergisi Türk sosyolojisinin kendi ayakları üzerinde durabilecek belli bir birikime sahip oluncaya kadar ihtiyaç duyacağı bilgi birikiminin dışarıdan aktarılmasına çalışmıştır. Bunu yaparken de gündelik siyasetin tuzağına düşmeden bütün çalışmaları akademik ilgi ve sosyoloji ile sınırlı tutmaya gayret göstermiştir. Sosyolojinin temel kaynaklarını çevirerek Türkçeye kazandırmıştır. Ülken’in yazı yaşamına başladığı günlerde Türkiye’de bilim alanında bir bilgi birikiminden, belli bir gelenekten ve kurumsallaşmadan söz etmek oldukça güçtür. Ülken, dergi ve dernekçiliğine karşın bu çabalarını bir yerde tek başına sürdürmek durumunda kalmıştır. Ülken’in yaşam süresi Türkiye’nin tarihinin en önemli değişimini yaşadığı dönemle örtüşmektedir. Türkiye bu dönemde eski ile tüm bağlarını koparmaya dönük adımlar atmıştır. Bu kopukluğa öncelikle düşün yaşamında tanık olunmaktadır. Latin alfabesinin kabulü ve hemen ardından 1933 Üniversite Reformu belli bir bilgi birikiminin ve kurumsallaşmanın en önemli fiziki engelleri olmuştur.

Sosyoloji belli bir dönemde Türkiye’deki gelişmelere ideolojik temel hazırlama görevini üstlenmiş, bu nedenle başlangıçta belli bir önem kazanmıştır. Gelişmeler sonunda Türkiye yeni yolunu bulmuş, sosyolojiye gerek duyulmamaya başlanmıştır. Bu dönemde sosyoloji yurttaşlık bilgisine dönüşmüştür. Sosyolojiye Türkiye’de temel oluşturan koşullar artık bulunmamaktadır. Hilmi Ziya Ülken, sosyolojiye kendi temelini kazandırmak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Ülken, sosyolojiye temel olacak bazı kaynakları Türkçeye kazandırma yoluna gitmiştir. Sosyolojiye gerekli temeli kazandırma yanında ayrıca, sosyolojinin belli koşullardan bağımsızlaşıp

varlığını kendi başına sürdürebilmesine olanak hazırlamıştır (Sezer, 2002: 65-69).

Türkiye’de her düşünce dönemi, kendisinden önceki dönemden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkilenme o düzeye ulaşmıştır ki, kendinden önceki dönemin getirdiği birikime karşı çıkmak ya da tepki göstermek, neredeyse her dönemin vazgeçilmez bir özelliği olmuştur. Bu nedenle ve ne yazık ki Türkiye’de sosyolojinin gelişme aşamaları büyük ölçüde siyasal kararlarla saptanmıştır. Üniversite üzerindeki siyasal etki ve beklentiler kimi zaman sosyologları ve kürsüyü de etkilemiştir (Kongar, 1993: 15).

Sosyoloji Dergisi’nin bilim anlayışında tek bir eğilim görmek zordur. Dergi, konjonktürel gelişmelere göre söylem geliştirmiş, farklı sosyoloji ve felsefe akımlarına sayfalarında yer vermiştir. Ancak hiçbir akıma körü körüne bağlı kalmamış, eleştirel ve eklektik bilim anlayışını korumuştur (Ercan, 2013: 83). Derginin farklı sosyolojilere kapı aralaması, Türkiye’de sosyolojinin değil sosyolojilerin konuşulmasını sağlamıştır. Ülkemizde farklı sosyolojilerden beslenen bilim anlayışının yerleştirilmesi, farklı bilim paradigmalarından beslenmesi sosyolojimiz açısından zenginlik sayılabilir. Bu bağlamda Türkiye’de sosyoloji kurumsal kimliğini kazanırken Türk sosyolojisinin tarihi kaynakları ve birikimlerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Ülken’e göre Türk sosyolojisinin kimliğini kazanmasında sadece Durkheim sosyolojisinin yeterli olmayacağını, Prens Sabahattin ve Mehmet Ali Şevki’nin uygulamaya çalıştıkları tecrübi sosyolojinin imkânlarından yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. Sosyoloji Dergisi’nde eklektik bir yaklaşımın hâkim kılınmasıyla Türkiye’de sosyolojinin kendi araştırma gelenekleri ve bilgi birikiminin oluşturulması hedeflenmiştir.

Sosyoloji Dergisinde ilk günden itibaren teorik ve felsefi yazılara ağırlık verilmiştir. Bunda Hilmi Ziya Ülken’in eklektik bilim anlayışının etkisi büyüktür. Bu dönem alternatif sosyoloji anlayışlarının geliştiği ve eleştirel bilim anlayışının hâkim olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Milliyetçilik, laiklik, din, batılılaşma, yoksulluk, eğitim gibi gündelik tartışma konularında

sosyologlar düşüncelerini gazete ve dergilerde yazarken Sosyoloji Dergisi'nde genel sosyoloji ve metodoloji konularında yazmışlardır. Köylerin sosyal hayatı dinsel, kültürel ve antropolojik açıdan sıkça ele alınan konular olmuştur (Kaçmazoğlu, 1999: 153-157). Dergide ağırlıklı olarak köy monografileri ve Batılı sosyologların kaleme aldığı konuların devamı niteliğindeki çalışmalar yoğunluktadır. Antropolojinin verilerinden hareketle ilkel toplumların sosyal yapıları ve dinsel inançları sosyoloji tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca, antropoloji ve psikolojinin verilerinden hareketle hazırlanmış kişilik testleri bazı köylerde uygulanmış ve sonuçları dergide yayımlanmıştır. Dergide farklı sosyoloji geleneğinden gelen çok sayıda sosyoloğun yazısı yayınlanmıştır. Ziya Gökalp'e bütün sosyologlar belli bir saygınlık içinde yaklaşırken Prens Sabahattin'e duyulan ilgi de artmıştır. Le Play sosyolojisi ve monografi tekniğine dayalı çalışmalara sayfalarını açan Sosyoloji Dergisi'nde sıkça yazan ve tecrübi sosyolojinin gelişmesine katkı sağlayan isimlerin başında Tahsin Demiray, Selahaddin Demirkan, Oğuz Arı, Amiran Kurtkan, Cavit Orhan Tütengil, Cahit Tanyol, Mümtaz Turhan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, İbrahim Yasa, Turhan Yörükân gibi sosyologları burada zikretmek gerekir.

Sosyoloji Dergisi'nin yayınlandığı uzun dönem boyunca sosyoloji çalışmalarında belli bir farklılaşma ve çeşitlenme yaşanmıştır. Bunda Türkiye'nin siyasi coğrafyası, uluslararası ilişkileri ve Batı sosyolojisinin yönelimleri etkili olduğu söylenebilir. Konjonktürel gelişmelerden dergi yazarları da etkilenmiştir. Ancak keskin kırılmalar söz konusu değildir. İstanbul ekolü kimliği, dergi bütünlüğü içinde kalıcılığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Sosyoloji Dergisi her türlü siyasal polemiklerden kendini uzak tutarak gündelik sorunların tuzağına düşmek yerine sadece sosyolojinin teorik ve pratik sorunlarıyla meşgul olmuştur. Sosyolojinin farklı alanlarında yüzlerce makale yayınlarak Türkiye'de sosyolojinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Sosyoloji Dergisi, geleneksel sosyolojinin yansırı Batı'da gelişen yeni sosyoloji eğilimlerine de sayfalarını açarak farklı

sosyolojilere kapı aralayan bir yayın çizgisi izlenmiştir. Başka bir deyişle sosyoloji dergisinde yabancı kaynaklara ulaşma becerisi gösteren sosyologlar aracılığıyla Batı sosyolojisi üst seviyede izlenmiştir.

Sosyoloji Dergisi uzmanlık ve derinlik gerektiren bir yayın çizgisi izlemiştir. Dergide ele alınan yazılar ortalama okuyucudan çok akademik bir çevreye hitap etmiştir. Bazı konular enine boyuna tartışılırken, bazı konuların arkası getirilmemiş ve yüzeysel geçilmiştir. Çünkü bu dönemde sosyal olaylar genellikle tarihi bağlarından ve toplumlararası ilişkilerden soyutlanarak ele alınmıştır.

Ülken'in felsefeci yönü ve eleştirel bilim anlayışı da dikkate alındığında araştırdığı bütün konularda çok farklı kaynaklardan yararlandığı, ama hiçbir sisteme körü körüne bağlı kalmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Sistemci ve tarihsici modelleri "iptidai metafizik" yapmakla eleştiren Ülken, aslında kendi sosyolojisini de bilgi teorisinden kurtarıp metafizik sisteme uyarlamaya çalıştığı görülmektedir.

Ülken "Sosyolojinin Dalları" adlı makalesinde monografiler yoluyla parçadan bütüne giderek toplumsal oluşumları incelemek, farklı toplum tipleri ve kültürleri hakkında araştırmalar yaparak elde edilen sınıflamalar ve açıklamalar sayesinde geçmiş toplumlara ilişkin bilgilere ulaşmak, insani varlığın geçmişine, kolektif eylemlerine, insan çevre etkileşimi, diğer insan bilimleriyle ilişki kurmak, toplumsal kurumlar ve sosyal gruplar olarak sosyolojinin konusu hakkında bir çerçeve çizer. Ülken'in sosyolojinin konusuna ilişkin yaptığı sınıflamalar toplum, toplum ve doğa, toplum ve birey, toplumsal olgu ve toplumsal olay, toplumsal ilişki ve toplumsal yapı, toplumsal tipoloji, toplumsal kurumlar ve değerler gibi kavramlar Ülken'in çalışmalarına sıkça yansımıştır.

Ülken, sosyolojinin konusuyla ilgili problemleri ele alırken aynı zamanda sosyolojide yöntem sorunlarını da irdelemiştir. Çünkü, yöntem konusu sosyolojinin genel konularından ayrı düşünülemez. Sosyolojik yöntemin kurallarını ilk belirlemeye çalışan Comte,

Spencer, Durkheim gibi sosyologlara dergi yazarları birçok noktada eleştiri ve düzeltmeler yapmışlardır. Metodoloji konusunda dergide en çok duran yazarlardan biri Ülken'dir. Ülken, "Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü", "İnsani İlimler Mümkün müdür?" başlıklı makalelerinde bilim görüşünü ortaya koyarken sosyolojinin yöntem sorunları üzerinde de açıklayıcı bilgiler verir (Ülken, 1942 :110).

Bilimi felsefi bir temele dayandırma gereğine inanan Ülken, sosyoloji çalışmalarıyla felsefi sorunları iç içe sunmuştur. Bilgi teorisi ve değerler alanı bunlardan biridir. Ülken, bilgi teorisi ile değerler alanı ve insan ihtiyaçlarının aynı ilkelerle açıklanıp açıklanamayacağını problem konusu yapmıştır. Bunun için farklı bilgi türlerini uzlaştırmaya çalışır. İnsanı ve doğayı bir bütün olarak ele alan Ülken, onu parçalayan tüm indirgemeci yaklaşımları eleştirir. Bu çerçevede Ülken, bilimi, felsefi bir temele dayandırma zorunluluğunu duymuştur. Böylece, bilim ile felsefeyi ayırmak yerine uzlaştırmak ve felsefeyi diğer bilimlerin kuramsal temeli yapmaya çalışmıştır. Ülken'e göre kuramsal temele dayanmayan çalışmalar bilgi üretiminde bulunamazlar. Çünkü, felsefi temeli olmayan ya da felsefi bir disipline dayanmayan çalışmalar genellemelere ulaşamaz (Ülken, 1942: 8-9).

Ülken'den sonra dergide en sık yazan diğer bir sosyolog Nurettin Şazi Kösemihal'dir. Ülken gibi çok yönlü bir yazar olan Kösemihal, "Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme", "Sosyal Realitenin Analizi" ve "Sosyolojide Yöntem" çalışmalarında sosyolojinin konusu ve yöntemine değinir. Ayrıca, "Gurvitch Sosyolojisi", "Sanat ve Fikir İşçileri" ve "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi" gibi çalışmalarıyla da farklı ilgi alanlarını göstermiştir. Kösemihal, sonradan kitap olarak da yayınladığı "Sosyolojide Yöntem" çalışmasında sosyolojinin doğuşu, gelişmesi ve bugünkü durumunu ele alır.

Derginin önemli yazarlarından Kösemihal'in monografi tekniğine ve Gurvitch sosyolojisine yakın bir sosyoloji anlayışını benimsediğini, ayrıca Gurvitch sosyolojisinin eksik bıraktığı bazı noktaları ise Moreno'nun sosyometri teknikleriyle gidermeye

çalıştığını daha önce belirtmiştik. Gerçekten de Kösemihal, gerek monografi tekniklerini, gerekse sosyometri tekniklerinin ülkemizde tanıtılmasında önemli rol oynamıştır. 1958 yılında yazdığı “Cybernetics, Sociometry and Microsociologie” başlıklı yazısında önemli bir mesaisini sosyometri tekniğine ve mikro sosyoloji bahsine ayırmıştır. Sibernetik, sosyometri ve mikrososyoloji üzerine geniş bilgiler veren Kösemihal, Moreno tarafından geliştirilen sosyometri ile Gurvitch tarafından geliştirilen mikrososyoloji yirminci yüzyılın insanbilimleri alanında en önemli buluşu olarak nitelemektedir (Kösemihal, 1958: 89).

Sosyoloji Dergisi’nde Türkiye’de sosyoloji çalışmalarına da belli ölçülerde yer verilmiştir. Prens Sabahattin, Ziya Gökalp gibi sosyologlar ele alınarak derginin kendi geleneğine ve tarihine sahip çıktığı görülmüştür (Ercan, 2013: 66). Sosyoloji Dergisi gündelik siyasetin dışında akademik bir dergi olarak kalmayı başarmış bir dergidir. Türk sosyolojisi bu dönemde teorik çalışmaların yanında monografik çalışmalara da ağırlık vererek kendi kimliğini bulmaya çalışmıştır.

1.3.Sosyoloji Dergisi [1989 - 3. Dizi]

1980’li yıllarda Türkiye’de sosyoloji kurumsallaşmasını büyük ölçüde tamamlamıştır. Yeni bölümler açılmış, disiplinler arası farklılaşma ve ayrışma artmıştır. Sosyoloji kongreleri daha sık yapılmaya başlanmıştır. Sosyolojinin kurumsal kimliğinde ve sürekli yayınlarda artış olmuştur (Kaçmazoğlu, 1999: 325).

Sosyoloji Dergisi uzun bir aradan sonra 3. Dizi – 1. sayı olarak 1989 yılında tekrar yayınlanmaya başlanması aslında var olan dergiyi yeniden canlandırma girişimidir. Yayın kurulu başlangıçta Baykan Sezer, Ümit Meriç Yazan ve Korkut Tuna’dan oluşmuştur. Zamanla bazı isimlerin yerine yenileri eklenmiştir.

Derginin ilk sayısında bölümün yayın organı olduğu ve bölümün tarihine sahip çıktığını belirtmiştir. Bu çerçevede derginin yayın politikasının belirlenmesinde bölümün gelenekleri ve görüşleri dikkate alındığı söylenebilir. Sosyoloji Dergisi’nin 3. Dizisinde Türk tarihine ilgi artmıştır. Türk sosyoloji tarihi üzerine

araştırmalar yayınlanmıştır. Sezer döneminde daha belirgin bir çizgi izleyen dergi, sonraki yıllarda çizgisinde bazı değişikliklere gitmiş, kapılarını herkese açmıştır. Felsefe, antropoloji, psikoloji, edebiyat, sanat tarihi, tarih, coğrafya gibi farklı alanlara açılan dergi, disiplinler arası bir yaklaşımı benimsemiştir. Sosyoloji Dergisi uluslararası indekslere girmiş hakemli bir dergi statüsünü kazanmıştır. Derginin internet sayfasında şu ifade dikkat çekmektedir: “Sosyoloji Bölümü geleneklerinden beslenmekte ve bu birikimin yeni bakış ve ürünlerle sürdürölmesini önemsemektedir. Sosyoloji Dergisi teorik ve ampirik çalışmaların özėün bir sosyolojik bakışın oluşması doğrultusunda yayımlandığı bir dergi olarak alana katkı yapmaktadır.” Derginin son yıllarda farklı sosyoloji bölümlerine açılması, Sezer döneminde başlatılan ilkelerinden bir sapma olarak görölabilir. Ancak derginin farklı disiplinlere açılması Türk sosyolojisi açısından olumlu bir geleişme olarak da okunabilir. Çünkü İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü yetiştirdiği hocalarla Türkiye’deki birçok bölümün kurulmasına katkı sağlamış bir bölümdür. Diğer bölüm hocalarıyla kurulabilecek bir işbirliği Türk sosyolojisine canlılık kazandıracaktır.

Sosyoloji Dergisi, Gökalp ve Ülken’den sonra üçüncü kez yayınlanması Baykan Sezer’in bölüm başkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Derginin izgisi tamamen Sezer’in görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Sezer’den sonra dergide bazı değişikliklere gidilmişse de bu durum derginin çizgisine yakın zamana kadar fazla yansımamıştır. Baykan Sezer anlayışının dergide “örtük” de olsa sürüyor olması, onun görüşlerinin bölüm olarak ekolleştiği anlamına gelmektedir. Sezer’den sonra derginin farklı sosyoloji çevrelerine açılmış olması bir zenginlik olarak düşünölmemektedir. Derginin 5. sayısında yayınlanan “Sunuş” yazısında “disiplinlerarası olduğu kadar sosyoloji disiplini içinde ama farklı üniversitelerde olan meslektaşlarımıza da sayfalarımızı ayırmış olduk” (Tuna, 2000: v) ifadesine yer verilmiştir.

Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün yayın organı olduğu için büyük ölçüde bölümün görüşlerini yansıttığı düşünölabilir. Sosyoloji Dergisi-3. Dizisi tarihsel ve yerli

bir sosyolojiye ağırlık verilmiştir. Dergide Türk toplumu ile Batı toplumlarının farklı sosyal gerçekliğe sahip oldukları, dolayısıyla Türk toplumunun sorunlarının çözümünde Batı sosyolojisinin yetersiz kalacağı savunulmuştur.

Sosyoloji Dergisi, bölümün tarihine ve geleneklerine sahip çıkmış bir dergidir. Bölümün geleneğinde güçlü bir etki bırakmış en önemli özellik Türk tarihini sosyolojinin ilgi alanı içine çekmiş olmasıdır. Sosyoloji Dergisi bu geleneği sürdürerek günümüzde Türk toplumunun yaşadığı sorunların kaynağını tarih ile ilişkilendirerek ele almıştır. Çünkü Türk toplumunun tarihi zenginliği günümüzde yaşadığı pek çok sorunun çözümünde imkân sunmaktadır. Türk sosyolojisinin tarih ile ilişkisi, tarihe yönelmesi Sosyoloji Dergisi'nde ve bölümde güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Türk sosyolojisinin felsefi bir gelenekten yoksun olduğu noktasındaki eleştiriler karşısında zengin bir tarih anlayışı ile cevap verilmiştir. Dergide evrensel (Batı) bilim anlayışı fazla ideolojik bulunmuş ve tartışma konusu yapılmıştır. Batı'da ortaya çıkan bilimcilik, Batı üstünlüğünü tartışma dışı bırakan ve bu üstünlüğü pekiştiren ideolojik bir donanımına sahiptir. Dolayısıyla, sosyolojiye yüklenen görevin bu doğrultuda olduğu vurgulanmıştır.

Sosyal olayların açıklanmasında Doğu-Batı çatışması, dergide kuramsal bir çıkış olarak güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Doğu toplumları ile Batı toplumlarının hem özellikleri hem de çıkarlarının farklı olduğu tezinden hareket edilmiştir. Batılı düşün kalıplarıyla Türk toplumunun sorunlarının açıklanamayacağı, Türk toplumunun özelliklerini dikkate alan ve onun çıkarlarını savunan yerli bir sosyoloji anlayışının savunulacağı, derginin çıkış gerekçesinde ve programında yer almıştır. Derginin bugüne kadar çıkan sayılarına bir bütün olarak bakıldığında bu programa büyük ölçüde uyulduğu gözlenmiştir.

Batı sosyolojisinin Türk toplumunun sorunlarını kavramakta yetersiz kalacağı tezi, Türk toplumu ve Batı toplumları üzerine çalışmaların yoğunlaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, Sosyoloji Dergisi'nde Türk toplumunun özelliklerinin yanı sıra Batı toplumlarının açıklanmasına yönelik makalelere geniş yer

verilmiştir. Birçok çalışmada Batı toplumları ile Türk toplumu arasındaki farklılıklar dile getirilmiştir. Bu çerçevede dergide ele alınan konular arasında Batı toplum tarihi, Batı düşüncesi, Batı sosyolojisi, Türk toplumu, Türk sosyolojisi ve Türk sosyologları önemli yer tutmuştur. Ayrıca, dergide sosyolojinin alt dalları ile ilgili pek çok konu gündeme getirilmiş ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bölüm tarihinde ve geleneğinde var olan ve bugün de sürdürülen bu anlayış, bölümün düzenlediği birçok etkinlikte kendini göstermiştir. “Disiplinler arası Şehir Çalışmaları Sempozyumu”, “Cumhuriyetin 75. Yılı Konferansları”, “Baykan Sezer Çalışma Günleri”, “Türkiye’de Sosyoloji, Ziya Gökalp Sempozyumu”, “Türkiye’de Sosyoloji: 50’li Yıllara Bakış Sempozyumu” etkinlikleri bu çerçevede düzenlenmiştir. Derginin sonraki sayılarının çoğu özel dosyalarla çıkmıştır: “Ütopya” özel sayısı, “E. Durkheim” özel sayısı, “Korkut Tuna’ya Armağan”, “Batı’da Sosyoloji Eğitimi”, “Oryantalizm”, “Pier Pourdieu” özel sayısı, “Göç”, “Eğitim sosyolojisi”, “Askeri sosyolojisi” gibi çok sayıda özel sayı dosyaları yayınlanmıştır.

Sosyoloji Dergisi kuramsal çalışmalara ağırlık vermesine karşın uygulamalı çalışmaları da reddetmez; bazı sayılarında (özellikle kent, kimlik, yoksulluk, depresyon, sokak çocukları vb.) giderek artan bir yoğunlukta monografik çalışmalara yer vermiştir. Üstelik dergide yayınlanan alan araştırmalarının sağlam bir teorik temele dayandırılmasına dikkat edildiği görülmektedir. Türkiye’nin sorunlarını kavrayan ve çözüm öneren makalelere öncelik verilmesi derginin çizgisiyle de örtüşmektedir.

Sosyoloji Dergisi’nde çeşitli konular tartışmaya açılmış olmasına karşın, derginin bazı konularda görüşlerinin yeterince netleştirilemediği söylenebilir. Bu, derginin farklı görüşlere açılması ve coğrafyasındaki konjonktürel değişmelerle ilgili bir durumdur. Bununla birlikte, Sosyoloji Dergisi’nde Türkiye’nin sorunlarını kavramaya yönelik konulara ağırlık verildiği ve Batı sosyolojisine eleştirel yaklaşıldığı görülmektedir. Önceki dizilerde hâkim olan aktarmacı yaklaşım üçüncü dizide tamamen terkedilmiştir. Batı düşün kalıplarıyla Türk toplumunun sorunlarının

çözümlememeyeceği güçlü bir biçimde dile getirilmiştir. Batı sosyolojisi karşısında kendi toplum çıkarlarını dikkate alan bir Türk sosyolojisinin kurulması gerektiğine işaret edilmiştir. Türk sosyolojisinin özelliklerini ve farklılıklarını kavramaya yönelik tartışmalar, derginin ilk dönemde en çok üzerinde yoğunlaştığı konulardır.

Sosyoloji Dergisi'nde en dikkat çeken bir konu da dergiye yazan makale sahiplerinin kendi geleneklerine ve tarihlerine sahip çıkmalarıdır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp hakkında dönemin sosyologları çok sayıda makale ve kitap yayınlamışlardır. Bazı konularda görüşlerine katılmasalar da her iki sosyoloğa da Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olmaları bakımından saygı ve sempatilerini belirtmişlerdir.

2. Sosyolojiye Vurgu Yapmış Üniversite Dışı Dergiler

Bu kapsamda “İş ve Düşünce”, “Adımlar”, Yurt ve Dünya” dergileri genel özellikleri bakımından değerlendirilecektir. Bu dergiler dönemler ve ekoller bazında Türk sosyolojisinin özelliklerini yansıtan en popüler dergileridir. İş ve Düşünce uzun yayın dönemi ve İstanbul ekolüne yakınlığıyla dikkat çekmektedir. Yurt ve Dünya ile Adımlar Dergisi 1940'lı yılların ilk yarısında çıkarılmış ve Ankara ekolünün görüşlerini temsil etmiştir. 1940'lı yıllar savaş yıllarıdır. Uluslararası dengeler her türlü siyasete kapı aralamıştır. Yurt ve Dünya ile Adımlar sola açılırken İş ve Düşünce sağ muhafazakâr çizgiye yakın bir duruş sergilemiştir. Dergi 1930'lu yıllardan başlayarak aralıksız 40 yıl boyunca yayınlanmıştır. Bu zaman diliminde farklı dönemlere tanıklık etmiş ve bu dönemlerin özelliklerinden etkilenmiştir. Bu çerçevede Türk sosyolojisi gündemi doğru okuma ya da belirleme yerine -ki bu Türk sosyolojisi için eksiklik ve eleştiri konusudur- Türk siyasal tarihine yansıyan konularla ilgilenmiştir (Sezer: 1989).

1940'lı yıllara kadar sadece İstanbul Üniversitesinde temsil edilen sosyoloji, liselerde de ders olarak okutulmuştur. II. Dünya Savaşı'na müdahil olmayan Türkiye'nin barışçıl denge politikası, savaşın ardından taraf belirleme kaygısına düşmüştür. İkinci Dünya

Savaşı'ndan galip çıkan İngiltere ve Amerika'ya yakınlaşan Türkiye, seçimini bu ülkelerden yana yapmıştır. Bu siyasi seçimden sosyolojimizde etkilenmiş ve Anglosakson bilim anlayışının etkisi altına girmiştir. 1940'lı yıllarda Türkiye'de sosyoloji çalışmaları açısından yaşanan üretkenlik 1950'li yıllarda sönük geçmiştir (Kaçmazoğlu, 1999: 114).

İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Batı, etkisini tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de hissettirmiş ve iktidar değişikliğine yol açmıştır. Yeni siyaset doğrultusunda bazı sosyologlar iktidara yakın bir çizgide durmuşlardır. Bu isimler arasında Mümtaz Turhan ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu dönemin en üretken sosyologları arasındadır. Bu yazarlar dönemin demokrat parti iktidarına politika üretirken eski iktidar seçkinleri hayal kırıklığının şokunu henüz üzerlerinden atamamış görünmektedirler. Ziya Gökalp'in uygarlık-kültür ayrımını benimseyen Turhan, milli değerlerin korunması şartıyla Batı'dan bilimsel düşünce ve teknik unsurların alınabileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda sosyal ve kültürel değişme kavramları üzerinde duran Turhan, yazılarında ağırlıklı olarak Batılılaşmanın nasıl gerçekleşebileceğini anlatmaya çalışmıştır. Dönemin en üretken sosyologlarından Fındıkoğlu ise kendi dergisinde sosyal siyaset ağırlıklı bir düşüncüyü işlemiştir (Ercan, 2013: 71).

İstanbul Ekolüne bağlı sosyologların çalışmalarına ek olarak Ankara Ekolü sosyologları da Türkiye'de sosyolojik gelişmeye özellikle köy monografileri araştırmalarıyla katkı sunmaya başlamışlardır. 1940'lı yıllardan sonra sosyolojinin farklı disiplinlerinde çalışmaların çeşitlendiği görülür. Tarihsel, kültürel, yapısal-işlevselcilik, liberal ve çatışmacı birçok yaklaşım sosyolojik araştırmalara yön vermeye başlamıştır. Yine bu dönemde Prens Sabahattin'in temsil ettiği Science Sociale ekolüne ilginin arttığı görülüyor. Sosyologlar arasında kamplaşmalarla birlikte belli bir farklılaşmalarda ortaya çıkmıştır. Bazı sosyologlar tarihsel araştırmalara yönelirken bazıları mevcut olgulara eğilmişlerdir.

2.1. İş ve Düşünce Dergisi

İş ve Düşünce, Türkiye Harsı ve İçtimai Araştırmalar Derneği'nin yayın organı olarak Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun sorumluluğunda çıkarılan bir dergidir. 1934 yılından başlayarak 1972 yılına kadar düzenli olarak 276 sayı çıkarılan dergi, 160'ıncı sayıya kadar İş, 161'inci sayıdan itibaren İş ve Düşünce adıyla yayınlanmıştır. 38'inci sayıya kadar derginin imtiyaz sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, bu sayıdan itibaren yazı işleri müdürlüğünü Orhan Tuna üstlenmiştir.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesindeki çalışmalarıyla Türkiye'de sosyolojinin gelişmesine önemli katkı sağlamış olan Fındıkoğlu hem dernekçilik hem de dergicilik faaliyetiyle Osmanlı döneminde başlamış olan bir geleneği neredeyse tek başına sürdürmeye çalışmış bir sosyologdur. Önce Türkiye Harsı ve İçtimai Araştırmalar Derneği'ni kuran Fındıkoğlu, derneğin amaçları doğrultusunda yayın yapmak, Türkiye'de sosyal bilimlerdeki eksikliği gidermek amacıyla bir de dergi çıkarır. Sosyoloji geleneği içinde önce Ziya Gökalp'le başlayan dergicilik faaliyeti, Hilmi Ziya Ülken gibi Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da aynı idealizmi sürdürür. Sosyolojik düşüncenin geliştirilmesi çabasının ardında elbette yüksek derecede yurtseverlik vardır. Bilim adamı sorumluluğu içinde ülkesinin sorunlarına merhem olacak çözümler üretmek, eğitim ve kültür alanında araştırmalar yapmak tarih boyunca Türk aydınının meselesi olmuştur.

İş ve Düşünce dergisinin yayın hayatına başladığı dönemde Türkiye'nin sorunları karşısında bu sorunların çözümünde kullanılabilecek bilgi birikimi sınırlıdır. İş ve Düşünce dergisi Türkiye'de bilimsel bilginin üretilmesi ya da Batı'dan aktarılacak belli bir birikimin sağlanması noktasında kendini sorumlu hissetmektedir. Bu gerçeklikten hareket eden İş ve Düşünce, Türkiye'de yerli ve milli düşünce geleneğini oluşturmak için çok sayıda şahıs monografisi, şehir monografisi, toplumsal olay ve olgulara yönelik monografiler ve çeviri yazıları yayınlamıştır. Bu yazıların çoğu dergide özel sayılar biçiminde yayınlanmıştır. Ziya Gökalp en çok işlenen konu olmuştur. Dergide Gökalp çizgisinin

yanı sıra Prens Sabahattin çizgisinden pek çok kişi özel dosya konusu yapılmıştır. Namık Kemal, Cevdet Paşa gibi tarihi kişiliklerin yanı sıra Prof. E. Von Aster, Prof. G. Kessler gibi yabancı sosyologlar da dergide işlenmiş konulardır. Şehir monografileri, kooperatifçilik, ormancılık, sigortacılık ve madencilik gibi konular dergide sıklıkla ele alınmıştır.

Derginin ismi ile Fındıkoğlu'nun düşünce dünyası arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Fındıkoğlu'nun 'söz'den ziyade 'iş'e ağırlık vermesinin nedeni tarihi kaynaklara dayanma gereksinimidir. Yusuf Hashacip'te görülen ve bilgiye dayanan "iş" fikrini, modern felsefenin tecrübeleriyle geliştirmeyi amaçlayan Fındıkoğlu, derginin isim kaynağı olarak Ziya Paşa'nın bir beytinden esinlendiğini not düşer. "Ayinesi 'iş'dir kişinin lafa bakılmaz, şahsın görünür retbe-i akl'ı eserinde!" Fındıkoğlu'nun görüşlerinde "düşünce"den "iş" ve "eylem"e geçme ilkesi önemli yer tutmaktadır (Güngör Ergen, 2002: 10). Fındıkoğlu, Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilik" adlı eserinde geçen iş kavramından esinlenmekle birlikte Fransızca 'Action' kelimesinin karşılığı olarak da kullandığı düşünülebilir (Akpolat, 2004. 125). Nitekim dergi daha ilk sayısında kendini şu şekilde tanıtmaktadır: "Üç ayda bir çıkan İş, Ahlâkî ve İctimaî İlimlerden Bahseder. En geniş manada düşünülecek bir 'Ahlaki ve İctimai Bilgiler Mecmuası olan 'İş', milli harsın muhtelif dalları ile ilişkisi olan bütün Türk münevverlerinin mecmuasıdır. 'İş'in Türkiye'de vücuda getirmek istediği ilmi çalışma ve felsefi düşünme hareketi, ancak yerli kuvvetlerin yardımı ile serpilecek, gerek 'İş', gerek İş'in himayesi altında çalışan 'Türkiye harsi ve ictimai araştırmalar merkezi' yalnız düşündüklerine inanan ve inandıklarını düşünen Türk münevverlerinin alakasına dayanarak yolunda yürüyecektir" (İş ve Düşünce, 1934: 145). Türk düşüncesinin kaynaklarına inmeyi ve bunları işlemeyi amaç edinen İş, "siyasi ve ictimai bir inkılap geçiren Türkiye'nin içinde bulunduğu ictimai ihtiyaçlardan doğmuştur." İş dergisi "Türkiye'de yerli ictimai tetkikler yapmak, ictimai meselelerin aydınlatılmasına yarayacak ilmi etütler neşretmek maksadı ile bir 'Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Merkezi' kurmuştur" (İş ve Düşünce, 1934:

77).” Merkez felsefe öğretmenleri başta olmak üzere tüm aydın kesimlere kapısını açmıştır.

İş ve Düşünce dergisinin yazıları birkaç grupta toplanabilir. Denemeler başlığı altında felsefe ve sosyoloji yazıları. Çevirmeler başlığı altında sosyal bilimlerle ilgili tercümeleler. Araştırmalar başlığı altında yerli ve yabancı düşünürleri konu alan yazılara geniş yer verilmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin toplumsal yapısını, toplumsal kurumları, milli kültür tarihimizi inceleyen yazılara geniş yer vermişlerdir. Bildirmeler başlığı altında sosyal bilimlerle ilgili eski ve yeni kitaplar tanıtılmıştır. Olup-bitenler başlığı altında ise çeşitli memleket meseleleri, fikir hayatı ve hadiseler üzerinde gözlemler ve notlar yayınlanmıştır.

Türkiye’de sosyoloji alanında yayımlanan en uzun süreli dergilerden biri olan İş ve Düşünce, yerli ve yabancı pek çok yazara sayfalarını açmıştır. Derginin çıkışından itibaren aralıksız ve yoğun olarak yazan bazı isimler şunlardır: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Orhan Tuna, Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Cavit Orhan Tütengil, Mümtaz Turhan, Selim Nüzhet, A. Zeki Velidi, Tahsin Demiray, S. Karahasan, Mehmet Ali Ayni, Oğuz Arı, Amiran Kurtkan, Tarık Özbilgen. Yabancı yazarlardan ise Gerhard Kessler, Maurice Halbwachs, Ernst Von Aster, Pitirim Sorokin yazmıştır. Ayrıca, alanlarıyla ilgili değişik konularda bir veya birden fazla yazan yerli ve yabancı çok sayıda isim dikkat çekmektedir. Ancak derginin yükünü tek başına omuzlayan isim Fındıkoğlu’dur. Dergide yazdığı yazıların çoğunda takma isimler kullanmış ve kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Bu sırada dergiye Orhan Tuna’nın da katkılarını belirtmek gerekir. 29’uncu sayıdan itibaren Orhan Tuna’nın katılmasıyla dergi, bilimsel iş birliği olanağını artırmıştır (Ercan, 2011: 191).

İş ve Düşünce dergisi uzun yayın dönemi içinde siyasetten eğitime kadar sosyolojinin bütün disiplinlerini kapsayacak genişlikte makalelere sayfalarını açmıştır. Dergide hem kuramsal hem de uygulamalı sosyoloji yazılarına yer verilerek eklektik bir yayın çizgisi izlenmiştir. Amacını sosyal sorunlara çözüm üretmek ve farklı alanlarda fikri olan mütefekkirlerimizi tanıtmak olarak

açıklamaktadır. Derginin yayın politikası büyük ölçüde Fındıkoğlu'nun düşünceleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Fındıkoğlu determinist yaklaşımlardan kaçınırken disiplinler arası iş birliğini öne çıkarmıştır. Türk sosyolojisinde bütüncül görüşü temellendirmeye çalışmıştır. Fındıkoğlu'na göre Türkiye'de yeterince bilim ve felsefe geleneğinin oluşturulamaması çalışmalarının çıkış noktasıdır (Güngör, 1988). Fındıkoğlu, İş ve Düşünce dergisi ile Türkiye'de bilimsel ve felsefi düşüncenin geliştirilmesi yollarını aramıştır.

Fındıkoğlu, hayatı boyunca Anadolu'nun problemleriyle yakından ilgilenmiş, bu problemlerin çözümü için çeşitli öneriler ortaya koymuştur. Bu çalışmalarında onu önce vatansever bir insan, sonra da objektif bir bilim adamı olarak görmek mümkündür. Türk insanının mutluluğu ve yükselmesi onun en büyük idealidir. Bu ideal uğrunda sürekli kafa yormuş, dernek çalışmaları ve yayın faaliyetleriyle itici güç görevini üstlenmiştir. Fındıkoğlu iktisadi kalkınma, kentleşme, köy, folklor, kooperatifçilik bölge araştırmalarına büyük önem vermiş, buna ilişkin gözlemlerini İş ve Düşünce dergisinde yayınlamıştır (Düzgün, 2000:111-116).

Fındıkoğlu'na göre iş ve aksiyon kurallarının sağlıklı işletilebilmesi için öncelikle sosyal problemler ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir. Aksi durumda çözümler işe yaramayacaktır. Dergi tamda bu noktada öznel yaklaşımlardan kaçınarak Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu kalkınma ruhunu uyandırmak, işe yarar çözümler üretmek, iş bilir insanları yetiştirecek amacıyla ortaya çıkmıştır (Güngör, 2002: 10). Türkiye'nin sosyal ve kültürel yaşantısı yüzyılların alışkanlıklarıyla şekillendiği için iktisadi ve siyasi pek çok konuda Batı'dan aktarılan fikirler pek işe yaramamıştır. Açıkçası tarım toplumunun zihinsel kodlarıyla düşünen bir toplumda modern-rasyonel değerlerin toplumsal hayata uygulanması kolay olmamıştır.

Çağdaş bir toplumun inşasında örgütlenmenin önemine inanan Fındıkoğlu, bilim, kültür ve eğitim alanında birçok kuruluşun üyesi ya da kurucusudur. Fındıkoğlu'nun bu özelliği bilim anlayışıyla da uygundur. Nitekim derginin adını “İş”, sonra “İş ve Düşünce” olarak

koyması tesadüf değildir. Sosyolojiyi bilim olduğu kadar uygulama ve iş vasıtası olarak görmektedir. Fındıkoğlu'nun görüşlerinde fikirden harekete, düşünceden iş ve aksiyona geçmek prensibi önemli bir yer tutmaktadır (Güngör, 2002: 10). Nitekim İktimaiyat Enstitüsü ve Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin kurulması Fındıkoğlu'nun çabalarıyla olmuştur.

İktisat Fakültesi'nde görev alan Fındıkoğlu, doktora hocası Charles Gide ve çalışma arkadaşı Kessler'in de etkisiyle iktisadi yorumdan geçmiş bir sosyolojiye yönelmiştir. İktimaiyat Enstitüsü çatısı altında yürütülen çalışmalara İş ve Düşünce dergisi sayfalarını açmış, sosyolojiye yeni bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. Türk sosyolojisi için çok yeni olan iktisat sosyolojisi, siyaset sosyolojisi gibi alt dallar bu çabanın sonucunda gelişmeye başlamıştır. Fındıkoğlu, Gökalp'in temsil ettiği dayanışmacı-toplumcu görüşler ile Prens Sabahattin'in temsil ettiği bireyci görüşleri bütünleştiren organik bir yaklaşımı benimsemiştir. Herhangi bir ekole dayanmak yerine sentezci bir anlayışa sahip olmuştur. Köy monografilerine dayalı Le Playci yaklaşımlara, Gökalp ve Mehmet İzzet'in ulus inşa etme çabalarına, devrimlere, işçi hareketlerine, sanayileşmeye, iktisadi olaylara, sosyalizm gibi örtülü akımlara kayıtsız kalmamıştır. Böylece Türk sosyolojisinde yeni alt başlıklar ve çalışma alanları ortaya çıkmıştır. Sanayi kuruluşlarının toplumsal yapıya etkileri, kentlerin demografik yapılarının araştırılması, tarımsal üretimi artırmaya ilişkin kooperatifçilik çalışmaları Fındıkoğlu'nun iktisat sosyolojisine duyduğu ilgiyi gösterir.

İş ve Düşünce dergisinde Fındıkoğlu imzalı yazıların geneline bakıldığında Batı sosyolojisine açılan, ancak batı sosyolojisine hâkim kavramlar üzerinde yeniden düşünen, bilgi üreten yerli bir sosyolog izlenimi vermektedir. Yazdığı yazılarla ülkenin kalkınması ve modernleşmesine büyük destek vermektedir; ancak devrimci değil reformisttir. Sosyal adaleti gözetken bir kalkınma modeli üzerinde durmaktadır. Bu nedenle onun çalışmalarında sosyal siyaset ve kooperatifçilik önemli yer tutar. Türkiye'nin siyasi, içtimai ve iktisadi meselelerine Batılı bakış açısıyla değil, Türkiye gözü ile bakmak gerektiğini söyleyen Fındıkoğlu, her türlü akıma

mesafeli durmayı başarmış bir sosyologdur. Bununla birlikte Alman idealizmini yansıtan sosyal siyaset konularına dergide geniş yer vermiştir. Alman kökenli sosyal bilimcilerin yazıları ağırlıklıdır.

İş ve Düşünce dergisinde sosyoloji, ekonomi, hukuk, siyaset, felsefe, eğitim, kültür, folklor ve güncel konular üzerinde sıklıkla durulmuştur. İş ve söz, düşünce ve eylem birlikteliğine felsefi bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. Olaylar ve olgular çok yönlü ve bütüncül bir görüşle değerlendirilmiş, tarihsel perspektiften sapmadan eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Dergi, Türkiye’de yerli ve milli bir düşünce geleneğinin kurulmasına hizmet etmiştir. Bu doğrultuda dergide çok sayıda kuramsal ve uygulamalı çalışma yayınlanmış, çözüm önerileri sunulmuştur. 1934-1972 yılları arasında toplam 278 sayı çıkaran dergi, Türk sosyolojisinin önemli kaynakları arasında yerini almıştır. Ayrıca, Türk sosyolojisi araştırmacılarına çok sayıda yapı malzemesi sunmuştur.

2.2.Yurt ve Dünya

Türkiye’de sosyolojinin gerçek adresi İstanbul Üniversitesi’dir. 1914 yılında üniversite çatısı altında kurumsal bir kimlik kazanan sosyoloji, ülkemizde uzun bir süre tek başına temsil edilmiştir. Başlangıçta Gökalp-Durkheim çizgisinde gelişen Türk sosyolojisi, ikinci kürsüsüne ancak 1939’da DTCF’de kavuşabilmiştir. Lisansüstü eğitimlerini Amerika’da tamamlayan Behice Boran ve Niyazi Berkes’in çabalarıyla Ankara Üniversitesi’nde alternatif bir sosyoloji geleneği başlatılmıştır. Amerikan sosyolojisine yakınlık gösteren bu iki öğretim üyesi, Türkiye’de alan araştırmasına dayalı sosyoloji geleneğinin yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

1929 Üretim Anarşisi ile büyük bir krize girmiş olan Liberal Batı, bunalımını II. Dünya Savaşı ile aşmaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı, Türkiye’yi dış politikada olduğu kadar iç politikada da derinden etkilemiştir. Türkiye çok taraflı anlaşmalarla savaşın dışında kalmaya çalışırken, uygulamaya koyduğu askeri tedbirler yüzünden geniş halk kitleleri ekonomik zorluklar yaşamıştır (Dinçer, 2008: 195). Türkiye’nin yaşadığı sıkıntılar sadece askeri ya da

ekonomi ile sınırlı kalmamıştır. Almaya ve İtalya’da iktidara gelen faşizm, ülke sınırları içinde etkili olmaya başlamıştır.

1940’lı yıllar ekonomik açıdan sıkıntılı geçmesine karşın siyasal tartışmalar ve fikir dünyası açısından çok canlı geçmiştir. Hemen her görüşün temsil edildiği çok sayıda dergi çıkarılmıştır. II. Dünya Savaşı’nın akıbeti belli olunca bu dergilerin çoğu kapatılmıştır. Yurt ve Dünya dergisi de bu koşullarda çıkmış ve bu koşullarda kapatılmış bir dergidir. Faşizm aleyhine yayınlarıyla sola açılım sağlayan dergi, asıl vurguyu sosyolojiye yapmıştır. Yurt ve Dünya dergisinin sosyal, siyasal ve ekonomik meselelere yaklaşımı, aynı zamanda sosyolojinin Türkiye’de eğilimlerini belirlemek açısından da önem taşımaktadır.

Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil üçlüsü tarafından çıkarılan Yurt ve dünya, 1941-1944 yılları arasında 42 sayı yayımlamıştır. Behice Boran 21. sayıdan sonra dergiden ayrılmış ve Adımlar dergisini çıkarmıştır. Yurt ve Dünya’da Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Muzaffer Şerif’in sıklıkla yazmışlardır. Çekirdek kadro dışında kalan yazarlar dergiye telif ve çeviri makaleler, öykü ve şiirlerle katkıda bulunmuşlardır. Derginin fikri ağırlığını Behice Boran ve Niyazi Berkes üstlenmiştir.

Yurt ve Dünya dergisi çıkarken amacını şu şekilde açıklamıştır: “Maksadımız sadece yurt ve dünyada olup bitenleri okuyucularımıza bildirmek değildir. Daha ziyade yurt ve dünya münasebeti üzerinde durmak istiyoruz. Bu münasebet karşılıklı tesirler ve bağılıklardan mürekkeptir” (Yurt ve Dünya, 1941: 1). Türkiye’yi dünya ile bütün olarak gören ve ülke sorunlarını bu bütün içindeki etkileşim çerçevesinde ele alacağını belirten dergi, bilime sosyal hayatı anlama ve değiştirme görevi yüklemektedir. Bu bakış Marksist metodolojiye de uygun bir bakıştır.

Yurt ve Dünya dergisinin geniş yazar kadrosuna sahip olması derginin içeriğini zenginleştirmiştir. Derginin çeşitli konulardaki görüşlerini ortaya çıkarmak için bazı konu başlıklarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Ekonomi, köycülük, şehirleşme, eğitim,

ırkçılık, faşizm, bilim, edebiyat, sanat ve tarih derginin mesai harcadığı konular arasındadır. Bununla birlikte derginin asıl üzerinde yoğunlaştığı alan sosyolojidir. Derginin sosyoloji görüşlerine geçmeden önce diğer konulara yaklaşımına bakmak yerinde olacaktır.

Osmanlının yıkılışını Batı'nın emperyalist politikalarına bağlayan dergi, Osmanlıyı yarı sömürge olarak tanımlamıştır. Bunun en büyük kanıtı, kapitülasyonlar ve dış ticaretin yabancıların elinde olmasıdır. Osmanlı, bu yüzden bağımsız bir iktisat politikası izleyememiştir. Gücünü giderek kaybeden Osmanlı, dışa bağımlı hale gelmiştir (Belen, 1942: 277). Avrupa merkezli kapitalist üretim karşısında Osmanlı'nın geleneksel üretim biçimleri tutunamamıştır. İkinci Meşrutiyet zamanında İttihat ve Terakki'nin milli burjuva yaratma düşüncesi önemli görülmüştür (Şanda, 1943: 483). Yerli birçok anonim şirket kurulmasına karşın yerli üretime geçiş ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir. Yurt ve dünya dergisine göre, Cumhuriyet başarılı ve bağımsız bir iktisat politikası izlemiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin aldığı iktisadi tedbirler yüzünden tarımsal üretim azalmış, gıda maddeleri karaborsaya düşmüş, enflasyon yükselmiştir. Tüccarın bu durumu istismar etmesi dergide olumsuzluk anlamında konu edilmiş, hükümetin varlık vergisi desteklenmiş ve zorunlu görülmüştür (Belen, 1942: 374). Dergide hükümet politikalarının pek eleştiri konusu edilmemiştir. Aksine büyük toprak sahiplerine karşı köylünün çıkarları savunulmuştur.

Yurt ve Dünya dergisinde Niyazi Berkes'in kaleme aldığı kapitalizmin doğuşu bağlamında Batı tarihini inceleyen makaleler serisi yayınlanmıştır. Batı'nın sınıfsal yapısı ve kapitalizm karşısında işçi sınıfının olumsuz statüsü ele alınmıştır. Burjuva sınıfının gerici tavrı eleştiri konusu yapılırken örtük de olsa sosyalist fikirler savunulmaktadır (Berkes, 1943: 299).

II. Dünya Savaşı ile dünyayı kana bulayan faşizm, Yurt ve Dünya dergisinde sürekli eleştiri konusu yapılmıştır. Berkes'e göre faşizm, kapitalizmin bir devamıdır. Avrupa'daki ekonomik

gelişmelerin bir sonucudur. İşçilerin sermaye sınıfına karşı mücadelesi faşizmi doğurmuştur (Berkes, 1943: 325). Faşizmi ortadan kaldırmanın yolu da kapitalist sistemi ortadan kaldırmaktır (Berkes, 1944: 115).

Yurt ve Dünya dergisi köy sosyolojisi üzerinde çok sayıda makaleye yer vermiştir. Tarımda makineleşme, tarımsal üretimin geriliği, göç, köylerde geleneksel yaşam biçimleri, kadının statüsü, doğum oranları ve çocuk ölümleri monografik çalışmalarla gündeme getirilmiştir. Köye ilişkin yazıların çoğu, kentleşme ve sanayileşme çerçevesinde alınmıştır. Çarpık kentleşmeyi önlemek için devlet uyarılır. Tefeciliğe ve ağa düzenine karşı köylünün korunması gerektiği belirtilir. Eğitime ilişkin yazılarda Köy Enstitüleri geniş yer bulmuş ve enstitülerde yürütülen eğitime olumlu yaklaşılmıştır. Liberal ekonomik eğilimler kapitalist ve faşist düzenler yarattığı için eleştirilir. Milli ekonomi adına devletçilik üstü örtülü savunulur.

Yurt ve Dünya dergisinde ele alınan bir diğer konu başlığı ırkçılıktır. Irkçılık konusu dergide Avrupa'nın tarihsel koşulları ve kapitalizmin tahlili bağlamında ele alınmıştır. Dergi yazarları ırkçılığa olumsuz yaklaşmışlar ve mücadele etmişlerdir. Türk toplumunda ırkçılığın karşılığının olmadığı vurgulanmıştır. Irkçı nitelikte yayın yapan dergiler ve kişiler eleştiri konusu yapılmıştır (Berkes, 1942: 439; Muvaffak, 1943: 471). Dergiler üzerinden ilerici-gerici tartışması yaşanmış, kendilerini halkçı, inkılapçı, gerçekçi ve pozitivist bir çizgide tanımlamışlardır (Cemgil, 1944: 8-18). Bilim ve fikir hayatı açısından dergide eleştirel bir dil kullanılmaktadır. Türkiye'de henüz bilim geleneğinin oluşmadığı yönünde eleştiriler, eğitim ve sosyal bilimler açısından daha manidardır. Ülkede hızlı değişimler yaşanmakta, problemler oluşmakta ama sosyal bilimler bu problemleri kavramaktan uzak kaldığı belirtilmektedir (Berkes, 1941: 364). Bu noktada sosyal bilimlerin geliştirilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. Toplum olaylarının anlaşılmasında sosyolojiye duyulan inanç ve sosyolojinin imkanları öne çıkarılmıştır. Tarihsel sosyoloji bağlamında Osmanlı'nın son dönem düşünce dünyası eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi

düşünürler araştırma konusu yapılmıştır. Türkiye’de sosyolojinin gelişmesi bakımından Yurt ve Dünya, İstanbul ekolüne rakip bir sosyolojinin gelişmesinde önemli bir görev üstlenmiştir.

1940’lı yıllarda Türkiye’de düşünce hayatı dergiler üzerinden gelişme göstermiştir. Hemen her görüşün savunulduğu dergiler basın yasasına rağmen göreceli bir özgürlük yaşamıştır. Ancak bu özgürlükçü hava uzun sürmemiştir. Savaşın dışında kalmaya çalışan hükümet, denge politikasına dayanan bir dış politika izlemiştir. Savaşın sonuna doğru Almanya’nın kaybedeceği anlaşılınca hükümetin politik tutumu netleşmeye başlamıştır. Muhafız dergi ve gazeteler kapatılmış, tutuklamalar yaşanmıştır. Başlangıçta hem sağ dergilere hem sol içerikli dergilere karşı esnek davranan hükümet, savaş sonrasında yeni politikasını tamamen liberal Batı ittifakına göre inşa etmeye gayret edecektir.

Dergilerin kapatılmasında dış politika gelişmelerinin yanında, dergiler arasında yaşanan sert polemiklerin de etkisi olduğu söylenebilir. Dergilerin gerilimi artırmasından rahatsız olan hükümet, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel başkanlığında bir araştırma komisyonu kurdurur. Komisyonun Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na sunduğu raporda, bazı dergilerin “bir fikri objektif ve bitaraf olarak değil, yüksek sesle telkin eder mahiyette ve şiddetli polemik yapar” şeklinde nitelenmişti. Bu raporda “Yürüyüş” komünist, “Yurt ve Dünya” sol eğilimli, “Gökbörü” ise ırkçılık yapan sağ eğilimli dergiler olarak nitelendirilmişti (Dinçer, 2008: 226). Almanların Stalingrad önlerinde kesin yenilmesinden sonra hükümet, ABD ve İngiltere’ye yakınlaşmanın zeminini oluşturmak amacıyla ırkçı, Turancı yayınları kapatmış, iç politikada denge kurmak için de sol eğilimli Adımlar ve Yurt ve Dünya dergisi 16 Mayıs 1944 tarihinde hükümet kararıyla süresiz kapatılmıştır.

Yurt ve Dünya dergisinin resmen kapatılması mayıs ayında gerçekleşse da aslında dergi daha önce yayınına durdurmuştur. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel kapatılmadan birkaç ay önce Boratav ve Berkes’i makamına çağırarak ırkçı ve Turancı çevrelerin taşkınlık derecesine varan baskılarının parlamentoya kadar geldiğini, aslında kapatılmaları için hiçbir gerekçe olmamakla

birlikte yayınına bir süre ara vermelerini rica eder. Bunun üzerine dergi, Mart 1944'te 42. sayıdan sonra yayını durdurmuştur (Berkes, 1941: 227).

Yurt ve Dünya dergisinin bu çalışmaya konu olmasının nedeni, derginin siyasi kimliği değil, sosyolojiye vurgu yapmaları nedeniyledir. Boratav ve Berkes'in sosyolog kimliği dergiyi sosyolojinin temel kaynakları içine almıştır. Dergide yayınlanan saha araştırmalarına dayalı köy monografileri, sosyolojimize yeni bir soluk getirmiştir. Amerikan sosyolojisinden beslenen bu anlayış, 1960'lı yıllarda başlayan toplumsal yapı araştırmalarına öncülük etmiştir.

Yurt ve Dünya dergisinde 1940'lı yılların Türkiye'si, köylülüğün ağır bastığı, geleneksel üretim biçimlerinin modernize olamadığı, şehirleşmenin henüz başladığı, Kemalizm'in getirmeye çalıştığı ileri hamleleri sekteye uğratan gerici yapıların kırılmadığı bir ülke olarak tasvir edilmiştir. Dergide toplumsal sorunlar, Batı'da yaşanan süreçler ve kavramlar ışığında ele alınmıştır. Türkiye'nin sorunları dünyadaki gelişmeler ve problemlerle birlikte düşünülmüştür. Dergi kısa sürede köycülük, eğitim enstitüleri, ırkçılık, kapitalizm, sanayileşme, şehirleşme, Osmanlı toplum yapısı, laiklik, Kemalizm, sosyoloji, felsefe, sanat ve edebiyat yazılarından oluşan geniş bir literatür bırakmıştır.

Kapitalizme karşı eleştirileri, Türkiye'nin sorunlarını sınıfsal bir temelde açıklamaya çalışmaları, onları Marksist olarak nitelenmesinde etkili olmuştur. Türkiye'de ise türedi zenginlerin haksız kazançları eleştiri konusu yapılırken yeni oluşmaya başlayan milli burjuvaziye desteklemeleri onları devletçi ve solidarist bir çizgiye çekmektedir. Bu çerçevede köyün kalkınması için tarımda modernleşme, planlı şehirleşme ve sanayileşmeyi temel politika olarak savunmuşlardır. Dergi sol bir söylemle cumhuriyet aydınlanmasını, inkılapları ve demokrasiyi savunmuştur.

Sonuç olarak derginin kapatılması, sosyoloji bölümü hocalarının 1948'de düzmece bir kurguyla kürsüden uzaklaştırılmaları Türk sosyolojisi için büyük kayıp olmuştur.

2.3. Adımlar Dergisi

Yurt ve Dünya’da yazan bazı isimler Adımlar dergisinin de yazar kadrosunda yer almışlardır. II. Dünya Savaşı’nın güncel politik seyri içinde sert bir faşizm eleştirisiyle birlikte güncel sosyal olayların toplumsal boyutları ele alınmıştır. Hümanizma, siyaset, sanat, edebiyat, felsefi düşünce, toplum olayları, bilim tarihi gibi konulara yer verilmesi derginin aylık fikir ve kültür dergisi olarak anılmasını sağlamıştır. Adımlar dergisinde tıpkı diğer dergilerde olduğu gibi yabancı ve yerli çok sayıda düşünür, sanatçı ve edebiyatçı tanıtılmıştır. Toplumcu ve gerçekçi yazarlara öncelik verilmiştir. Toplam 12 sayı çıkaran dergi, Mayıs 1944’te Yurt ve Dünya dergisiyle birlikte kapatılmıştır.

Derginin yayın çizgisinin belirlenmesinde Boran’ın bilimsel yaklaşımı ve politik görüşleri etkili olmuştur. Behice Boran ile birlikte dergiye katkıda bulunan isimlerin başında Muzaffer Şerif Başoğlu ve Hilmi Ziya Ülken gelir. Başoğlu ve Ülken sosyal bilimler konularında sıkça yazarak derginin düşünsel zenginliğini artırmıştır. Ülken’in bu dergide yazması sadece sosyolojik ilgiyle açıklanamaz; Ülken’in 1940’lı yılların başında Marksist çizgiye yakın olması bu iş birliğinde önemli olduğu düşünülebilir. Arada bir yazan yerli ve yabancı isimler olmasına karşın derginin makale sıkıntısı çekmediği, üretken isimler sayesinde edebiyat, felsefe, sanat, sosyoloji ve tarihsel sosyoloji alanlarında önemli ve güncel konuların işlendiği görülmektedir.

Adımlar dergisinin sorumluluğunu üstlenen Behice Boran, Amerika’da doktorasını yapmasına karşın 17. Yüzyıl modern bilim anlayışından beslenmiştir. Pozitivist, aydınlanmacı ve modernist bakışa sahiptir. Toplumu ve doğayı birlikte düşünmüştür. Yereli ve evrenseli birleştirirken milli sosyoloji, milli sanat, milli edebiyat gibi söylemlere mesafeli durmuştur. Durkheimci sosyolojiye eleştirel yaklaşmakla birlikte işlevselci paradigmalardan beslenmiş ve Marx’ın sosyolojisine geçişler yapmıştır. Toplumsal yapı ve değişimle ilgilenerek tabakalaşma, sosyal hareketlilik, sosyal değerler, kültür, teknoloji, demografik ve coğrafi yapılar üzerinde durmuştur.

Adımlar dergisinde sanat ve kültür olaylarına sınıfsal bir yaklaşım gösterilir. Bunun nedeni, sanatın toplumsal işlevidir. Dergi, toplumsal ve devrimci sanatı savunmuştur (Boran, 1943: 199). Sanat ve edebiyat konularında sıkça duran Boran, sanat sanat içindir anlayışını eleştiri konusu yapar. Boran, sanatçının içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluk taşıması gerektiğini, tüm bu görüşlerle sanatçının toplumdan etkilenmesi kadar sanat eserinin de toplumu etkilemesi, diğer bir ifade ile karşılıklı etkileşimin kaçınılmaz olduğu vurgulanırken esas olarak bütüncül bir bakış açısı sergilenir. Ayrıca sanat eserinin toplum üzerinde etkili olması onun toplumu değiştirmede bir araç olarak kullanılabileceği anlamına da gelerek önem kazanır (Boran, 1943: 37-39). Sonuç olarak sanat sanat içindir görüşü eleştirilerek, sanata toplumsal bir işlev yüklenir.

Hümanizma, 1940'lı yıllarda entelektüel düzeyde ilgi çekmiş ve tartışma yaratmış bir konudur. Yücel dergisinde gündeme gelen bu konu, Adımlar dergisinde de gündeme gelmiş, konuyla ilgili çok sayıda yazı yayınlanmıştır. Cumhuriyet devrimlerini anlamak ve bu devrimlere bilimsel temel oluşturabilmek için hümanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle Antik Yunan'da ortaya çıkan halkçılık ve hümanizm düşüncesinin tıpkı Batı Rönesans'ını beslediği gibi Anadolu Türk Devrimini de besleyebileceği düşünülmektedir. Anadolu Rönesans'ı Türkiye'de ilerici unsurları, ilerici hamleleri geliştirebilir. "Tarihin seyri içinde insanın maddi ve manevi gelişmesine, daha hür olmasına, insan haysiyeti ile yaşamasına, genişleyen ufuklara doğru yol almasına hizmet etmiş bütün fikirler bütün milletlerin ve bütün insanlığın kıymet hazinesidir. Tarih boyunca gelen ve her yeni nesille zenginleşecek olan bu hakiki kıymet hazinesi ile insanlığımızın zenginleşeceğine inanıyoruz. Bu hakiki hümanizma ile milli kültür birbirine zıt değildir" (Başoğlu, 1943: 249). Dergi yazarlarının bu görüşlere katıldığı söylenebilir. Ancak, hümanizmayı bugünün sorunlarını çözecek altın bir anahtar olarak sunmasının doğru olmadığı da belirtilir. Muzaffer Şerife göre, hümanizma başlangıçtaki ileri hamlesini kaybetmiştir. O nedenle bugünün sorunlarını dün halledemez. Bugünün sorunları yine bugünün bakış açısıyla çözülebilir (Başoğlu, 1943: 254). Adımlar dergisinde esas olarak dün ve bugün, ulusal ve evrensel birlikte ele

alınmış ve sunulmuştur. Ne bugün ne de yarın ihmal edilmiştir. Geçmişe bugünden bakmayı metodolojik bir yaklaşım olarak benimsemişlerdir.

Adımlar, Cumhuriyet döneminde kültür devrimi adına yapılan her tür faaliyete körü körüne destek vermemiştir; gerektiğinde eleştirmiştir. Bu konulardan biri de milliyetçiliktir. Dünyanın pek çok yerinde ulus devlet mantığı içinde üst kültürün alt kültürleri yok etmeye çalışması aşırı milliyetçiliğin bir zorlaması olarak ele alınmış ve bu dergide eleştiri konusu yapılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bulanık sularında bile barışa vurgu yapan dergi, her türlü şovenizme ve ırkçılığa karşı mücadele etmiştir (Wallon, 1943: 267). Emperyalist güçlere karşı direnmek ve bağımsızlığı koruyabilmek için tüm mazlum ulusların ayırım gözetmeksizin özgürlük, eşitlik ve barış için işbirliği yapmaları gerektiği dergide sıkça dile getirilmektedir. Dergide sosyalizm adı kullanılmasa da halkçı ve eşitlikçi bir düzen arayışı sezilmektedir. Hümanizmayı da soyguncu düzene karşı çıkmak için, insanlığın ortak iyiliği için evrensel bileşen olarak göstermektedir.

Günümüzde post-modern söylem adı altında öne çıkan evrensellik ve yerellik karşıtlığı dergide çokça işlenen bir konu olmuştur. Batı hayranlığı eleştiri konusu edilir. Fransa'nın Almanlara direnmeden teslim edilmesi eleştiri konusu edilmiştir. Bu bağlamda Fransız edebiyatı ve entelektüel dünyasının kötü bir sınav verdiği vurgulanmıştır (Oyut, 1943: 113-116). Adımlar dergisinde yayınlanan çalışmaların çoğu, aydın olmanın gereği olarak sorumluları uyarmak, yanlış uygulamalara işaret etmektir. Bu uyarılardan birisi de ülkemizde Alman hayranlığı üzerinedir. Alman yazar Fridirick List'in Türkiye'de ilgi uyandırması üzerine eleştirel bir yazı kaleme alınır. List'in amacı, Türkiye'yi Almanların sömürgesi yapmak, tahıl ihtiyacını karşılamak olduğu belirtilir (Zaimoğlu, 1943: 156-160).

Adımlar dergisinin dünya kültürüne bakışını olumsuzlama anlamında değil ama eleştirel düzeyde okuduğu söylenebilir. Bu bağlamda dergi, yerli ve yabancı çok sayıda edebiyat ürününü tanıtmış; bir kısmını övmüş, bir kısmını yermiştir. Dergide

yayınlanan birçok yazı ses getirmiş, tartışma açmıştır. Özellikle milliyetçiliği yeren söylemleriyle hem hükümet kanadında hem de dergi çevrelerinden tepki çekmiştir. Behice Boran'ın "Kalp Fikir, Gerçek Fikir" başlıklı son yazısı bu tepkilere cevap niteliğindedir. Bilimsellik, ilerlemecilik, halkçılık, bilimde ve sanatta millik, köycülük, inkılapçılık gibi konularda bazı aydınların ve dergilerin vatanseverlik maskeleri altında kendilerine karşı linç kampanyası başlattıklarını, ancak fikri duruşları itibariyle buna okuyucuların itibar etmeyeceği belirtilmektedir (Boran, 1943: 337-339).

Adımlar dergisi II. Dünya Savaşı'nın izin verdiği denge politikalarına taraf olmuş, farklı dergi çevreleriyle polemige girişmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bazı çevrelerin hükümet üzerinde baskılarını artırmaları üzerine hükümet, matbuat kanununa dayanarak dergiyi kapatmıştır. Dergi, 12 sayı ancak çıkarabilmiş olmasına karşın başlangıçta belirlediği hedefleri büyük ölçüde gerçekleştirdiği söylenebilir.

Adımlar dergisi kültür ve sanat aracılığıyla topluma önemli mesajlar vermiştir. İnkılapçılığı savunmuştur. Türk toplumunu ileriye taşıyan her türlü düşünce ve kültürü önemsemiştir. Bu konuları kendi toplumsal bağlamı içinde ele almıştır. Edebiyat, sanat, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve tarihe ilişkin çok sayıda konu dergide yazılıp çizilmiştir. Bilim, dünyayı anlama ve açıklama noktasında tek referans kaynağıdır. Köycülük yerine şehirciliği, tarıma dayalı üretimin yerine sanayi üretimine, ilkel-geleneksel tekniğin yerine ileri teknolojinin almasını savunmuşlardır. Evrensel ve bütüncül bir bakış açısına sahiptirler. Batıyı eleştirel yaklaşmakla birlikte Batı'nın ileri tekniğini, bilimini ve değerlerini önemsemişlerdir. Irkçı ve gerici ideolojilere savaş açmışlardır. Milli bilim, milli sanat yerine evrensel bilim ve sanatı savunmuşlardır. Alman ve Fransız sanat-edebiyatını eleştirirken Amerikan gerçekçiliğini olumlamışlardır. Aynı yaklaşımı sosyoloji için de düşündüklerini söyleyebiliriz. Kara Avrupa'da ortaya çıkan felsefe ve teori ağırlıklı tarihsel sosyolojinin yerine toplumsal yapı analizine ağırlık veren uygulamalı sosyolojiyi savunmuşlardır.

Sonuç olarak Adımlar Dergisi, kültür ve sanat ağırlıklı yayınlarıyla değişime ve gelişmeye vurgu yapmıştır. Ülkede faşizme karşı bilimle, kültürle direncin sembolü olmuştur. Başlangıçta Hilmi Ziya Ülken'in de dergide yazması iki kürsü açısından bir etkileşim olarak görülse de sonraki yıllarda bu ilişki kopmuştur. Böylece ülkede iki farklı sosyoloji ekolü ortaya çıkmış, Türkiye'de sosyolojinin eğilimleri daha net görülmeye başlanmıştır.

Sonuç

Türkiye'de sosyolojinin tarihi kaynakları olması bakımından burada konu edilen sosyolojiye vurgu yapmış dergilerin en önemlileri ele alınmıştır. Bu dergilerden İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, akademik yayıncılığa örnek olması ve sosyolojiye katkısı bakımından tercih edilmiştir. Diğer dergiler ise akademi dışı olup da sosyolojiye doğrudan katkı sağladıkları için tercih edilmiştir. Akademik ve akademi dışı her iki dergi grubu da Türkiye'de sosyolojinin eğilimlerini ve özelliklerini yansıtmaları bakımından önemli rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Akpolat, Y. (2004). Cumhuriyet Dönemi Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları I: İş Mecmuası, *Türkiye Günlüğü*, Güz/Sayı 78.

Baçoğlu, M.Ş.(1943). Hümanizma Görüşümüz, *Adımlar*, Sayı 8.

Belen, A. M.(1942). Osmanlı İmparatorluğu Sonlarında Endüstri Politikası, *Yurt ve Dünya*, Sayı 20.

Belen. A. M. (1942. Varlık Vergisi, *Yurt ve Dünya*, Sayı 22-23.

Berkes, N. (1941). İlim Dünyasındaki Durumumuz, *Yurt ve Dünya*, Sayı 12.

Berkes, N. (1942). Irk ve Irkçılık, *Yurt ve Dünya*, Sayı 24.

Berkes, N. (1943). Modern Ekonominin Tezatlari, *Yurt ve Dünya*, Sayı 32.

Berkes, N. (1943). Modern Ekonominin Tezatlariından Faşizm, *Yurt ve Dünya*, Sayı 33.

Berkes, N. (1944). Emperyalizm, *Yurt ve Dünya*, Sayı 40.

Boran, B.(1943). Kalp Fikir, Gerçek Fikir, *Adımlar*, Sayı 12.

Boran, B.(1943). Sanat Sanat İçindir Sanat Cemiyet İçindir Dolambacı, *Adımlar*, Sayı 2.

Boran, B. (1943). Sanatın Sosyal Şartları ve Roman, *Adımlar*, Sayı 6.

Cemgil, A. (1944). Geçen Yılan Fikir Hayatı, *Yurt ve Dünya*, Sayı 37.

Coşkun, İ. (1991). Türkiye’de Siyaset Sosyolojinin Gelişimi Üzerine, 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji (Yayına Hazırlayan İ. Coşkun), İstanbul: Bağlam Yayınları.

Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çavdar, T. (2000). *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Dinçer, H. (2008). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Dergi: Yurt ve Dünya, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42.

Düzgün, D. (2000). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Halk Kültürü, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15.

Elibol, S. (2002). Ülken Felsefesinin Hareket Noktası ve Sıradışı Bir Romancının Ütopyası, *Doğumunun 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken* (iç.), Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara Sosyoloji Derneği Yayınları.

Ercan, R. (2011). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Fikir Dergiciliği ve Sosyolojiye Etkileri*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Ercan, R. (2013). *Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Gökalp, Z. (1997). *Cemiyette Büyük Adamların Tesiri*, Tıpkı basımın Türkçe transkribi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, Sayı: 1-6, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Gökalp, Z.(1997). *Millet Nedir?*, Tıpkı basımın Türkçe transkribi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, Sayı: 1-6, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Gökalp, Z. (1997); *Milli İçtimaiyat: Usul*, Tıpkı basımın Türkçe transkribi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, Sayı: 1-6, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Güngör Ergan, N. (2002). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Türk Düşünce Tarihindeki Yeri, *Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken* (iç.), Yayına

Hazırlayan: Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

Güngör, N. (1988). *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İçtimâiyât Mecmuası (1997). Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar, Tıpkı Basımın Türkçe transkripti, Sayı: 1-6, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İş ve Düşünce (1934). *Türkiye Harsı ve İctimai Araştırmalar Derneği Yayını*, İmtiyaz sahibi: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu.

Kaçmazoğlu, H. B. (1999). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kaçmazoğlu, H. B. (2001). *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş I: Ön Koşullar*, İstanbul: Birey Yayınları.

Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara: Vadi Yayınları.

Kayalı, K. (1997). Siyasal ve Entelektüel İktidar Odaklarından Uzak Bir Düşünce Adamı Olarak Hilmi Ziya Ülken'in Portresi, *Sosyoloji Yıllığı I* (iç.), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Kongar, E. (1993). *Türk Toplum Bilimcileri I* (Yayına Hazırlayan Emre Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kösemihal, N. Ş. (1946). Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 3.

Kösemihal, N. Ş. (1956). Gurvitch Sosyolojisi, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 10-11.

Kösemihal, N. Ş. (1959). Cybernetics, Sociometry, Microsociologie, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 13-14.

Kösemihal, N. Ş. (1968). Sosyolojide Yöntem, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 21-22.

Muvaffak, Ş. (1943). Fikir Hayatımızda Geri Temayüller, *Yurt ve Dünya*, Sayı 36.

Ortaylı, İl.(2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Oyktut, Z. (1943). Fransız İnkılabı, *Adımlar*, Sayı 4.

Sezer, B. (1989). Türk Sosyologları ve Eserleri I, *Sosyoloji Dergisi* 3. Dizi, 1. Sayı.

Sezer, B. (2002). Hilmi Ziya Ülken, *Doğumunun 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Yayına Hazırlayan Nevin Güngör Ergan, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.

Şanda, H. A.(1943). Bizde İlk Anonim Şirketler, *Yurt ve Dünya*, Sayı 36.

Tuna, K. (2002). *Yeniden Sosyoloji*, İstanbul: Karakutu Yayınları.

Ülken, H. Z. (1942). Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1.

Ülken, H. Z. (1949a). Sosyolojinin Dalları, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 4-5.

Ülkeni H. Z. (1949b). İnsani İlimler Mümkün müdür?, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 4-5.

Ülken, H. Z. (1955). *Sosyolojinin Problemleri*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.

Ülken, H. Z. (1960). Sosyolojide Yeni Adımlar, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 15.

Wallon, H. (1943). Klasik Kültür Yalnız Birleştirici midir?, *Adımlar*, Sayı 8.

Zaimoğlu, Y. N. (1943). Memleketimizde F. List Hayranlığı, *Adımlar*, Sayı 5.

Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 17. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Derlemenin Derkenarı: Sosyolojik Soruşturmalar

Derleme araştırmaları, belirli bir alandaki özgün konu, sorun, gündem içeren çalışmaları değerlendiren, bu özgün çalışmaları gruplandıran, dikkatli ve titiz bir biçimde gözden geçiren, elde edilen sonuçları eleştirel bir düzlemde ele alan ve bütün bu aşamaların sunduğu bulguları diyalektik bir şekilde yorumlayan araştırmalar olarak bilinmektedir. Bu yönüyle derleme araştırmaları, konuyla ilgili önceden gündeme gelmiş ve kaleme alınmiş çalışmaları gözden geçirerek belirli bir çalışma alanında başta önde gelen kuramcıların ortaya koyduğu çalışmaların kuramsal içerimlerine-sonuçlarına ulaşmada araçsal rolü olan, konu ya da sorunun ortaya konulmasında; diğer bir ifade ile çalışma ve deneyim değerlendirmelerinde konu ya da sorunun zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koyan ve çoğu zaman öneriler sunan, akademik tartişma ortamına erişme şansı sağlayan araştırmalar olarak da görülmektedir. Alandaki remiş ve güncel araştırmalar ve bulgular arasında bir bağlantı oluşturmanın yanında benzer konu ya da sorun içeren çalışmaların sonuçlarının istatistiksel olarak değerlendirilmesi ve ikincil verilerin paylaşılmasında da derleme usulü çalışmalarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.